

Студије

2017

7

2017

Студије 7

Милош Ивановић

„ДОБРИ ЉУДИ”
У СРПСКОЈ
СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
ДРЖАВИ

ISBN 978-86-7743-119-8

Историјски институт Београд

Историјски институт Београд

Милош Ивановић

„ДОБРИ ЉУДИ”
У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ

THE INSTITUTE OF HISTORY
STUDIES
Volume 7

Miloš Ivanović

**„BONI HOMINES”
IN MEDIEVAL SERBIAN STATE**

Editor-in-chief

Srđan Rudić
Director of the Institute of History

Belgrade
2017

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

едиција СТУДИЈЕ

књ. 7

Милош Ивановић

„ДОБРИ ЉУДИ”
У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ

уредник

Срђан Рудић

Директор Историјског института

Београд

2017

Рецензенти:

проф. др Ђорђе Бубало
проф. др Марко Шуица
др Владета Петровић

Објављивање ове књиге финансијски је помогло

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ, НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА
ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Књига је настала као резултат рада на пројекту
Министарства просвете, науке и технолошког развоја ев. бр. 177029
*“Средњовековне српске земље (13-15. век): политички, привредни,
друштвени и правни процеси”*.

САДРЖАЈ

Увод	9
Улога „добрих људи”	15
Ко су били „добри људи”	93
Након средњег века	125
Закључак	137
Summary	143
Библиографија	153
Регистар	165

У спомен на оца Борислава

Увод

Познавање прилика на тлу средњовековне Србије понекад у значајној мери зависи од одгонетања значења извесних термина који се срећу у изворима везаним за овај период. Један од њих је и „добри људи“ који је предмет интересовања ове студије. На замисао о њој дошли смо током рада на расправи о истом термину у оквиру *Новобрдског законика* деспота Стефана Лазаревића.¹ Наиме, показало се да постоји основ за испитивање улоге и личности „добрих људи“ на широј основи за читав средњовековни период. Поводом начина на који ће се термин из наслова истраживати у овој књизи вреди одмах начинити неколико појашњења. Попут бројних других средњовековних појмова он није употребљаван једнозначно,² већ је коришћен за означавање различитих појава или особа. Са друге стране, ради његовог бољег осветљавања биће неопходо размотрити и бројне друге термине који су му били блиски или чак и синоними. То је разлог због кога ће бити анализирани извори у којима се помињу стариници, поротници, сведоци и арбитри. Зато у извесном смислу „добри људи“ могу читаоцу изгледати само као кровни термин за једно шире истраживање.

Када је реч о хронолошком оквиру овог рада, вреди напоменути да се извори којима располажемо за средњовековно раздобље односе само на XIV и XV век. То наравно никако није доказ о старости самог термина, већ резултат очуваности изворне грађе. Пошто се и након пропасти српске

---

¹ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика деспота Стефана Лазаревића*, ИЧ 64 (2015) 159–187.

² Добро је то показала студија о отроцима: Ђ. Бубало, *Шта значи реч отрок у српским повељама?*, ЗМСИ 56 (1997) 19–58.

средњовековне државе на њеним некадашњим подручјима јавља исти појам или особе које су обављале сличне улоге као „добри људи“ наше излагање смо временски протегнули све до почетка XIX века. Наше истраживање за постсредњовековно раздобље није целовито, већ је више илустративног карактера. Намера нам је да покажемо да су „добри људи“ у неку руку феномен дугог трајања који надилази само једну епоху и има знатно дубље корене. Такође, потребно је нагласити да се овај термин јавља и у многим другим европским средњовековним друштвима. Због тога ћемо податке о њима упоредити са стањем у средњовековној Србији, а посебну пажњу ћемо при томе посветити њеним суседним државама као што су Босна и Дубровник. Опрезно ће зато у извесној мери бити коришћен метод постављања модела. Захваљујући томе бићемо у прилици да нашу тему сагледамо у ширем контексту који нам може пружити и одговоре на нека од питања која ћемо поставити.

Међу сачуваним изворима за процавање функције и личности „добрих људи“ највећи значај имају законски текстови и дипломатички материјал. На првом месту треба поменути *Новобрдски закон* деспота Стефана Лазаревића из 1412.³ у коме се сам термин најчешће среће. Особеност овог правног споменика огледа се у чињеници да постоје и његова латинична⁴ и турска верзија.⁵ Прописи *Душановог законика* који

³ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962; Превод на савремени српски језик: Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правноисторијска студија*, Споменик САНУ 126 (1985).

⁴ С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика деспота Стефана Лазаревића. Увод, текст, превод и коментари*, Београд 2005, 19–27, 40–48. Треба рећи да је Ћирковић у уводној студији образложио оправданост коришћења назива *Новобрдски законик*. Види: исто, 8–12; Исто је учинио и у свом раду *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, у: Ново Брдо, Београд 2004, 174.

⁵ N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans. Conservés dans les manuscrits Turcs de la bibliothèque nationale a Paris II*, Paris – La Haye 1964, 245–254; Ову верзију превео је: S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968, 209–214.

се односе на „добре људе“ и пороту такође су од великог значаја за нас.⁶ Исто тако биће скренута пажња и на прописе о сведоцима које доносе *Синтагма Матије Властара*⁷ и *Јустинијанов закон*.⁸ Од познатих збирки српских средњовековних повеља за нашу тему најкорисније су оне које су приредили Франц Миклошић,⁹ Стојан Новаковић,¹⁰ и Александар Соловјев.¹¹ Искоришћене су и новије збирке – *Повеља кнеза Лазара*¹² и *Повеље и писма деспота Стефана*,¹³ чији је приређивач Александар Младеновић. Поред тога, већи број докумената критички је поново објављен у часописима *Стари српски архив* и *Грађа о прошлости Босне*.¹⁴ Термин „добри људи“ среће се и у ћириличној преписци Дубровачке општине са српским, босанским и османским владарима и великашима, а која је објављена у збирци *Старе српске повеље и писма Љубомира Стојановића*.¹⁵ Један део тих аката потпуније је објављен раније од стране Константина Јиречека.¹⁶ За акта које су издавали Црнојевићи консултовали смо превасходно

⁶ Најчешће ће бити цитирано његово најновије издање: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010. Поред тога од користи је било и издање Стојана Новаковића у коме су детаљно наведене разлике између различитих рукописа: С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

⁷ Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, Београд 2013.

⁸ Б. Марковић, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*, Београд 2007.

⁹ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vindobonae* 1858.

¹⁰ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

¹¹ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926.

¹² А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд 2003.

¹³ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана. Текст, коментари, снимци*, Београд 2007.

¹⁴ Сва та акта цитираћемо у пуном библиографском облику на одговарајућим местима у књизи како ову напомену не бисмо претерано оптеретили.

¹⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–1*, Београд – Сремски Карловци 1929; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–2*, Београд – Сремски Карловци 1934.

¹⁶ К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892).

публикације које су приредили Јован Томић¹⁷ и Божидар Шекуларац.¹⁸ Од извора ван подручја српске средњовековне државе вреди истаћи прописе *Дубровачког статута*.¹⁹

Употреба термина „добри људи“ у српским средњовековним изворима је до сада једино целовито размотрена у оквиру *Лексикона српског средњег века*, где је одредницу о томе написао Ђорђе Бубало.²⁰ Преостали радови који се тичу наше тематике могу се оквирно поделити у две веће целине. Прву чине они који се односе на питања која се тичу *Новобрдског законика* и уопште рударства у српским крајевима. Тумачењем настанка поменутог правног споменика ближе су се позабавили Бранислав Ђурђевић,²¹ Иван Божић²² и Сима Ћирковић.²³ Развој и средњовековну историју српских рударских центара детаљно је први проучио Михаило Динић.²⁴ У релативно скорије време на том пољу се појавила и запажена монографија *Старо српско рударство*.²⁵ Поред Симе Ћирковића²⁶, новобрдско градско законодавство било је предмет интересовања и Јелене Даниловић.²⁷

¹⁷ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе 1489–1536*, Споменик СКА 42 (1909) 1–48.

¹⁸ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987.

¹⁹ *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, пр. В. Bogišić, К. Jireček, А. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002.

²⁰ *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 161–162 (Ђ. Бубало). У даљем тексту *ЛССВ*.

²¹ В. Ђурђевић, *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX (1972–1973) 1974, 41–63.

²² Чланак Бранислава Ђурђевића, Иван Божић је подвргао критици: И. Божић, *Критика*, ИГ 1–2 (1976) 171–175. Пошто је Божићев рад без посебног наслова, већ само садржи наслов Ђурђевићеве расправе, цитираћемо га са „*Критика*“.

²³ С. Ћирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, у: Ново Брдо, Београд 2004, 162–181; С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 3–14.

²⁴ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I–II*, Београд 1955–1962.

²⁵ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Њук, *Старо српско рударство*, Београд 2002.

²⁶ Односи се то на његове радове из напомене 23.

²⁷ Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, *Анали Правног факултета* 1–2 (1990) 1–19.

Питање структуре становништва српских рударских градова настојали су да у својим чланцима осветле Сима Ћирковић,²⁸ Десанка Ковачевић-Којић²⁹ и Владета Петровић.³⁰

Велика пажња у овој књизи биће посвећена приватно-правним исправама које је у својој књизи *Српски номици* детаљно анализирао Ђорђе Бубало.³¹ Начин одређивања међа у средњовековној Србији такође је у фокусу нашег истраживања. Због тога је корисно поменути расправу Милоша Благојевића која се директно односи на то питање,³² те монографију Снежане Божанић *Чување простора*.³³ Велику улогу у одређивању међа имали су пристави који су били лица са јавном вером којој је студију посветио Марко Костренчић.³⁴ Коначно, за различита питања у вези са српским средњовековним правом синтеза Теодора Тарановског је и даље незаобилазна.³⁵

Појам „добри људи“ среће се и у многим другим средњовековним друштвима, те је зато побудио пажњу многих научника, од којих су му неки посветили читаве монографије.³⁶

²⁸ С. Ћирковић, *Неостварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни*, у: исти, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 259–276.

²⁹ Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*, у: *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево – Београд 1992, 35–47.

³⁰ В. Петровић, *Друштвено раслојавање у српским средњовековним рударским градовима*, *Наша прошлост* 12 (2011) 79–87; В. Петровић, *Zentilhomini – Прилог истраживању друштвене структуре рударских градова у средњовековној Србији*, *Zbornik radova*, knj. 2, III Међународна конференција „Историја рударства средње Европе“–IRSE’ 11, у оквиру skupa: *Integrisani međunarodni simpozijum– TIORIR’ 11*, Zlatibor 2011, 71–75.

³¹ Ђ. Бубало, *Српски номици*, Београд 2004. Вреди истаћи да је Ђорђе Бубало у оквиру своје књиге приредио издања свих номичких аката.

³² М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, *ЗМСИ* 71–72 (2005) 7–27.

³³ С. Божанић, *Чување простора: међе, границе и разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Нови Сад 2013.

³⁴ М. Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд 1930.

³⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002.

³⁶ Немачка историчарка Karin Nehlsen-von Stryk посветила је читаву монографију „добрим људима“ раног средњег века: К. Nehlsen-von Stryk, *Die boni*

Све помене овог термина када је реч о средњовековној босанској држави сабрао је и о њима расправљао Срећко Џаја.³⁷ Како се бројни помени тог појма односе на давање „вјере господске“ истакнутој властели од стране владара велику важност за нас има чланак Симе Ћирковића о том питању.³⁸ С обзиром на то да смо доста простора посветили решавању парница, обратили смо пажњу и на судски систем у византијским крајевима српске државе који је најпре проучио Александар Соловјев,³⁹ а затим још детаљније Мирјана Живојиновић.⁴⁰ За нашу тематику за подручје угарске државе послужили смо се радовима Имре Хањика⁴¹ и Ерика Фугедија.⁴² Начин решавања спорова у Западној Европи током раног средњег века био је тема посебног зборника који нам је пружио велики број корисних података.⁴³ Бројне друге расправе и монографије које третирају одређене средњовековне градове и државе овде нећемо наводити, већ касније у раду.

---

homines des frühen Mittelalters, unter besonderer Berücksichtigung fränkischen Quellen, Berlin 1981. Нажалост, овај рад био нам је недоступан. Иста ауторка написала је и чланак *Boni homines* за: *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, München – Zürich 1983, 424.

³⁷ S. Džaja, „Dobri Bošnjani” i „boni homines”, *Dijalog* 1–2 (2006) 105–130.

³⁸ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 318–335.

³⁹ А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, ГСНД 7–8 (1931) 147–162.

⁴⁰ М. Живојиновић, *Судство у грчким областима српског царства*, ЗРВИ 10 (1967) 197–246.

⁴¹ I. Hanjlik, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest 1899. (Reprint: 2010). За коришћење овог рада на мађарском језику дугујем захвалност колеги Борису Стојковском.

⁴² E. Fugedi, *Verba volant... Oral Culture and Literacy among the Medieval Hungarian Nobility*, in: isti, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers*, London 1986, 1–25.

⁴³ *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, eds. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986. Појединачни радови из овог зборника биће цитирани на одговарајућем месту у књизи.

Улога „добрих људи“

Термин „добри људи“ се на подручју српске државе у сачуваним изворима први пут среће 1355. у повељи цара Стефана Душана манастиру Хиландару. Између осталог, у том акту је српски цар истакао како је послао судију Парабака да би поменутом храму омогућио да поново ужива забел Понорац, те Крушчицу и Лабићево, које су им били узурпирали извесни *станићи* и *коњуси*. Како би се то остварило било је ангажовано 12 старца „**добрѣхъ чловѣкъ**” из Ораховца да би показали куда је ишла међа између Понорца, Крушчице и Лабићева. Наглашено је да су то имали да учине онако како је прописивала повеља светог краља Милутина. Наглашено је да се то чини како тај забел не би угрожавала властела, Власи и Арбанаси.⁴⁴ На основу овог документа сазнајемо да је уз старце (старинике) могао стајати епитет „добри људи“. Као и у неким раније издатим актима улога стариника је и овом приликом била да укажу на међе одређених имања. Први забележени пример када су стариници одредили границу неког имања срећемо у повељи краља Стефана Дечанског из 1327, где се наводи да је по владаревој наредби 12 „**стариникъ жоупланъ достовѣрнихъ чловѣкъ**“ требало да покажу куда је ишла међа између Косорића и хиландарских поседа. Они су то и учинили пошто их је пристав Градислав Војшић заклео да неће погрешно показати границе спорног земљишта. Затим су исти старци са челником Градиславом Војшићем утесали и међе хиландарске крушевске метохије.⁴⁵ Повеља Стефана Дечанског доноси нам неколико важних информација. Најпре учавамо да

---

⁴⁴ С. Новаковић, *Законски споменици*, 430.

⁴⁵ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III о спору око међа Крушевске метохије*, ССА 3 (2004) 5–6.

су стариници сматрани „достоверним људима“. То нам, чини се, указује да је то била и главна одлика „добрих људи“. Очито је да су у свим наведеним случајевима изабрани старији људи чије се сведочанство узимало као поуздано. Призренски епископ Георгије је новембра 1342. ради разрешења спора о земљишту на брду Плеш, између Хтетовског манастира и властелина Прогона ангажовао бољаре и старце. Пре сведочења заклели су их поменути епископ и властелин Маркуш. Парница је разрешена изјавама једног старца и једног властелина.⁴⁶ Поједини документи ове људе зато сасвим једноставно називају сведоцима.⁴⁷ Попут њих и *Душанов законик* у 80. члану за особе које две стране бирају за разрешавање земљишних спорова користи назив сведоци.⁴⁸ Такође, српскословенски превод *Земљорадничког закона* предвиђао је у свом 6. члану да у случају ако се два села споре око неког предела или њиве то треба да испитају стариници.⁴⁹ Правна компилација *Јустинијанов закон*, сачињена у време владавине Стефана Душана такође садржи прописе о споровима око земљишта. Према 22. члану рукописа млађе редакције такве спорове је разматрао судија са *многолетним старцима*.⁵⁰ Рукописи старије редакције не наводе експлицитно учешће стариника у решавању ових процеса, али наводе да је право на држање поседа имао да добије онај који га је држао дуго година.⁵¹ Истовремено, ове особе су за посао тесања међа морале поседовати одређена знања. У повељи цара Душана из 1355. за манастир Архиљевицу, истиче се да је задужбинар севасто-

⁴⁶ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 143, 248.

⁴⁷ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1880, 26; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 194; С. Новаковић, *Законски споменици*, 703.

⁴⁸ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 91, 178.

⁴⁹ М. Благојевић, *Земљораднички закон. Средњовековни рукопис*, Београд 2007, 27, 52–53.

⁵⁰ Б. Марковић, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*, 81, 117.

⁵¹ Исто, 58, 68.

кратор Дејан заједно са *вештим људима* утесао међе појединих селишта.⁵² Зато се са правом можемо сложити са ставом да стариници нису имали само улогу сведока у споровима око граница имања, већ и својеврсних судских вештака.⁵³ Своје изјаве су давали под заклетвом, чија је садржина била духовне природе, судећи по поменутом акту из 1327. године. Наиме, у случају да дају лажан исказ запређено им је да ће они и њихове породице бити проклети од Бога и Богородице.⁵⁴ Како би свој посао могли да обаве на прави начин морали су добро познавати локални терен и прилике, те је сасвим јасно да су живели у близини насеља чије су међе били спорне. Потврду за то налазимо и у чињеници да су у повељи краља Стефана Дечанског означени као *жупљани* то јест становници жупе.⁵⁵ Сви стариници су у овом случају били из места у близини Косорића.⁵⁶

Вреди истаћи да се појам „добри људи“ средином XIV века среће и на два места у *Душановом законик*у. Међутим, они нам не помажу да схватимо која је била њихова улога у тадашњој српској држави. Према одредби 14. члана за игумане у манастирима требало би да се поставе „добри људи који ће подизати дом Божији“.⁵⁷ Очито да је овде термин употребљен како би се истакло да игумани морају бити честите особе, достојне поверења, способне да се брину о манастирској имовини.⁵⁸ Вредно је напоменути да *Ходошки* рукопис, који

⁵² Ж. Вујошевић, *Архијевичка хрисовуља цара Стефана Душана*, Иницијал 1 (2013) 246, 251; В. Алексић, *Два преписа потврдне хрисовуље Стефана Душана поводом оснивања манастира Вавдење Пресвете Богородице, задужбине севастократора Дејана, у селу Архијевича код Прешева*, ССС 12 (2013) 35, 44.

⁵³ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 592.

⁵⁴ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III*, 5.

⁵⁵ За појам жупљани види: *ЛССВ*, 198–199 (Г. Томовић).

⁵⁶ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III*, 13–14; С. Божанић, *Чување простора*, 397.

⁵⁷ Превод према: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 154.

⁵⁸ А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 184.

припада преписима старије редакције,⁵⁹ прописује да треба постављати добре и искусне људе за игумане.⁶⁰ Додајући епитет *искусни* преписивач као да је желео да појасни термин „добри људи“, за који смо видели да се могао односити управо на старије особе. Други помен термина који разматрамо налази се у 97. члану који одређује да се ономе који почупа браду властелину или „добром човеку“ одсеку руке.⁶¹ Наведени пропис нам јасно указује колики су углед уживали „добри људи“. Из тог разлога њему ћемо се вратити када будемо разматрали које особе су означаване као „добри људи“. Сличан контекст помена овог појма је забележен и у писму цара Уроша из јануара 1357. упућеном Дубровчанима. Српски владар их је позвао да му упуте своје „добре људе“ који ће позвати пред њега властелине како би им надокнадио штету коју им је начинио код Св. Срђа.⁶²

За наше даље истраживање важно је скренути пажњу и на прописе о пороти које доноси други део *Душановог законика*. Најпре је 151. члан предвидео да се у суђењима за *велика дела* ангажује 24, за она нешто ситнија 12, а за најмања 6 поротника. Задатак пороте је био да неког оправда или окриви, али није имала право да било кога измири. Све поротнике требало је поп да закуне у цркви, а пресуда је доношена сходно заклетви већине поротника.⁶³ Наредна одредба је наглашавала да сходно закону који је важио у време краља Милутина (1282–1321) поротници треба да буду истог друштвеног ранга као и они за које сведоче. Додато је још да међу њима није смело бити сродника, ни *злобника*.⁶⁴ У споровима Срба са

⁵⁹ *Душанов законик*, пр. Ћ. Бубало, 30–33.

⁶⁰ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, 19.

⁶¹ *Душанов законик*, пр. Ћ. Бубало, 94, 183.

⁶² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 98; Детаљније о спору и датирању писма цара Уроша код: Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975, 26, 27, 30.

⁶³ *Душанов законик*, пр. Ћ. Бубало, 107, 207.

⁶⁴ Исто, 107, 207–208.

иноверцима и трговцима свака страна је имала дати половину поротника како је то било регулисано још за владавине краља Милутина.⁶⁵ Лако је уочити да је намера свих ових прописа била да омогући непристрасно суђење.⁶⁶ Уочавамо даље да су овакве одредбе већ најмање неколико деценија биле на снази. Одредба која се тичала иновераца и трговаца свакако се односила на Сасе и Дубровчане о чему ће још бити речи. Надаље, 154. чланом прописана је казна од 1.000 перпера за поротнике који би оправдали некога за кога би се доцније утврдило да је крив. Тим поротницима се више није смело веровати. Према старијој верзији истог члана забрањивало им се орођавање, док је она доцније редигована предвиђала да се, ако су свесно пребацили кривицу на другог или примили мито, имају послати у прогонство.⁶⁷ Податак да је таквим особама забрањивана удаја основ је тумачења да је и женама било дозвољено да буду део пороте.⁶⁸ Најзад, значајан је и 160. члан по коме су гост, трговац или Латин имали право да од стража надокнаде штету за изгубљене ствари, уколико то потврди порота коју чине људи од поверења.⁶⁹

Ближа обавештења о значају сведока и њихових исказа пружа текст *Скраћене синтагме* Матије Властара. Може се рећи да је она у извесном смислу компламентарна са одредбама *Душановог законика* о пороти и сведоцима. Наиме, она доноси прописе о сведоцима и њиховој улози на суђењима које у царевом Законику не можемо наћи.⁷⁰ Одлучили смо се да поменемо на овом месту, иако је чини се са правом исказана

⁶⁵ Исто, 107, 208.

⁶⁶ А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 298.

⁶⁷ Исто, 107–108, 208; С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, 120–122.

⁶⁸ А. Соловјев, *Жене као поротници у Душановом законику*, Архив за правне и друштвене науке XXXVIII (LV) (1939) 403–407.

⁶⁹ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 109, 210–211; С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, 125–127.

⁷⁰ А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, у: исти, *Историја словенских права/Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1998, 519, 523.

сумња, да је овај правни споменик од почетка уз *Душанов законик* и *Јустинијанов закон* чинио јединствени законодавни зборник.⁷¹ Прописи *Скраћене синтагме* о сведоцима преузети су из главе Д–10 пуног текста Синтагме, док су они преузети из *Прохирона* и *Василика*. Њима је било предвиђено да не могу сведочити робови, ослобођеници против својих патрона или његовог сина, онај коме нека од странака може наређивати, глуви, неми, млађи од 20 година, луди, блудници, расипници, као ни сиромашни који немају имовину вредности од 50 златника. Такође, забрањено је било сведочење онима који су раније лажно сведочили, бацани у тамницу, узимали новац за сведочење или били осуђени за прељубу. Није могао син за оца, нити отац за сина да сведочи. Ускраћивано је то право и онима чија је клевета изазвала смутњу. Тужилац није смео доводити укућане као сведоке. Жене су могле само себе да заступају, а имале су право да дају исказе само о рођењима и ономе што само оне могу да виде.⁷² Пре почетка сведочења, сведоци су морали да положе заклетву. Одлука се није смела донети на основу сведочанства једне особе, чак уколико је она припадала и властеоском слоју. За спорове вредне до једне литре било је довољно сведочење две особе, док је за оне вредне до 50 литара

⁷¹ Ђ. Бубало, *Време Душановог Законика*, *Slovène* 4, 2 (2015) 122; Стојан Новаковић је био становишта да је до настанка *Скраћене Синтагме* дошло за владавине деспота Стефана Лазаревића, када је по њему редигован и *Душанов законик*. Види: С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова*, Београд 1907, XXXIII–XXXIX.

⁷² Мора се нагласити да још увек не постоји критичко издање *Скраћене синтагме*, услед чега смо у могућности да се користимо само Студеничким и Ходошким преписом овог правног састава. V. Mošin, *Vlastareva Sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom „Otečniku“*, *Starine JAZU* 42 (1949) 66–68; Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ, Приложенія*, Киевъ 1888, 161–163; Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, 174–176; А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана*, 517–518.

На духовномъ дльгѣ, іко змнцн да несѣ
дѣтѣ. іко то о лне найде шіко змнцн
соуднвѣ, црковномъ дльгѣ оу.
да плашн, ші перь перь. ші зкѣтѣ
црковѣ да соудѣн :— **ші соудѣмн**
трополиітѣісѣомь. **Н**мнштропо
ліітѣіе, іепісѣіе, нгоумнн помн
пѣхъ да се не постѣкѣѣ. ншсѣда
іко о се найде постѣкѣнвѣ помн
тѣхъ. мнштрополн, нліи епісѣпа,
нліи нгоумна. да іе проісѣлѣтѣ н
шнзѣн іко нга іе постѣкѣнвѣ :—
ші постѣкѣннн інгоумна :
Нгоумнн да се не постѣкѣннн іо бездѣ
ла шіцркѣве. нгоумнн поманастн
рѣхъ да се стѣкѣѣ до вѣрнн тѣцн. іко н
тѣіе црковѣ спѣожн домѣ бѣжѣн :—
ші жнштѣн ісѣновінеісѣомь. **Н**гѣ
мнн да жнвѣ оу ісѣновікѣл по заіко
нѣхъ, зговара іе се спѣрцѣн :— **ші жн**
шн мншшсѣомь. **Н**платѣсѣдшѣ
ікѣкѣ. да се хранн оумна естн рѣкѣ
н, іскалѣгѣрѣ :— **ші пострѣземн**
шшсѣомь. **Н**іскалѣгѣрннн. ніска

Душанов Законик, Призренски рукопис, лист 133'
У 14. члану који говори о постављењу игумана среће се термин
„добри људи“ (Народна библиотека Србије, Рс 688)

Ѣ ѡубѣнствоу. Кѣтосе ѡбрѣтѣ
оубыкѣ оца, или мѣтерѣ, или брата,
или чело свое. да се пѣзѣн оубѣнца
ижеже на ѡгны :+ **ѡбрадѣ вла**
Ѣ **стѣ ѡскои.** Кѣтосе ѡбрѣтѣ и
скоубѣ брѣдѣ властѣ клинѣ, или
до брѣ члѣкѣ. да се пѣм хзѣн ѡбѣ
роуцѣ ѡскѣкѣ :+ **ѡскоубѣжѣ**
Ѣ **себровѣ.** Наѣтосе ѡскоубѣтѣ
дѣа себра. мехо скоубине, с, пѣпѣ :+
Ѣ **ѡѡпалѣющи коубѣ.** Кѣтосе
се найде оубега коубѣ, или гоу
мно, или сламѣ, или село. да по
зѣн село даа пожежѣцѣ. аѣко лига
пѣдѣ, да платѣн ѡпо зѣн село
щѣбѣн пожежѣца платѣнѣ и платѣн :+
Ѣ **ѡгоумна оубежѣюкѣ.** аѣко ли
кѣтосе оубежеже и зѣвѣнѣ село гѣмно
или село да платѣн ѡко лина, воли
даа пожежѣцѣ :+ **ѡснѣно**
Ѣ **ѡ** иле данѣ ни коумѣ ни щѣ земли
цѣтѣвами. аѣко ли кога ѡбрѣтѣ
пѣзѣда. или снѣла похваинаа. ѡ
ни зѣн коны пѣзѣны вхсѣ да се оубѣ

Душанов Законик, Призренски рукопис, лист 143'
Појам „добри људи“ јавља се у 97. члану који је у овом рукопису назван
„О бради властеској“ (Народна библиотека Србије, Рс 688)

црѣтвами . тѣмъ зѣнъ вѣснъ да се шѣ оуде
рмд ѡгоу сарѣ иптагѣ . **С**имъ зѣнъ шѣ бра
зомъ да се каже гоу сарѣ иптагѣ шѣ
блнчнн . иптагѣ зѣнъ шѣ блнченнѣ ,
ако се шѣ оудѣ алицемъ оу хвѣтн
оумѣ . или ако хвѣтте оутѣ ден
или оукратнѣ . или и прѣда жѣтѣ ,
или сѣ шѣ , или гѣ о даремъ , или вла
стпѣ блннѣ ісѣннѣ пѣннѣмъ , како се
вѣше оутнѣ сѣмо . тѣмъ зѣнъ гоу сарѣ
иптагѣ да се непомнлоуо . да се
рмв шѣ слѣте и шѣ бѣсе : **шѣптагѣн .**
Нако ісѣ оупоннѣ сѣ оудомъ гоу сарѣ
иптагѣ , а не бѣ оудѣ шѣ блнченнѣ .
даннѣ шѣ шѣ правданнѣ жѣлезѣ о шѣ
положнѣ о црѣтвомн . дага оу зѣнъ
мѣ оу вратнѣ црѣковннѣ шѣ зѣгнѣ .
рнг и дага пѣстпѣвнѣ на сѣ оу и трапѣзе :
шѣ порѣтѣ . Покелѣ вѣ црѣтвомн
шѣ сѣ да на прѣда даннѣ порѣта ,
нѣ замнѣ шѣго нѣ замѣло . завелнѣ о
дѣло да нѣ , ісѣ порѣтннѣннѣ . а за
помѣннѣ дѣлѣ вѣ порѣтннѣннѣ .

Душанов Законик, Призренски рукопис, лист 150'
На крају старне види се почетак 151. члана о пороти
(Народна библиотека Србије, Рс 688)

ѿза мало дѣло с, и пѣзи поротни
ци данеса волны никога оумири
ти, разкѣ шправиши, или шкри
вити. и да не вхсака порота оуцрѣке.
и потъ оуризаха данзакльне. и
оу поротѣ камосе кеиы кльноу
никога веиы шправе, пѣзидасѣ
вѣроваи: + **ѿзаконѣ.** Како не
кнль законъ оудѣ да црѣвами оу
стѣго краля. да сѣ велимъ властѣ
ломъ, вели властѣмъ. а сѣ ни
людемъ пропнихъ дружинахъ.
а сѣ рѣдѣмъ и дружина да сѣ
поротници. и да не сѣ оу поро
тѣ родима, и ни пизмѣника: +
ѿпрѣговцехъ. И новѣрѣмъ
и прѣговцема. поротци полови
на сѣбѣ, а половина ны дружи
нѣ, по законѣ стѣго краля: +
ѿпоротницѣ. Ко не поротни
ци кльнѣ. и шправѣ, шногази по
законѣ. и како се потпошзи шпра
вѣ полигѣ шѣрѣте нешнни оу
шногази шправѣгѣ коганонѣ ш

рмд

рне

рнс

правила порога. Да оузме црѣтво
ми на пехъ и порогице потысѣхъ
шутене. а веки потыма данеса
пѣз и порогици вѣрованѣи .
рпз ни да се к по ѡни ни мужи ни же
ни : + **ѡприселци**. **ѡ**села на
прѣдаприселцие данѣи нислѣда
ница . развѣ а ко се случити вели
ка властѣлннн стегонше оу
жхпѣ . или помала властѣлннн
кондражавѣ насѣ , и неймаю оу
мѣсь ни тѣе метѣе совома . и не
гю сво ѡдражавома пѣз и да
плакѣаю : + **ѡприселциѣ** :
рпн **н**аземли црѣтвани , рекъше намѣ
ропшина . да не оузимаю властѣ
леприселцие , ни ихъ кою платѣ .
развѣ да плакѣаю ѡкоуки : +
рпд **ѡ**вляюсти поутѣе . **тѣ**къ се свѣрѣ
паю жоупѣ смѣсне села црковна
или црѣтвани , или властѣлска .
ни боудѣ смѣсна села . и не боудѣ
напотомзи жоупомѣ едногагпо
дара . ни а ко боудѣ кнефалѣе

Душанов Законик, Призренски рукопис, лист 151'

На почетку стране налази се завршетак 154. члана о поротницима
(Народна библиотека Србије, Рс 688)

морало бити ангажовано троје сведока.⁷³ Када је реч о кривичним споровима, као и онима чији је износ био већи од 50 литара, било је неопходно пет сведока. Дужност сведока је била да сведоче оно што су видели, а не што су чули. Уколико није било писаног сведочанства неопходан је био исказ пет сведока, а ако га је било, довољна су била три сведока.⁷⁴ Изгледа да је последњи пропис појашњавала и једна одредба *Јустинијановог закона* према којој је некога ко је устврдио да је изгубио писани документ могло оправдати пет сведока.⁷⁵ Претпоставља се да је то значило да је при записивању уговора морало бити присутно најмање пет сведока, од којих је ако је исправа сачувана, најмање троје морало потврдити њену доказну снагу.⁷⁶ *Синтагма* је предвиђала посебне казне за свештенике и ђаконе који би лажно сведочили.⁷⁷ Узимајући у обзир да је реч о византијским прописима из IX века тешко је оценити колико су они могли бити примењивани у српској средини током XIV и XV века. Поједине одредбе, попут оне која је дефинисала ко је сиромашан, сасвим извесно нису имале упориште у тадашњој реалности. Све њих треба, чини нам се, посматрати као смернице које је требало следити колико је то могуће. Конкретни случајеви и други законски прописи, о којима ће ниже бити речи, показују да они ипак нису били мртво слово на

⁷³ Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, 174; Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Приложения*, 161. У студеничком препису се уместо 50 литара на истом месту наводи 5 литара: V. Mošin, *Vlastareva Sintagma*, 66. Није јасно да ли је реч о преписивачевој омашци или редакторском захвату.

⁷⁴ Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, 174–175; V. Mošin, *Vlastareva Sintagma*, 66–67; Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Приложения*, 161–162; А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана*, 518.

⁷⁵ Б. Марковић, *Јустинијанов закон*, 54, 65.

⁷⁶ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 208.

⁷⁷ Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, 175; V. Mošin, *Vlastareva Sintagma*, 67; Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Приложения*, 162.

папиру. Неке одредбе су свакако имале јако упориште и у обичајном праву.

Бројни спорови око земљишта забележени су и у бројним актима током наредних деценија, али у оквиру њих нема помена учешћа „добрих људи“. Услед комплексности теме њихове податке размотрићемо даље у тексту. Хронолошки посматрано, следећи извор у коме се срећу „добри људи“ је *Новобрдски законик* деспота Стефана Лазаревића из 1412. године.⁷⁸ Њихов помен налазимо већ у уводу овог правног споменика у коме деспот сведочи да је градски сабор Новог Брда затражио од њега да донесе закон о рудницима, какав су имали и од ранијих српских владара, укључујући и кнеза Лазара. Тим поводом он се посаветовао са властелом, након чега је наредио да се нађу „кѣ · чловѣке добра, wt дроуꝑꝑѣхъ мѣстехъ коа роуѣѣ имаю да им оучинио законъ како е и прьво было · кои соут вѣщи w роуѣпахъ · и цю оучине, да донесоутъ господьствоу ми · да им господьство ми потврди да си и напрѣд дръже“.⁷⁹ У даљем тексту наводи се да је нађено 24 људи чија имена се затим и наводе.⁸⁰ Задатак „добрих људи“ у овом случају је дакле био да саставе закон, какав је и некада Ново Брдо имало, а који је Стефан Лазаревић онда имао само да потврди. Компетенције „добрих људи“ су у овом случају биле знатно шире, него кад је реч о горе разматраним земљишним споровима. Из тог разлога мислимо да се не може прихватити мишљење Бранислава Ђурђева по коме су они имали улогу поротника.⁸¹ Доиста, ту долазимо до питања да ли су у овом случају „добри људи“ имали улогу да потврде већ постојећи законик или да сачине нови на основу старијих одредби? Прву

⁷⁸ За датовање овог извора види: С. Ћирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, 170–173; С. Ћирковић, *Латинички претис Рударског законика*, 8–11.

⁷⁹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 37.

⁸⁰ Исто, 37–38.

⁸¹ В. Ђурђевић, *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX (1972–1973) 1974*, 51–53.

тезу заступао је Ђурђев, сматрајући да је израз *учинити закон* значио обновити или потврдити постојећи законски текст.⁸² Са друге стране, Иван Божић је чини се са пуно права указао да поменута синтагма не може означавати оно што јој је Ђурђев приписивао.⁸³ Надаље је образлагао да су „добри људи“ бирани када је требало да се нешто написмено формулише, а што је пак старим људима или стручњацима било добро познато. Њихови искази о границама су записивани и поштовани. Понекад су пак давали изјаве о оптерећењима сељака, што је онда записивано у старе повеље. Враћајући се проблему настанка Законика, Божић је закључио да за потврду готовог текста не би било потребно позивати „добре људе“.⁸⁴ Подвукао је да се на крају уводног дела, после набрајања каже: „Тако учинише више речена 24 човека по наређењу господаревом“.⁸⁵ Латинички препис је на том месту још прецизнији, јер додаје да су учинили Закон о јамама и судовима.⁸⁶ Аргументи које је Божић изнео заиста говоре у прилог чињеници да су „добри људи“ састављали Законик, а нису само позвани да потврде већ постојећи текст. Када је деспот Стефан децембра 1405. издавао своју повељу Дубровчанима о слободној трговини, нагласио је да им потврђује закон какав су имали у време првих српских владара, те цара Стефана Душана и кнеза Лазара.⁸⁷ Разлика између те формулације и позивања „добрих људи“ да учине

⁸² Isto, 51.

⁸³ И. Божић, *Критика*, ИГ 1–2 (1976) 173. Поткрепљујући своје тврђење Божић се око значења речи учинити, потврдити и обновити позивао на примере из: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* II, Биоград 1863, 187, 392; Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* III, Биоград 1864, 398–400.

⁸⁴ И. Божић, *Критика*, 173–174.

⁸⁵ За превод на савремени језик види: Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правноисторијска студија*, Споменик САНУ 126 (1985); И. Божић, *Критика*, 174.

⁸⁶ С. Ђирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 20, 41.

⁸⁷ А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима*, ССА 10 (2011) 156.

закон је очигледна и не сме се занемарити. Мора се, међутим, приметити да је било примера да су стариници указивали на међе сходно ономе што је записано у актима. Управо је такав горе наведени пример из 1355. са међама Понорца, Крушчице и Лабихева, где су добри људи добили задатак да отешу међу сходно одредбама хрисовуље краља Милутина.⁸⁸ Занимљиво је да се потом не наводе ни те међе ни имена стариника. С обзиром на све до сада изнесено слажемо се са мишљењем да је овде, чини се, реч о сачињавању законика на основу старијих одредаба које су имале своје место у повељама српских владара, а које су важиле и за време владавине кнеза Лазара.⁸⁹ Разматрајући ово питање Сима Ћирковић, свакако најбољи познавалац *Новобрдског законика*, истакао је да образовање стручног тела ради састављања закона није била честа појава у рударском праву средњег века. Тада, по њему, вероватно није долазило до преписивања неког ранијег закона, ни прераде или превода постојећег кодекса. Због тога сматра да су се 24 вешта човека држали онога што је примењивано, а што су сматрали добрим и праведним, уз ослањање на обичајно право. Додао је и да је то разлог услед кога истраживачима није успело да у неком европском рударском правном споменику нађу одредбе које се срећу у нашем Законику.⁹⁰ Такав закључак указује на заиста широка овлашћења која су „добри људи“ имали у овом случају. Коначно, важно је приметити да се у турском рударском праву пре свега препознају прописи деспотовог закона за Ново Брдо. Очито да је било и других преосманских прописа, али за сада није познато њихово порекло.⁹¹ Досадашње излагање је несумњиво потврдило значајна овлашћења која су „добри људи“ имали при изради *Новобрдског законика*.

Да би тај задатак могли ваљано да обаве, наглашавало се да „добри људи“ треба да буду *вешти о рупама*, другим

⁸⁸ С. Новаковић, *Законски споменици*, 430.

⁸⁹ И. Божић, *Критика*, 174.

⁹⁰ С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 72.

⁹¹ Исто, 69–72.

речима – рударски стручњаци.⁹² Уз имена појединих особа задужених за састављање Законика наведена су и њихова занимања као ближа одредница. За Матка је тако напоменуто да је био хутман.⁹³ Реч је о термину немачког порекла, а означавао је надзорника који је био у служби власника делова рудника. Имао је задатак да, заступајући дружину за коју ради, евидентира и обрачунава трошкове. Хутмани су се појављивали и када је требало решити спорове и наћи техничка решења. Припадала им је надокнада у износу од једне литре динара за мерење рупа.⁹⁴ Према османском тексту Законика и извесни Дминко је био хутман.⁹⁵ Имајући у виду специфичност материје изложене у Законику, није искључено да је и међу осталим „добрим људима“ било оних који су обављали специјализована рударска занимања.

Текст изворника нам предочава да су они бирани из других места која су била позната по рударству. Таквим избором се вероватно желела обезбедити објективност при сачињавању Законика.⁹⁶ Међутим, у науци је ваљаност српског текста Законика на овом месту доведена у питање. Изнет је став да је турски превод споменика ту тачнији⁹⁷ када каже да је „деспот позвао 24 особе из рудника Новог Брда и из других рудника који познају закон, да га напишу, како би он на њега ставио свој печат“.⁹⁸ Потпору за своје уверење Иван Божић је

⁹² Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 37; И. Божић, *Критика*, 173.

⁹³ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 37–38.

⁹⁴ Исто, 40–42, 45, 48; С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 36; Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 15, 16, 19, 39, 49, 55–56; N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 109–110, 184, 234, 248, 250, 260; *ЛССВ*, 630 (С. Ћирковић); М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II, Београд 1962, 84; Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*, 37.

⁹⁵ N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 246.

⁹⁶ С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 11.

⁹⁷ И. Божић, *Критика*, 173.

⁹⁸ Превод према: S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, 209; Ризај је свој превод сачинио према издању на француском: N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 245, цитирано место.

налазио у чињеници да се при навођењу „добрих људи“ за само пет особа назначава одакле су били. Сходно томе запитао се да ли је могуће да су остали били из самог Новог Брда.⁹⁹ Као прилог тој тези скренуо је пажњу на чињеницу да се у тестаменту Гостише Братосаљића, састављеном у Новом Брду, међу његовим дужницима помиње „Martin Smergeuich“. По њему је ова особа идентична са Мартином Смрдећевићем, који је поменут међу „добрим људима“ у уводу Законика.¹⁰⁰ Сам је закључио да то ипак остаје само претпоставка.¹⁰¹ При расправљању овог питања вреди назначити да и латинички препис Законика, попут ћириличког, наводи да је 24 „добрих људи“ имало бити изабрано из других места која имају руду.¹⁰² Ова чињеница добија на значају ако се узме у обзир да је овај препис начињен са рукописа који припада другој редакцији у односу на ону са које је настао ћирилички препис.¹⁰³ Видели смо исто тако да и „добри људи“ кад је реч о споровима око имања, нису потицали из места око кога се води расправа.

Ћирилички текст *Новобрдског законика*, као што је добро познато, састоји се из две веће целине. Прва доноси прописе који се односе на послове у рударству, док се за потоњу обично каже да представља градски закон Новог Брда.¹⁰⁴ „Добре људе“ срећемо у оба одељка на више места. У оквиру Рударског законика најпре се помињу у 4. члану чија је намера била решавање спора у случају да једна рупа пређе у поље друге. Циљ је био спречити да рупа зађе у поље друге и да користи њену руду. Заједно са урбараром требало је да одреде разграничење између окана.¹⁰⁵ Надлежност „добрих

⁹⁹ И. Божић, *Критика*, 173.

¹⁰⁰ Исто, 173; М. Динић, *Из Дубровачког архива* I, Београд 1957, 29; Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана* 38.

¹⁰¹ И. Божић, *Критика*, 173.

¹⁰² С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 20.

¹⁰³ Исто, 5.

¹⁰⁴ Исто, 16; Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, 20–21.

¹⁰⁵ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана* 39.

људи“ је у овом случају слична је са оном коју су имали при одређивању међа земљишта. Подразумева се пак да су они који су вршили разграничење јама морали поседовати одређена рударска знања. Значајно је што се напомиње да су посао заједно обављали са урбараром, пошто је он био надзорник у руднику, који је уживао јавну веру. Урбарари су били највиши ауторитети када је реч о мерењу. Имали су свог дијака и тетраг у који су бележи све промене у власништву, као и трошкове експлоатације. Коначно, уживали су и одређене приходе за неке од послова које су обављали.¹⁰⁶ То нам указује на још једну паралелу са стариницима, који су према повељи из 1327. на терен ради одређивања међа изашли са приставом. Пристав је био важан судски орган у средњовековној Србији са одређеним помоћним и извршним овлашћењима. Особе које су вршиле функцију пристава уживале су јавну веру, те је њихова реч на суду имала снагу доказног средства. Приликом одређивања границаседа пред њим су сведоци полагали заклетву о чему ће касније бити још речи.¹⁰⁷ Важно је приметити да се у 163. члану *Душановог законика* истиче да пристави које шаљу судије треба да буду добри, прави и достојни поверења.¹⁰⁸ Све су то особине које су се очекивале и од „добрих људи“. Може се помишљати да су и урбарари, попут пристава, заклињали особе изабране за посао разграничења. Исте особе су по 9. члану *Законика* уз урбарара имале да изађу на терен у случају да једна рупа зађе у путању друге. Каже се да се у том погледу

¹⁰⁶ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 39–41, 44, 48, 52; N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 107–108, 138, 182, 243, 247–250, 252–253, 258–261, 263–265; С. Ђирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 27, 35. 48; Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 17, 19, 21, 14–15, 39, 41, 49, 53–56; Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*, 36–37.

¹⁰⁷ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 86, 93, 95–96, 110, 114, 169, 182, 187–188, 211–212, 217; М. Костренчић, *Fides publica*, 5–6, 11, 55–60; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 562–566; *ЛССВ*, 587 (А. Веселиновић).

¹⁰⁸ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 110, 212.

зна какви су прописи.¹⁰⁹ Задатак „добрих људи“ је био сличан оном из 4. члана. Ближа објашњења зато нису потребна. Према 12. одредби Законика, када се две рупе сретну под земљом, „добри људи“ су као познаваоци њихових међа, имали да утврде границе, како би се свака вратила у своје поље. Уколико међаши не би били познати, требало је да они утврде „меру“, без чега није било дозвољено да се истера јама за коју се сумњичи да је зашла у туђе поље.¹¹⁰ Наведени пропис још једном поцртава кључну улогу „добрих људи“ у споровима око разграничавања рударских јама. Нови њихов помен поново се односи на спор који може избити између две рупе. Наглашено је да им имају судити по суду, те на основу мере и граничних белега. Није требало да се мешају ни они ни урбарар ако би парничне странке одлучиле да спор реше нагодбом.¹¹¹ То је потпуно било у сагласности са 151. чланом *Душановог законика* где је истакнуто да порота није смела никога да умири, већ само да оправда или окриви.¹¹² Овим је још једном била подвучена надлежност „добрих људи“ у погледу разграничења рударских окана, али је назначено да се спор могао решити и на другачији начин, путем погодбе. Са овим прописом се уједно и завршава помен „добрих људи“ у оквиру одредаба о рударству у *Новобрдском законнику*. Анализирајући одредбе које смо горе поменули, Сима Ћирковић се запитао да ли су „добри људи“ били само угледни појединци међу рударима, зналци и непристрасни арбитри који су тражени за сваки случај појединачно или су то били формално изабрани стручни и искусни рудари.¹¹³ Ради давања одговара на то

¹⁰⁹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 40; Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 15; С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 21, 42, 54.

¹¹⁰ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 40; Практично истоветан пропис садржи и латинички текст Законика: С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 42, 55.

¹¹¹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 45.

¹¹² *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107.

¹¹³ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, 90 (С. Ћирковић).

питање, важно је приметити да је сва одговорност око мерења падала на урбараре, који су за свој рад добијали и новчану надокнаду. Све одлуке су бележили само они,¹¹⁴ што, како нам се чини указује на то да су „добри људи“ представљали *ad hoc* тело, а не некакав стални орган у вези са рударским пословањем. С обзиром на то да је обављање те дужности захтевало стручност, готово је извесно да су они бирани међу особама запосленим у рударству.¹¹⁵

Османски превод Законика за „добре људе“ користи термин *yarar adamlar*, који је његов издавач превео изразом људи од поверења.¹¹⁶ Николае Белдичану, приређивач турске верзије Законика, коментаришући термине заступљене у њему, је „људе од поверења“ назвао „експертском поротом“ (*judes-experts*), истакавши да градско и рударско законодавство Централне и Југоисточне Европе познаје ову дужност под именом *jurati* или *Geschworene*. Претпостављао је да су били бирани од гварака како су означавани чланови дружине који су били власници рударских јама. Следећи документа закључио је да су били помоћници урбарара и хутмана, те да су уз познавање закона морали подједнако да се разумеју и у техничка питања.¹¹⁷ Појава „добрих људи“ у српском рударству могла је бити последица огромног утицаја Саса на његов развој, мада не нужно. Управо је поменути Белдичану приметио да ови поротници нису карактеристични искључиво за немачко право.¹¹⁸ Саско обичајно право је и само потпадало под утицај средине у којој се развијало.¹¹⁹ Хипотеза о бирању „добрих људи“ од стране гваркова свакако се заснива на идеји да би се бирањем комисије од стране парничара обезбедила непристраност судског поступка. Такав поступак приликом решавања

¹¹⁴ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 48–49.

¹¹⁵ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика*, 166.

¹¹⁶ N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 247, 249, 253, 265.

¹¹⁷ Isto, 112–113.

¹¹⁸ Isto, 113, нар. 1.

¹¹⁹ С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика*, 73.

ГРАДСКА И ТОНСКАШЕ СЪГО
СТПОСТВАМИ • ДАНЬ ОУ
УНИЮ ЗАКОМЪ ОРОУПАХЪ
ЩОСОУ ИМАЛИ ЗАПРАВІНХ
ГОСПО • НЕПОПОНІВШАГО
МИ ГОСПОДИНА РОТЦЕЛІА
КМЕСА ЛАЗАРА • И ГОСП
ОДСТВОМИСЕ СВЯТЦОУВА
СВЛАСТЕЛЫ • И ЗАПОВЬ
ДА ДАСЕМАНА ОУ КСА ТЛІСЕ
ДВЕРЬ • ШДРОУСТІХА МТЬ
СТЕХА КОА РОУДУ ИМАЮ
ДАНЬ ОУНИЮ ЗАКОМЪ КА
КСОЕ И ПРВО БЫЛО • КОН
СОУ ВЪЩИ ОРОУПАХЪ • И
ЩО ОУЧМЕ • ДА ДОНЕСОУТЬ
ГОСПОСТВОУМИ • ДАНЬ
ГОСПОСТВОМИ ПОПВАРДИ
ДАСНИМА ПРТЬ ДРЪЖЕ •
ТАКО И ОНЫ НАНДОШЕ ВЪ
ШЕ РЕМНЕ ТЛІСЕ, КСА • БО
ИНА МИАНИКА • ВОУКА
ШІМА ПИПІОВНИКА • ІІІНО
ПЪШМА РЕВНИКА • МАПІКА
ХУМАНА • ДМИКА БРА
ДЦОУ ХАРАМЖУЛОВА БРАТА
ЛОВРЕМЦА РЪНИЧАНИНА •

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 4
Уводни део који говори о сачињавању Законика од стране „добрих људи“
(Архив САНУ, бр. 465)

мартіма смрдеискиѣ
 радосава бошманна • ми
 кола мисотева • радича
 третманна • раница за
 горуніа • богданок юр
 павла заманцу • нис
 зоу кслютевнса • пеніс
 пацнса • мисола отъ
 поу • шжма цасланна
 мешисра • млада на
 паланна • тритпоу
 ма роунчанна • ндраго
 мна • радосаватлетн
 косоу • нтврска • радоса
 ва халтема • Тако ути
 нше више ренн • іса
 людин повелѣніемъ гості
 ддревѣмъ: *Тако заветра*
 Десемеранн вѣтпръ тро
 бити изроуте оурутъ •
 о шнемъ вѣтпрома да
 не може меръ нскатъ •
 ннфдрманн тинн : :
Заветеніе шорфа
 Консе шорфа ісоритцемъ
 нз меікн треттн дма
 тико семе машорфа даіе

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 4'
 Наставак набрајања „добрих људи“ који су сачинили Законик
 (Архив САНУ, бр. 465)

нѣговъ • амакоемсоусть
цнѣнѣ, нма роика, с. нль
аптоптомъ тисога оузбѣ
дае нѣговъ • нисомъе
дрѣго дѣловѣ даватпн
дадава: **орухахо**
ороупта коан нмалар
доу, ндалле оурборъ
ннма, н. сежмъ • нл
жалле, а. годнмоу, н. с.
нелн • свакомоу слобо
дма пшеомапн • нко
гварисъ шетаре прнспѣ
данма свѣт своѣ дѣловѣ •
аколинсѣ оудѣ гварика,
дамоусѣ да гла за, г. •
пнелннисѣ • ако догнѣ
нпостпавн днмаре нахе
мпалисѣ • днматоло
внмоу дѣлове • аколи
не донде за, г. пнелннисѣ
нне да днмарѣ оутрѣтѣ
пнелннисѣ, ддѣлнхъ све
своѣ дѣловѣ • нвѣснѣ да
нхъ менше: **заукиени**
ороупакоурѣте ддсе нево
лмаоусѣвѣпнн, не шдз

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 5
На крају стране почетак 4. члана Законика чије је назив „ За узбијање рупа“
(Архив САНУ, б. 465)

мернѣши .и .сежнь .и
 а҃ко нма рѣ оупдѣма
 полю дла неможе мѣроу и
 мѣтѣ поугѣ рѣдо . а҃що
 хсете допрогол птоє монмо
 о҃же да у҃зише мѣроуда
 нма рѣ оу своема полю .
 О҃гда двши оу рѣ араро
 н доврѣми тѣци . пакѣ
 да шнсе дла мѣра како и
 дрѣугѣ рѣта какоє зако .
 Ере за мѣроу врѣдма .
 Ру҃па коа зако рѣте нишоме
 не ма гнѣ ма шовмо роуду .
 не хотро гнѣ ма шомоуда
 онсе лееь плати шовнѣ
 а роупа дла шовне . Ере
 зове роупа безма .
 Зако зако рѣте роупте .
 Дла роупа роупте неможе
 оу чинити крѣгѣ не машѣ
 ши роу и не венчавши се .
 нехо а҃ко бн мегю роупа
 ми шо шетпало словоно
 го҃тпола . и҃тко оу зѣе
 крѣгѣ а҃ли мѣроуда не нма
 зако зако рѣте роупте .

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 5'
 На почетку је наставак 4. члана у коме се помињу „добри људи“
 (Архив САНУ, бр. 465)

юсе гдѣ и мѣсоу да тѣ шем
 нѣтъ • да мѣволма хѣ шем
 цахъ ѣдма дѣругоу фарна
 ти • анъ шемнѣ оу сло
 бо дѣно полю • цо искола
 фарна тѣмъ може свемъ
 тѣнѣ монмо, кромѣ шемн
 цѣ • а ко мѣ оу зѣмла ѣд
 ма кѣ дѣругѣ поупѣ доисѣ
 пробѣно • пробѣвшѣсе да
 стѣне свѣка дѣри шѣ гдѣ
 дѣ оубарарѣ, нѣ обрѣтѣнѣ
 а по тѣлѣсе зѣкомъ зѣма •
нѣ шѣ, шѣ пробѣоухѣ
 рѣдѣсе роупѣ пробѣно срѣтѣ
 ми • нѣ свѣтѣ оу се тѣ оу нѣ
 да стѣно дѣоклѣ по гѣ оу рѣ
 барарѣ, нѣ хѣ оумамы • зѣ
 рѣтѣвшѣмѣ пѣтѣтѣ ми цѣ рѣ
 нѣ тѣ сѣ симѣ • по шѣ глѣ да
 нѣ оубарарѣ сѣ • да мѣ во
 лма ѣдма дѣругѣ тѣтѣтѣ оу
 ѣтѣ нѣтѣнѣ дѣоклѣ мѣ рѣтѣтѣ оу
дѣсло мѣ оу роупѣ мѣ
 роупѣ искола нѣ дѣ сво шѣ анѣ
 бѣомъ, нѣ анѣ сѣ сло мѣ нѣ
 нѣ мѣ може сво шѣ мѣ шѣ мѣ

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 6°
 Почетни део стране доноси 9. члан Законика насловљен „О пробојима“
 у коме се среће појам „добри људи“ (Архив САНУ, бр. 465)

ЦОМА ОУСВОЕТОЛЕ ДОКЫ •
ВОЛМА СВАКА РОУТА ШКОЛН
ЕСТПН • ДОКЛЕ ШМАН СВОЕ
ПОЛЕМА ДОНДЕ: • • • •
ОБ ДЕТЮ РОУТНЕМЪ •
РОУТА РОУТЕ АКО ЗАГНЕ ОУ
МОИМОТТОЛЕ • ДОКЛЕГОМА
ГНЕ ШМАН РОУТА • ОБАН
РОУТА ШОМАГНЕ НИЗЕ РОУ
ТОНЕ МОИМО • АПОМАШЕ
ПВЕИО ДА ПОГО ДОБРИ УЦН
КОИ ЗНАГО МАРШАМИНЕ МЕ
ГОИМИ • ДАСЕ ВРАТТИ
СВАКА УСВОЕТОЛЕ • АКО
АНСЕ МАРШАМИ НЕЗНАЮ •
АШМН ДА ПОУСТЕПТЬ МЕРХ
АБЕЗМЪРЕ ДАЮ НЕВОЛМА И
ЗНАПТИ МИ ЕДНЕМЪ СОУДО
О ЗЛОБО РАТНОХЪ •
РОУТА КОА ПОПТЕЖЕ РОУДУ
ДАСЕ МЕЕ ВОЛМА ЗАЛОЖИ
НАНЗГОУВЛЕНІЕ • НЕХО
ДАСЕ ЗОВЕГВАРІКЪ ПРЪЦАРИ
МНИСЕ И ПРЪОУРБАРОВЕ •
АКОМОУ НЕ ДРАГО ПЛОВОМА
ОШМН ДАСЕ ШЛНТИ • А
ЖАМІСОШЬ ВЪ ДА ПЛАПТИ •

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 7
„Добри људи“ поменути су и у 12. члану Законика названом
„О једењу рупном“ (Архив САНУ, бр. 465)

спорова није био непознат у српској средини. Добро је познато да су на тај начин пресуђиване парнице између Дубровчана и њихових суседа. Гранични суд формиран на том принципу означаван је термином станак и у изворима се помиње од краја XII века. Вероватно је међутим да је станак постојао и раније.¹²⁰ Дубровачки статут из 1272. прецизно је одредио функционисање, као и места станка, зависно од тога да ли ће се грађани комуне судити са људима из Хума, Рашке или Зете.¹²¹ Повеља краља Милутина из 1302. предвиђала је да се у парницама између Срба и Дубровчана образује мешовити суд, где ће свака страна дати по једног члана.¹²² Практично, исти пропис преузет је, како је већ поменуто, у другом делу *Душановог законика*, у коме се прецизира да је мешовита порота бирана за спорове Срба са трговцима и иноверцима. Под последњима су се несумњиво подразумевали Саси.¹²³ Кнез Лазар је 1387. за међусобне спорове Срба и Дубровчана предвидео да свака страна да по половину судија. Принцип је био исти и ако би требало да се суди Сас са грађанином Републике Св. Влаха.¹²⁴ Идентичне одредбе нашле су се и у повељи деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима из 1405. године.¹²⁵ Дакле, у време формулисања *Новобрдског законика*, мешовита порота није била непозната институција. Од посебног је значаја чињеница да се она односила на Сасе и Дубровчане који су имали важно место у српском средњовековном рударству. Потребно је појаснити да је у ово време било мало људи који су пореклом

¹²⁰ *ЛССВ*; 696 (С. Ћирковић); Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, 2002, 539, 541. К. Жирчек, *Историја Срба II*, Београд 1952, 139–140; И. Равић, *Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана*, ССА 11 (2012) 14, 16, 18.

¹²¹ *Statut grada Dubrovnika*, 227–231; В. Богишић, *Станак по дубровачком законуку од 1272. године*, Гласник СУД 44 (1877) 197–231.

¹²² А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, 85.

¹²³ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107, 153.

¹²⁴ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 192.

¹²⁵ А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима*, 156.

били Саси. Извесно је зато да се бар одређен број људи са правне тачке гледишта сматрао Сасима.¹²⁶ Према Сими Ћирковићу рударско право је обухватало све људе укључене у рударску производњу.¹²⁷ То је по њему нарочито важило за турски период када је сваки рудар означаван као Сас.¹²⁸ Грађани Републике Св. Влаха су пак били најзаступљенији међу власницима рударских јама.¹²⁹ Располажемо подацима да се током XV века и српска властела активно укључила у рударско пословање.¹³⁰ Једно дубровачко писмо из јуна 1410. пружа сведочанство о поменутом мешовитом суду. Из њега дознајемо да су Дубровчани предложили угледним требињским властелинима да се извесном Рахцу Богишићу, суди тако што ће свака страна послати по троје „добрих људи“ у Млине. Требало је да њихова пресуда буде коначна.¹³¹ Узевши све то у обзир, може се основано претпоставити да је и око права рударских окана долазило до мешовитих спорова, где је било сасвим логично применити пропис о мешовитим судовима. Био би то још један аргумент у прилог нашој тези да су „добри људи“ код спорова у рударству именовани за сваку парницу појединачно. Недостатак података о судским парницама везаним за окна, чини да наше разматрање ипак има карактер претпоставке.

Прописи из *Закона Новог Брда* на неколико места помињу „добре људе“. Као и у Рударском закону и овде се

¹²⁶ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I, 19–20.

¹²⁷ С. Ћирковић, *Неостварена аутономија: Градско друштво у Србији и Босни*, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 262.

¹²⁸ *ЛССВ*, 649 (С. Ћирковић).

¹²⁹ М. Динић, *За историју рударства* II, 91; С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Пук, *Старо српско рударство*, 133–134, 159–163.

¹³⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.*, Споменик СКА 3 (1890) 4, 6, 34–35.

¹³¹ М. Ивановић, *Два писма Дубровчана војводи Вукосаву, Љубиши Богданчићу и жупану Радосаву поводом заточења Рахца Богишића*, ГПБ 8 (2015) 36; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 408–409.

наводи њихова улога у суђењима. Према IV члану овог закона, највиши органи градске управе, војвода и кнез, могли су судити само спорове за оно што је вредно до једне литре. Парнице које су се тичале баштина и других крупнијих ствари имале су да се расправљају саборно пред кнезом, протопопом, војводом, пургарима и „добри люди кои се находѣ оу мѣстѣ“.¹³² Нажалост, ова одредба нам не говори како је текао сам судски поступак, те не можемо увидети какву су улогу у њему играли „добри људи“. Начелно би се могло претпоставити да су и овде били нека врста вештака или поротника. Уочава се да су наведени након кнеза, војводе и пургара који су били органи градске управе. Остаје нејасно и да ли је саборно суђење подразумевало да сви поменути заједно доносе пресуду. Назначена дилема има посебан значај, јер није прецизирано колико је „добрих људи“ улазило у овај судијски колегијум. Тим поводом треба се присетити прописа *Синтагме* Матије Властара који је предвиђао да за спорове вредније од једне литре морају сведочити најмање три особе.¹³³ Једино је за њих споменуто да су то имале бити особе које се налазе у Новом Брду. Поставља се питање да ли то имплицира да те личности нису морале бити стални становници града? Изнето је мишљење да је ту реч о четворо добрих људи о којима говори VIII члан градског закона.¹³⁴ Нама то не делује сасвим извесно, мада има аргумената које ћемо изнети а који говоре у прилог таквог мишљења. Надаље, на основу прописа се не може утврдити да ли су „добре људе“ бирале странке у спору или су то можда чинили градски официјали. Учешће протопопа у суђењима можда нешто ближе осветљава и сам судски процес. Наиме, видели смо да је према 151. члану *Душановог законика* сваку пороту имао поп у цркви да закуне.¹³⁵ Може се зато претпо-

¹³² Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 52.

¹³³ Види текст уз напомену 73.

¹³⁴ С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, 90.

¹³⁵ *Душанов законик*, пр Ђ. Бубало, 107.

ставити да је протопоп имао да закуне „добре људе“ да ће говорити истину. То би говорило у прилог тези да је у овом пропису реч о поротницима.¹³⁶ Да је сведочанство „добрих људи“ могло бити основа за решење неког спора потврду налазимо у већ помињаном писму цара Уроша из јануара 1357. године. Тада је српски владар затражио од Дубровчана да пошаљу „добре људе“ који ће позвати пред њега властелина Жарка како би он надокнадио сву штету коју је нанео грађанима Републике.¹³⁷

Наредни помен „добрих људи“ срећемо у већ помињаном VIII члану *Закона Новог Брда* чија је намера била да регулише трговину на градском тргу. Њиме је било одређено да војвода, кнез и пургари заједно изаберу четворо „добрих људи“ чији је задатак био да надгледају да ли се куповина и продаја одвија сходно *мери* оних који су их поставили. Наглашено је да они нису смели прописивати цене, већ само надzirати процес трговине.¹³⁸ На овом месту по први пут видимо да су „добри људи“ представљали неку врсту контролног органа. Такође, недвосмислено се објашњава начин њиховог избора и опсег надлежности којима су располагали. Цене већег броја производа су управо у овом закону биле нормиране, али нам његов текст не даје податке о томе како су „добри људи“ поступали у случају да неко прекрши закон, за шта су казне биле новчане.¹³⁹ Законски текст не бележи ни како се вршила наплата за било који од престапа у трговини. Судаћи по одредбама XVIII члана овог закона имали су одређене помоћнике. Само на тај начин се може разумети чињеница да се овим прописом од напада штите момци цариника, војводе, кнеза, пургара и властелина. Онај ко би их напао имао би да плати 10 литара.¹⁴⁰ Држимо да се под властелином у овом

¹³⁶ Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 55.

¹³⁷ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 98; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 26, 27, 30.

¹³⁸ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 52–53.

¹³⁹ Исто, 54–55.

¹⁴⁰ Исто, 55.

примеру мисли на четворо „добрих људи“, јер су нам уз горе поменуте они једини познати управници градских послова. У исправност оваквог тумачења уверава нас чињеница да се у истом члану нешто ниже помиње *четворо законика*. Предвиђало се да ако би их неко гурнуо или почупао за косу, требало је да буде истучен и да плати 50 литара казне.¹⁴¹ Најзад, за случај да неко од градске властеле, сем војводе, кнеза или цариника, убије „за царину господареву“ његовог сиромаша морао би да му плати 100 литара на име глобе.¹⁴² Сва је прилика да се овде под осталом градском властелом мислило на пургаре и „добре људе“. На основу исказаног очито је да су „добри људи“ уживали одређено поштовање и заштиту као чланови градске управе. Положај им је ипак био видно нижи у односу на војводу, кнеза и пургаре, којима је, како изгледа, припадао сав приход од глоба.¹⁴³ За разлику од војводе, нису имали право на бесплатне производе новобрдских занатлија.¹⁴⁴ Заиста делује чудно да једино они нису уживали материјалне користи од свог положаја. Изостанак прописа о томе не значи да нису имали материјалне користи од њега.¹⁴⁵ Следи у супротном питање – какав би онда мотив имали да се прихватају посла, који несумњиво није био лак у великом граду какав је био Ново Брдо. Поред побројаних недоумица, непознат нам је и временски рок на који су бирани.

Последњи пут „добре људе“ у *Закону Новог Брда* налазимо у пропису о баштинама. Сагласно овој одредби трансакција баштинама, што је укључивало њихову продају, давање у залог или мираз, те поклањање цркви, сматрана је пуноважном само ако се забележи у номичкој књизи, уз сведочанство

¹⁴¹ Исто, 55; Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 23, 55.

¹⁴² Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 55; Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 23.

¹⁴³ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 51, 54–56.

¹⁴⁴ Исто, 54.

¹⁴⁵ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика*, 170.

протопопа и „добрих људи“ који су у граду.¹⁴⁶ Присуство „добрих људи“ као сведока је имало за циљ да обезбеди већу доказну моћ исправе издате од стране номика. Практично, они су оверавали аутентичност документа.¹⁴⁷ Обично су широм средњовековне Европе приликом сачињавања оваквих аката сведоци били гаранџи извршења правног чина.¹⁴⁸ Обавезност присуства протопопа указује да су свештена лица имала посебан углед као сведоци. Један сачувани документ омогућава нам да увидимо како су се заиста одвијале трансакције баштина у Новом Брду. Извесни монах Саватије је у свом акту из септембра 1434. саопштио да је усинио попа Богдана. Истом приликом назначио је да му је преписао половину своје цркве, као и половину куће коју је имао у новобрдском подграђу. Даровану имовину су имали да неометано уживају и Богданови наследници, сходно *Закоњу Новог Брда*. Након смрти Саватија и остатак његовог имања је требало да припадне поменутом попу. Међу сведоцима овог чина је најпре наведено осам попова, затим четири грађанина, те војвода Хрњко, протопоп Цагрнич и кнез Степан.¹⁴⁹ Процедура која је била прописана градским *Законом Новог Брда*, који се у документу изричито и помиње, је овом приликом била у потпуности испоштована. Уз протопопа било је присутно чак 14 сведока, а исправу је саставио нмик Степан.¹⁵⁰ Један дубровачки документ из 1422. указује да су и у Руднику сведоци означавани као „добри људи“ (*boni omeni*).¹⁵¹ Садржај овог документа на латинском нам

¹⁴⁶ Исто, 56; Ђ. Бубало, *Српски номици*, 110, 183, 209.

¹⁴⁷ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 209, 223.

¹⁴⁸ W. Davies, P. Fouracre, *Conclusion. The Rôle of Writing in the Resolutions and Recording of Disputes*, *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 232; E. McCormick Schoolman, *Local Networks and Witness Subscriptions in Early Medieval Ravenna*, *Viator* 44–3 (2013) 24–25.

¹⁴⁹ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 258; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 51.

¹⁵⁰ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 110, 183, 209, 258; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 51.

¹⁵¹ М. Динић, *За историју рударства II*, 14.

Судитъ воєводу и кне
зю
 воєвода и кнезю да соу
 волни соудити цюе
 вредо, а. анзх ацюе
 забашни и чини големе
 работи да и кнезю
 спротипотко и да воєвдъ
 и стору гари на обри аюи
 консе махотъ оумъ стъ
 да соудъ съборно
Цркованинъ соудъ
Шо соудъ цркованинъ про
 попа да съзове поповъ
 да соудъ по закону пра
 во затон да не мари
 тко мнѣдмога посла
Сколице законъ и рече
Шо соудъ сколицы соудъ
 ван заугливъ заръ,
 засмѣтаре, заоукатта
 ре, и зачистилце за
 конюхе зафроче заго
 мте пты соудрини
 и си не мари тко
 затон мнѣдма посла
 и тко сколицы работни
 и да мнѣдма соудъ

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 20
 „О суду војводе и кнеза“ назив је IV члана Закона Новог Брда
 у коме се јављају „добри људи“ (Архив САНУ, бр. 465).

ми дамоуе прѣстланути
оумлю • како да се ра
ботта господска меду трази
Ѹщо е рѣтти соудъ • да
соуде цариници ноуьрга
рари шосоу мале работте
и дробни соудови • Ѹ
що е задѣлоке и занмето
леме работте • да и доу
цариници ноуьргарари
дань соуде съборно по
законю **Ѹ**ковнице съ
законь и задинартъ
Ѹшо е ковоу оцекъ •
тисогатин, или пра
босѣл • дамоуе пал
ца шсете • и да палъ
глобе, и пѣ пѣ : : :
Ѹпрѣкоупце законь :
Ѹко е прѣкоупца воис
ти или виниски • и
Ѹпроданъ свака коа
се продава домосекн
матрига съ швѣмь оу
сплвомь да се продава
воевода и кметъ и стѣ
ргари съборно данъ би

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 20'
При крају странице налази се почетак VIII члана Закона Новог Брда,
чији је назив „ О прекупцима закон“ (Архив САНУ, бр. 465)

раю, а. чл҃се доврѣ-
дѣоглѣ даваю цѣсе
продава икоупоу и по
градю • како боуче
моу уставленна мера
ѡвсѣдѣ и пѣса и пѣ
р҃гара • и ѡмѣ, а лю
дасе соу волни икоу
панѣ ии продаѣ цѣкмоу
поставити • чл҃се мо
дѣоглѣ даваю • ка-
ко да се ѡмемѣ оуставѣ
свака работта продава
како се оуставѣа воевода
и пѣса и поу р҃гари •
Отрагу рѣчимъ :
Дорнетон венца ѡиш
са поставленъ на
трагоу • да петр
коупи франгарнца
и ибращмо мнѣмо, ии
щѣ • докле роутинци
немакоупе, и лю прѣ
гнѣсѣ да • докле
стон вѣнца и не жевѣ
околенсе тѣко магѣтр
коупивши да и сѣоуби

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 21
Наставак VIII члана у коме се помињу „добри људи“
(Архив САНУ, бр. 465)

граганиномъ • и лати
ниинъ да не скрѣти • и
да не фрмгарн мужѣа
жена ни хѣба ни солы
ни во скѣ • не хѣ да фла
пгарѣ срѣтѣ, да се стѣ
храме • кооли шмѣсѣ
грѣши • да го поставе
оу крошнѣо на тѣрѣоу •
итѣко се на гнѣ оудѣрнѣа
или потѣне оувѣ • или
зако се похватнѣа царини
тѣкога мо мѣса • или
властѣлнѣкога • или
воеводина • или кнеже
ва • и шѣ вѣ поургарѣ •
ко не оу властѣнѣци помѣ
да лати господѣроу, і. лнѣ
и шѣ вѣ шѣ вѣ поургарѣ шѣ
стѣ властѣнѣци шѣ градѣ •
зако ници • зако се шѣ и
тѣко потѣне илѣ шѣскѣ
бе • да се шѣскоувѣтѣ не іе
посрѣтѣ градѣ • и да лѣ
лати господѣроу, и пѣ
пѣ • тѣко не на гнѣ шѣ
ластѣ градѣ ии кrome во

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 23'
Део XVIII члана Закона Новог Брда у коме се срећу термини
„законици“ и „властѣнѣци“ (Архив САНУ, бр. 465)

потомъ да се иже не ш
прѣла градскыи . а ш ба
щина ии маио рѣ да
неи . и то ааптинскы
консе магнѣ крѣтнвѣ хрѣт
и мина дамоуе по да
поремось : **Свѣщнина**
Квемь даи вола ш
грамаиъ ии птисевою
башиниоу продаати
и оу залогоу положи
ти . ии оуприсѣно да
ии по црквию положи ти .
бѣтъ книге помнѣсе . и
свѣдѣствѣ прѣтопе и
добрѣ члѣкѣ консоу оумь
стоу . тисолѣ кѣмо
прѣже рѣмни шобразѣ
свою башиниоу ш да бѣ
кнѣсе прѣже рѣмни .
штаквѣхъ даи се тврѣ
до ии вѣрѣмо . и члѣкѣ
ии дѣиъ да се ме доу жѣ
мо вѣбръгѣмниоу златѣ
рдѣи . ии дѣисѣ кон
рѣботникѣ оугрѣдоу .
даи се ии бѣдѣ слово дѣиъ

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 24'
У 21. члану Закона Новог Брда под називом „ О баштинама“
среће се термин „добри људи“ (Архив САНУ, бр. 465)

нажалост није ближе познат. Може се рећи да су у сличном контексту поменути „добри људи“ и у писму босанског властелина жупана Драгише Дињичића браћи кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу, састављеном између зиме 1423. и маја 1424. године. Наиме, жупан Драгиша је истакао да га је дубровачки трговац Мароје Држић псовао, о чему могу да посведоче сребренички цариници и сви „добри људи“ из тог града.¹⁵² Детаљније ћемо се овим документима позабавити када будемо разматрали питање друштвеног статуса „добрих људи“.

Малобројни сачувани приватно-правни акти нам указују на то да је и у другим српским местима, приликом њиховог сачињавања важила слична пракса као у Новом Брду. Документ познат као *Призренска тапија*, сачињен за време постојања Српског царства указује да је слична пракса свакако постојала и пре 1412. године. Поменути акт сведочи да је извесна Доброслава са својим синовима Првославом и калуђером Никодимом, те ћерком Рајом, продала двор у Призрену Ману Драгичином брату. На крају исправе коју је сачинио номик Никола наведено је више од 15 сведока.¹⁵³ Радосава, жена Радоње Мирковића саставила је 19. јануара 1438. исправу којом је посведочила да је продала своју кућу у Трепчи манастиру Св. Павла. Један део куће имала је право да до своје смрти користи са сестром у случају невоље, након чега би и он припао поменутом манастиру. Документ је написао номик Гуњан у присуству протопопа и још три сведока.¹⁵⁴ Процедура је била готово иста и када је извесни Новак са супругом Јелом априла 1453. одлучио да поклони половину своје куће манастиру Св. Павла. Услов је био да тај дар буде учињен након његове смрти. Знатну разлику у односу на

¹⁵² Ј. Мргић, *Писмо кнеза Драгише Дињичића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу*, ССА 6 (2007) 203.

¹⁵³ Ђ. Бубало, *Српски номници*, 146–152, 250–251. Двор је по мишљењу Ђорђа Бубала у овом случају означавао четицу земље, а не кућу или кућу са окупационом. Види: Исто, 150.

¹⁵⁴ Јб. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 52; Ђ. Бубало, *Српски номници*, 260.

претходна два акта представља чињеница да га је саставио протопоп Степан, који је наведен и међу онима који су били присутни при његовом писању. Интересантно је такође да се севаст Рааш и дародовац Новак наводе уз протопопу као они који су учествовали у састављању исправе.¹⁵⁵ Дакле Рааш и протопоп Степан су имали двоструку улогу. Потребно је приметити да се сведоци у свим поменутих актима не називају „добрим људима“. На овај начин завршили смо са анализом улоге „добрих људи“ у српским средњовековним градовима.

Појам „добри људи“ јавља се и у тзв. *Улијарској повељи* краља Милутина. Реч је о акту за који се сматра да је настао у периоду између 1413. и 1427. прерадом повеља из ранијег времена.¹⁵⁶ Говорећи о измирењу краља Милутина са видинским кнезом Шишманом, непознати састављач лажне повеље сведочи да је до њега дошло на иницијативу *благородних и добрих мужева* обеју страна.¹⁵⁷ Са друге стране, у *Кратком житију краља Милутина (Житије са свитка)*, које је састављено на основу *Улијарске повеље*¹⁵⁸, наводи се да су Шишманови *многи добри мужеви* замолили краља да се постигне споразум.¹⁵⁹ Очигледно је у оба текста термин „добри мужеви“ употребљен као синоним за блиске и поверљиве сараднике владара. Тешко је одгонетнути да ли је непознати састављач лажне исправе овај

¹⁵⁵ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 197, 199, 261; Д. Синдик, *Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла*, Мешовита грађа (Miscellanea) VI (1978) 199.

¹⁵⁶ С. Ђирковић, *Биографија краља Милутина у Улијарској повељи*, у: *Архиепископ Данило II и његово доба. Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1991, 54–67.

¹⁵⁷ В. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византијскиј Временник, приложение књ XIX тому, С. Петербургъ 1915, 430; Скренуо је пажњу на ово место: А. Узелац, *Под сенком пса: Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015, 217, нап. 97.

¹⁵⁸ Више о томе уз навођење остале литературе везане за то питање: М. Убипарип, *Зборник са кратким житијем краља Милутина*, Прилози КЛИФ LXXI, 1–4 (2005) 56–57.

¹⁵⁹ Исто, 64

појам преузео из неког текста или је сам одлучио да га употреби. Самим тим што је сматрао прикладним да то учини сведочи о живости појма у то доба.

Директног помена „добрих људи“ за подручје српске средњовековне државе нема у периоду након смрти деспота Стефана Лазаревића. Међутим, то не значи да термин није био коришћен у српској средини. Наиме, срећемо га у писму из 1483. године које је деспот Вук Гргуревић упутио султану Бајазиту II. Деспот у њему саопштава да је убедио угарског краља Матију Корвина да му пошаље „добре људе“ поводом мировних преговора. Истакао је да краљ жели да султан њима да своју *веру* и *књигу*, те да уз то пошаље два своја „добра човека од госпoде“ у залог за оне емисаре које му је угарски владар упутио.¹⁶⁰ На основу наведеног јасно је да се и овом приликом под „добрим људима“ подразумевају угледне личности од поверења које обављају важне послове за своје владаре. Такође, „добри људи“ које је султан требало да пошаље краљу Матији Корвину били су и јемци да се његовим посланицима неће догодити ништа лоше. Ово писмо је истовремено сведочанство да је и Османлијама било познато значање овог термина када би се он појавио у актима писаним српскословенским језиком. Остаје нам међутим непознато да ли је угарски краљ султану Бајазиту II упутио своје „добре људе“ и ко су они били.

Са друге стране, термин стариници који је, како смо показали, близак појму „добри људи“ од друге половине XIV века до средине XV века јавља се у више повеља које сведоче о земљишним споровима. Тако се у повељи којом су цар Душан и његов син цар Урош 1353. поклонили серском митрополиту Јакову цркву Св. Николе под Кожљем помиње спор који је поменути црквени великодостојник имао са извесним Каром. Наводи се како су сведоци потврдили да је одређена земља

¹⁶⁰ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 488; За датовање овог писма види: *Историја српског народа* II, Београд 1982, 387, нап. 42 (С. Ћирковић).

припадала цркви Св. Николе још за живота краља Милутина.¹⁶¹ Између 1349. и 1353. цар Стефан Душан је издао и простагму којом је Хиландару потврдио уживање забела у Кунарима изнад Секирника. Учинио је то пошто су му се игуман и братство манастира пожалили да их властела, властеличићи и влашки катун ометају у коришћењу наведеног поседа. Како се то не би више догађало, цар је послао властеличића Бранила да са 12 стариника „утеше“ међе сходно Душановој даровници. Они су то и учинили. Наглашава се да је Бранило заклео старинике чија се имена саопштавају у простагми.¹⁶²

Истоветан начин решавања спорова око земљишта задржао се и након нестанка династије Немањића на територијама под влашћу обласних господара. Више таквих случајева забележено је у повељи Константина Драгаша 1375/1376. за манастир Хиландар. Најпре је у њој изложен спор који је Хиландар имао са руским светогорским манастиром Св. Пантелејмона о земљи код Струмице, цркви попа Симона Прђе, те имањима која су некад припадала пронијарима Ласкару Сидерофагу и Тутку Асену. Ради решавања овог проблема он је у договору са властелом послао два епископа, Станка, пристава струмичког кефалије Дабижива и старинике (старце) са околног земљишта. Њихов задатак је био да укажу докле су се простирала села Маркијево и Мокрани, која су иначе припадала руском манастиру. Старинике су заклели водички епископ Данило и бањски епископ Григорије. Прочитана је била и хрисовуља цара Стефана Душана и они су се заклели да је све као што пише у њој. Као доказ да земља поменутих пронијара није припадала Маркијеву и Мокранима, навели су да су на њој опљачкани цареви коњи и побијени људи, због чега је Стефан Душан тражио од околног становништва да плати приселицу. Они су пак образложили да ју је кесар Хреља поклатио Хиландару, а да је то записано и у царевој хрисовуљи.

¹⁶¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 703.

¹⁶² С. Ђирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 116.

Владар је то уважио, те је Хиландар платио приселицу и вражду. Укупно је било девет стариника и сви су били из села Зубова.¹⁶³ Овај случај показује да су стариници могли на изванредан начин изнети и доказни материјал за међе на које су указали.

Надаље се у истој повели излаже спор који је пред Константином Драгашем вођен између Хиландара и властелина Војина Радишића око црквеног земљишта на Пачкову. Решавање спора господин Константин је препустио двојици већ помињаних епископа, струмичком кефалији Дабиживу Спандуљу, челнику Теријану и околним старцима. Укратко се саопштава да су они одредили међе као што су и раније утврђене Паунима и манастиру Св. Пантелејмона, а сходно хрисовуљи цара Стефана Душана. Истиче се да су то учинили са великим закљичањем.¹⁶⁴ Разумно је претпоставити да су старце заклели, као и у претходном примеру, епископи, док су кефалија Дабижив и челник Теријан били представници државне управе на овом суђењу, можда у улози пристава. Према мишљењу Милоша Благојевића присуство двојице високих црквених великодостојника и двојице репрезентата државне управе индицира да је у питању био „мешовити суд“, а да су они имали статус „васељенских судија“.¹⁶⁵ Александар Соловјев је пре њега пак сматрао да су све пресуде из повеље Константина Драгаша резултат деловања црквено-световних судских скупштина. Ослонио се на податак из повеље да је Константин Драгаш судио са својом правоверном властелом, а да су у састав колегија улазили и поменути епископи. За њих и властелу која је била ангажована око утврђивања међа сматрао је да су лица делегирана од сабора ради изрицања коначне

¹⁶³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 169–170; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, 112–113; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 19–20; С. Божанић, *Чување простора*, 416–418.

¹⁶⁴ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 170.

¹⁶⁵ М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 20. Више о „мешовитом суду“ и „васељенским судијама“ код: А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, ГСНД 7–8 (1931) 155–161.

пресуде.¹⁶⁶ Мешовити судијски колегијуми постојали су и у позној Византији, вероватно и у држави Стефана Душана, а сасвим сигурно у области деспота Јована Угљеше.¹⁶⁷ Основе за овакав закључак постоје, али онда остаје питање – зашто истоветан принцип није примењен у осталим парницама забележеним у истој повељи. Не сме се искључити ни могућност да је комбиновано више облика суђења приликом решавања ове парнице.

Наредни спор који срећемо у повељи Константина Драгаша из 1375/1376. вођен је између Хиландара и Богослава (или Борослава), господара села Нежичино. Пред челником Теријаном заклетву су положила четворица стариника који су требали да укажу на међу између Нежичина и Борујева, које је припадало српском светогорском манастиру. Учинили су то у складу са хрисовуљом цара Стефана Душана. Додаје се да је био присутан и пристав Станко.¹⁶⁸ На основу текста исправе није најјасније ко је заклео старинике, али је, уколико имамо у виду претходно описане процесе, разложно претпоставити да су то учинили епископи Данило и Григорије.¹⁶⁹ Нејасно је, међутим, зашто се пристав струмичког кефалије наводи тек накнадно? За челника Теријана се пак каже да је био присутан кад су стариници полагали заклетву. Изнето је виђење да је Станко био присутан као особа која је уживала јавну веру, а можда и због оштрине сукоба две стране у спору.¹⁷⁰ Мањкавост оваквог тумачења лежи у чињеници да оно не објашњава зашто пристава не налазимо у претходној парници између Хиландара и властелина Војина Радишића. Према тексту документа чак би

¹⁶⁶ А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, 161.

¹⁶⁷ Више о „мешовитом суду“ и „васељенским судијама“ код: А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, 155–161; Б. Ферјанчић, *Византиски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 74–87.

¹⁶⁸ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 170–171.

¹⁶⁹ У таквој оцени изричит је Милош Благојевић: М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 21.

¹⁷⁰ Исто, 21.

изгледало да је челник Теријан вршио функцију пристава. Прецизан одговор на постављена питања је тешко дати, те вероватно не би требало да се инсистира на тражењу универзалног модела поступања приликом земљишних парница. Разликовање праксе у одређеним детаљима од случаја до случаја не би било ништа неубичајено за средњовековне прилике.

У истој исправи забележено је да је по наредби Константина Драгаша епископ Данило закleo бољаре града Струмице да укажу на међе села Просеникова. После набрајања међа наводе се имена само четворице стариника, док се остали помињу као „**ини прочи топици мѣста тог**“.¹⁷¹ Да се приметити да се приликом „тесања“ међа Просеникова уопште не помиње пристав, нити неки представник државне управе. Да ли разлог лежи у томе што су стариници означени као бољари тј. властела може се само нагађати. Недокучиво је и зашто су само четворица стариника означени личним именом. На основу свих прегледаних случајева у повељи Константина Драгаша из 1375/1376. да се закључити да је у његовој области у основи задржана иста пракса каква је владала у држави Немањића када је реч о утврђивању међа. Запажа се да је број стариника био мањи него током претходних деценија. Милош Благојевић је изнео претпоставку да је њихов утицај био мањи у држави браће Драгаш која је била под снажним утицајем Византије.¹⁷² Нешто ниже је додао и да је то био резултат чињеница да је на територијама под влашћу обласних господара била јача централна власт.¹⁷³ Пре свега ваља рећи да се из наведених примера не види да су стариници изгубили своју ранију важност. Напротив, у првом случају су износили и доказе за своје тврдње. Такође, документи који се односе на грчке области које су биле у саставу Српског царства указују да су и у парницама вођеним на тим подручјима изјаве веродостојних

¹⁷¹ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 171.

¹⁷² М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 22.

¹⁷³ Исто, 26–27.

људи, најчешће из суседства, дате под заклетвом, имале велики значај при доношењу пресуда. Било је случајева да су њихови искази били једини доказ на основу кога је једна страна добила процес. Број клетвеника у тим процесима није био тачно одређен, али је некада био јако велики, тако да се у једном примеру након навођења осам имена додаје да су то били готово сви становници земље. Стога проистиче закључак да се сличан начин разрешавања земљишних парница среће како у грчким тако и у српским документима.¹⁷⁴ Сматрамо да се теза о смањивању броја стариника услед другачијег судског система или снаге централне власти не може одржати. Уз то, увек треба имати у виду да располажемо малим бројем докумената на основу којих се често не могу правити генерализације.

Истоветан начин разрешавања земљишних спорова уочава се и у области под влашћу наследника кнеза Лазара. У повељи коју је његова супруга монахиња Евгенија издала са синовима кнезом Стефаном и Вуком највероватније 1402.¹⁷⁵ хиландарском пиргу Св. Василија истакнуто је да је део села Ливоча, који су му даривали, узурпирао властелин Никола Гоисалић. Због тога је кнез упутио челника Вука да са осам стариника одреди међе поменутог места. Сви стариници били су из села суседних Ливочи. Затим се наводе међе на које су они указали.¹⁷⁶ Иста повеља пружа сведочанство и да су старци хиландарског пирга замолили монахињу Евгенију да се поново утврде међе села Коњуха. Тај задатак поверен је приштевском кефалији Бранку који га је обавио заједно са осам стариника из оближњих места.¹⁷⁷ Запажа се да су као и у области Драгаша

¹⁷⁴ М. Живојиновић, *Судство у грчким областима српског царства*, ЗРВИ 10 (1967) 199, 243–246.

¹⁷⁵ О времену издавања повеље: М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, у: исти, *Немањићи и Лазаревићи. Српска средњовековна државност*, Београд 2004, 365–366, нап. 34.

¹⁷⁶ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 164–165; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 21–22; С. Божанић, *Чување простора*, 409.

¹⁷⁷ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 165; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 22; С. Божанић, *Чување простора*, 384–385.

посао разграничења са стариницима вршили један челник и један кефалија као представници државне управе. Са друге стране пристави, црквена лица и заклињање стариника се уопште не помињу. Учешће пристава по Милошу Благојевићу није било потребно пошто није вођен спор око међа.¹⁷⁸ Овакво објашњење по нашем мишљењу није могуће прихватити. Наиме, довољно је подсетити се да када је властеличић Бранило одређивао границе Кунарима није било пристава. Исто се примећује и за спор који је Хиландар водио са властелином Војином Радишићем. Најзад, око међа Коњуха је изгледа постојао неки спор, пошто се након њиховог утврђивања наводи да је селом управљао липљански иконом Никодим и десечари Августин и Павле.¹⁷⁹ Може се поставити питање зашто је навођено ко управља селом и узима дажбине од њега, ако није постојао некакав спор око његових међа? Тешко да би у супротном било потребе поново вршити омеђавање села.

Стариници се јављају и у две повеље из средине XV века које говоре о разграничењимаседа. Најпре ћемо се осврнути на ону издату 12. јануара 1454. поводом спорних међа између Хиландара и његовог села Хоче и Јанчишта,седа манастира Св. Арханђела¹⁸⁰. Ради тога ангажовани су од стране Оливера Големовића отрок Никола Владовић и 24 стариника. Требало је да они то учине сходно једном старијем хрисовуљу и ономе како је то својевремено учинио челник Никола. Особеност овог документа је да се стариници јављају као његови издавачи. Себе су титулисали на следећи начин „**Ми, кметіе раби и послушници господина деспота, по повеленію и по сѣдѣ господина деспота поставкени бисмо Оливеромъ Големовикіем**“.¹⁸¹ На основу

¹⁷⁸ М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 22.

¹⁷⁹ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 165.

¹⁸⁰ Оснивачка хрисовуља цара Душана сведочи да су Јанчишта припадала манастиру Св. Арханђела: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 102.

¹⁸¹ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине XV века*, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и*

цитираног изгледа да су кметови обављали дужности стариника. Треба имати у виду и да се тим изразом, као и наредним „роб“ указивало на положај стариника у односу на владара. То није изненађујуће имајући у виду да је и истакнути властелин челник Радич себе називао робом деспота Стефана и деспота Ђурђа.¹⁸² Друга необичност овог акта је да након што саопштавају међу на коју су указали, кметови истичу да су се пред њима заклели „12 мџи знахъ и 3 попови“.¹⁸³ Затим се истиче како су се они, стариници, заклели да су показали праве белеге, како је било по хрисовуљи и сходно ономе што је отесао челник Никола. Потом су побројани стариници уз наглашавање из ког места су потицали.¹⁸⁴ Стога нам није јасно ко су *знани мужеви* и *попови*, те зашто су и они имали да се закуну око међа које су стариници одредили. Појам *знани мужеви* и сам је близак термину „добри људи“, који су, како смо већ видели, често имали исту функцију као и стариници. Исто тако нејасно је зашто су од њих раздвојени попови, за које смо видели да су у истом положају као и други сведоци. Уз то имена *знаних мужева* и *попова* нису записана. Кључно је ипак питање зашто су се они заклели пред стариницима, јер из тога проистиче да су на неки начин били њихов помоћни орган. Нигде се пак не спомиње шта је током читавог процеса чинио отрок Никола Владовић. Извесно је да је његово присуство требало да обезбеди правну ваљаност извршеном чину.¹⁸⁵ Управо зато очекивало

уметности VI, Научни скуп: Деспотовац–Манасија, 22–24. август 2014, Деспотовац 2015, 237; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 214; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 24, сматрамо неоправданим ауторово раздвајање кметова од стариника. У документу на једном месту јасно стоји „И ми се заклесмо 24 стариници“. Да су то биле две различите групе могло би се очекивати да на неком месту буду именом набројани и кметови. Како тога нема можемо само закључити да су стариници у ствари кметови са почетка документа. Чудно је једино што се на крају акта бележи „А ево ко су били стариници“. Очекивало би се да и на овом месту нађемо опет изражавања у првом лицу множине.

¹⁸² Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 34; М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, *Byzantinoslavica* 6 (1935–1936) 182.

¹⁸³ Исто, 214.

¹⁸⁴ Исто, 214.

¹⁸⁵ Ђ. Бубало, *Шта значи реч отрок*, 39.

би се да је он тај који попут пристава заклиње сведоке. Пуну јавну веру су у овом случају изгледа уживали и стариници. Пореклом су сви били из села географски блиских међама око којих се водио спор.¹⁸⁶ Ваља истаћи да број стариника указује на то да је овај спор сматран изузетно значајним. Наиме, присетимо се да је према 151. члану *Душановог законика* за разрешавање крупнијих случајева порота требало да буде састављена од 24 особе.¹⁸⁷

Бројне истоветне црте попут размотреног акта, поседује и повеља из 1454. настала поводом разграничења поседа између Хиландара и призренског манастира Св. Арханђела. Опет је реч о акту у коме сами стариници описују ток поступка око изналагања међа. Себе су на почетку означили као „робове и деспотове послушнике“, док на другом месту једноставно за себе кажу да су *мужеве*.¹⁸⁸ Поверени им задатак обавили су уз помоћ Радосава Ђурашиновића, кога је као свог отрока послао Оливер Големовић. Читавом процесу присуствовали су и игумани оба манастира који су прихватили Светоарханђелски хрисовуљ као акт на основу кога ће бити извршено разграничавање. Поред њих били су присутни и истакнути монаси њихових манастира. Заклињање стариника је извршио отрок Радосав Ђурашиновић, након што су показали границу између села Момуше и Нистре.¹⁸⁹ Сагласно обичајима, стариници су били из места у близини оних којима су

¹⁸⁶ С. Божанић, *Чување простора*, 420–421.

¹⁸⁷ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107, 207; С. Божанић, *Чување простора*, 422.

¹⁸⁸ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 238; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 215–216. М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 22–23, био је мишљења да се термин „послушници“ односи на представнике манастира Хиландара и Св. Арханђела. Међутим у том случају не би могло стајати да су хрисовуљ „пољубили“ представници два манастира, већ би опет то требало да стоји у првом лицу множине. Прихватање Благојевићевог мишљења би уз то значило да су исправу издале стране које су биле у спору, за шта се не може пронаћи сличан пример.

¹⁸⁹ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 238; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 215–216.

одређиване међе.¹⁹⁰ Лице са јавном вером овде је био отрок Радосав, али су иза исправе ипак стајали стариници. Запажамо да су пред крај постојања српске средњовековне државе особе од поверења могле и саме да стоје иза издавања аката. Тешко је оценити шта је довело до очигледног пораста њиховог утицаја, а ризично је доносити закључке на основу само два документа. Неоспорно је да је у поменутих случајевима Оливер Големовић, за кога знамо да је у то време био опуномоћеник деспота у једном делу државе,¹⁹¹ послове из своје надлежности препустио отроцима и стариницима. Наглашавало се у обе повеље да су стариници постављени *по суду господина деспота*,¹⁹² што значи да су одлуке доношене у владарево име. Радило се пре свега о преносу судских надлежности. На овакав закључак упућује нас и једна повеља из септембра 1445. са подручја Зете, која се тада налазила у оквиру Деспотовине. Тома, бивши зетски војвода, издао је поменути акт поводом спора племена Хота и Матагужа око међусобне границе. Две стране су дале опречне изјаве по том питању. Због тога су ангажовани сведоци који су дали за право Матагужима. Одлука о међама је записана у два примерка, од којих је један бивши зетски војвода Тома упутио деспоту Ђурђу Бранковићу.¹⁹³ Судски поступак је у потпуности био у рукама Томе, који је био добро упућен у зетске прилике. Његова интитулација „*по милости Божијој и господина ми Ђурђа деспота*“¹⁹⁴ сведочи да је пресуђивао у владарево име. Лично је извршио и саслушање сведока, на основу чега је саставио и пресуду, чији је један

¹⁹⁰ Исто, 216; С. Божанић, *Чување простора*, 424.

¹⁹¹ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 328, нап. 94 и 95; К. Лиречек, *Историја Срба II*, 331; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 276.

¹⁹² В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 237–238; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 214–215.

¹⁹³ А. Соловјев, *Зетска пресуда из 1445. године*, Архив за правне и друштвене науке XXIII (XL), 1–2 (1931) 42–43.

¹⁹⁴ Исто, 42.

примерак послао владару. Чини нам се да је Оливер Големовић због заузетости другим пословима руковођење парницама препустио својим отроцима и стариницима, а не из неког другог разлога. Питањем друштвеног статуса сведока у овим парницама позабавићемо се касније.

Земљишни спорови су на сличан начин решавани крајем XV века и на зетској територији под влашћу Црнојевића. За време владавине Стефана Црнојевића одиграо се први процес утврђивања међа између Груда и Подгоричана. Како један акт сведочи, поменути зетски господар је упослио 24 властелина и пристава Ђуру Малоншића који су прецизирали положај грудске међе. Исти акт саопштава да је под Иваном Црнојевићем (1465–1490) поново разматрана та међа. Посао су овога пута обавили Бан Хот и 24 властелина. Као приставштину Бан Хот је добио 50 оваца и коња.¹⁹⁵ Уочавамо да се овде особе које обављају посао омеђавања означавају као властелини.

Истоветна појава запажа се и у другим случајевима утврђивања међа у држави Црнојевића. Хронолошки посматрано прва у том низу је повеља Ивана Црнојевића из јуна 1489. где се најпре саопштава да су се пред њим спорили Бјелошевићи са Бајицама. Пожалили су Бјелошевићи да су Бајице искористиле њихову нејакост и узурпирали им баштину. Ови су то пак порицали. Пошто их је саслушао, Иван је послао 24 властелина од Црне Горе да испитају случај. На основу тога Иван Црнојевић је закључио да је Бјелопавлићима заиста била одузета баштина коју им је он вратио. Властелини су се онда пред приставом Вуком Штиљановићем заклели на оно што су утврдили и по томе су усекли границе.¹⁹⁶ У истој повељи налазимо и опис спора који су пред Иваном Црнојевићем водили Бјелошевићи и Очинићи о папрацкој и козниској међи. Владар је поново именовао 24 властелина који су показали међе. Потом се заклело 24 Бјелошевића са својим женама, а

¹⁹⁵ А. Соловјев, *Зетска пресуда*, 50–51.

¹⁹⁶ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 210–211.

онда и 24 властелина који су утврдили њихове међе.¹⁹⁷ Овом приликом се не помиње пристав, мада треба имати у виду да је исправа рђава очувана. Необично је што су се поводом пресуде заклели само Бјелошевићи и то са својим женама.

Слични процеси вођени су и за време владавине Ђурђа Црнојевића (1490–1496). У повељи коју је издао 4. новембра 1492. најпре обавештава о испитивању међе између Кчева и Пјешиваца. Ради тога послао је 24 властелина да заједно са кефалијом Радосавом Богдановићем одреде међе како је то учињено у време Ивана Црнојевића. Иста властела је затим указала на границу Брежина и Станисалића.¹⁹⁸ Исте године двадесеторо властелина уз учешће пристава Драгаша Ђуровића из Матагужа указало је на међе села Орахове Љути чију је трећину Ђурађ Црнојевић дао у пронију Шћепану Малоншићу.¹⁹⁹ Кефалије су, дакле, и у области Црнојевића обављале послове у вези разграничења, а може се претпоставити да су вршили и функцију пристава. Повеља Ђурђа Црнојевића од 14. децембра 1492. сведочи да су се његовом оцу Ивану, Голубовићи пожалили да су им Малоншићи отели баштине, када их је он прогнао „преко мора“. Један део тих поседа они су задржали за себе, док су други предали самом Ивану. Зато су Голубовићи од њега затражили повратак своје баштине, када их је позвао да се врате из Италије. Тим поводом зетски господар је позвао Богдана Шћепановића који је био кефалија Малоншићима и наложио му да Голубовићима врати баштине. Кефалија им је повратио део баштина, али не и оно што су им одузели Малоншићи. Након смрти Ивана Црнојевића, његовом сину Ђурђу пало је у дужност да испуни оно што је његов отац прописао. Малоншићи су му потврдили да држе два комада земље Голубовића, те је он ангажовао 24 властелина из истог племена који те ствари најбоље познају и којима се може

¹⁹⁷ Исто, 211–212.

¹⁹⁸ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе 1489–1536*, 14.

¹⁹⁹ Исто, 16, 20.

највише веровати. Са њима је као пристав био Драгаш Ђурђевић из племена Матагуџа. Под заклетвом, Малоншићи су рекли да поседи који се набрајају ниже у повељи припадају Голубовићима. На крају исправе Ђурађ Црнојевић је нагласио да је пресуду донео на основу сведочанства 24 властелина. Посебно је навео још седам властелина за које је рекао да су сведоци и милосници.²⁰⁰ Специфичност овог случаја лежи у чињеници да су оптужени признали кривицу и потом сами преузели улогу стариника. Вероватно се услед тога први пут у оваквим актима сусрећемо и са милосницима. Као што је познато улога милосника је била да гарантују извршење неког правног чина.²⁰¹ Крајем 1494. Ђурађ Црнојевић издао је и повељу Шћепану Малоншићу поводом поседа који му је две године раније дао у пронију. Како није спроведено оно што је тада прописано, Ђурађ је именовао 24 властелина из околних катуна да укажу на међе поменутог села. Са њима је као пристав био кефалија Драгаш Ђуровић. Списак властелина који су спровели ову одлуку дат је у документу према племену из кога су потицали. Друштвеном статусу особа које су се бавиле омеђавањем поседа посветићемо посебан део излагања, али на овом месту треба укратко указати зашто се они на територији Црнојевића називају властелом. То је резултат чињенице да су чланови ратничких дружина сматрали себе властелинима пошто су владару договали војну службу, али не и дажбине са својих, иначе скромних, поседа.²⁰² Вероватно је из тог разлога и у овим документима наглашаван њихов статус, те коришћен назив властела, а не стариници или неки други. Да им је функција била иста као и „добрим људима“ учава се по формулацији у два акта, која каже да су то властелини који

²⁰⁰ Исто, 14–16.

²⁰¹ Више о милосницима: М. Благојевић, *Државна управа*, 99–157; *ЛССВ*, 406–407 (М. Благојевић).

²⁰² И. Божић, *Улога и организација ратничких дружина*, у: исти, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 158–172; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 25.

добро познају ствари и да им се може веровати. Може се закључити да се назив за овакве особе мењао, али да је њихова функција у суштини остајала иста.²⁰³

Нагласили смо већ у уводу овог рада да се термин „добри људи“ појављује и у многим другим средњовековним државама. Пажњу ћемо прво усмерити на помене „добрих људи“ у државама раног средњег века, потом у државама каснијег раздобља и на крају у државама које су биле суседне Србији. Извесни подаци наговештавају да институција коју анализирамо води порекло из старог Рима.²⁰⁴ Важно је зато истраживања која се тичу тих друштава упоредити са нашим досадашњим разматрањима. Подаци о њима су бројни већ за период раног средњег века, посебно за подручје Франачке државе. Запажа се да су и тамо учествовали у доказном поступку, као и при доношењу одлука на суду. Потицали су из суседства у односу на место око кога се водио спор. Понекад се истицало да су добро упућени у случај. Могли су бити како лаици тако и клерици. Пред лицем које је водило парницу полагали су заклетву над одређеним реликвијама. Стране у спору су њихово сведочење узимале за коначно, мада они нису имали право објављивања пресуде.²⁰⁵ Од значаја је истаћи и да је на подручју Франачке постојало више назива за особе са помињаним функцијама, мада се уочава да су поједини преовлађивали у неким периодима. За достоверне људе коришћена је и германска реч *rachymburgi*. Од њих се очекивало да познају Салијски закон. Обично их је било седам у групи. Следовале су им тешке казне ако не би навели

---

²⁰³ J. Томић, *Прилози за историју Црнојевића*, 20.

²⁰⁴ *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, 424 (K. Nehlsen-von Stryk); C. Von Savigny, *The History of the Roman Law during the Middle Ages I*, Edinburgh 1829, 425–431.

²⁰⁵ J. L. Nelson, *Dispute settlement in Carolingian West Francia*, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, eds. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 53, 56–59; C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 203–205.

поменути закон онда када се то од њих захтевало.²⁰⁶ Истакнута је и претпоставка да је због повеља које су писане на латинском, термин *boni homines* употребљаван уместо поменуте германске речи.²⁰⁷ Крајем VIII века појављује се и термин *scabini* који је суштински био еквивалentan појму *rachymburgi*. Када је о њима реч могу се приметити извесне појединости које их издвајају у односу на „добре људе“ и *рахимбурге*. Зна се да су именовани доживотно од грофа или посебног краљевог изасланика да учествују у њиховим судијским телима. Увођење скабина није, међутим, значило да други слободни људи немају право учешћа у суђењима.²⁰⁸ Визиготско право које је примењивано у Леону и Кастиљи, такође је предвиђало учешће комисије локалних „добрих људи“ у суђењима.²⁰⁹ Запажено је да је њихова помоћ при суђењима у Леону посебно била карактеристична за XIII век.²¹⁰ Ова институција је забележена и на територији под влашћу Лангобарда.²¹¹ Када говоримо о Апенинском полуострву, треба истаћи да се „добри људи“ срећу и у норманском краљевству на Сицилији. Тамо се појављују при решавању спорова на судовима. Некада се наводи да су само присуствовали решавању парнице, док су у

²⁰⁶ P. Fouracre, 'Placita' and the Settlement of Disputes in Later Merovingian Francia, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, eds. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 33, 39–40; C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 198–203.

²⁰⁷ C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 205.

²⁰⁸ J. L. Nelson, *Dispute Settlement*, 47, 59, 61; *Glossary*, ed. J. Carpenter, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 274; C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 217–231, 234–235, 241.

²⁰⁹ R. Collins, *Visigothic Law and Regional Custom in Disputes in Early Medieval Spain*, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 86, 99; *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, 424 (K. Nehlsen-von Stryk).

²¹⁰ M. R. Madden, *Political Theory and Law in Medieval Spain*, New York 1930, 128.

²¹¹ C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 233–235; *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, 424 (K. Nehlsen-von Stryk).

другим случајевима помагали при одређивању граница одређених поседа. Располаже се и податком да су 1094. регулисали подизање грађевина у граду Гаети.²¹² Изузетак у овом погледу није била ни малена Бретања. Судијски колегијуми су у овој области најчешће означавани термином „добри људи“ (*boni viri*), док је понекад за њих коришћен и каролиншки назив *скабини*. Управо су они и доносили пресуду. Понекад су судије, пошто би саслушале оптужбу, тражиле од људи из околине, често под заклетвом, информације о прошлости спорне имовине и особа повезаних са случајем. Извори не указују да је при суђењима било позивања на неки закон, већ је само било позивања на раније догађаје и односе на локалу. Судаћи према расположивим подацима требало је да судије и непристрасни сведоци буду правно компетентни или сматрани достоверним особама. Под тим се подразумевало да су то непоткупљиви људи са добрим карактером и понашањем, који воле и познају право, правду и истину. Вероватно је то даље значило да те особе нису смеле бити осуђиване или под оптужбом, те да добро познају локалне прилике.²¹³ Велики број помена „добрих људи“ (*probi homines*) забележен је и на подручју средњовековне Шкотске где се појављују у неколико хиљада повеља издатих у периоду од 1150. до 1400. године. То су биле особе које су се окупљале на заповест краља или неког господара како би казали шта знају о ранијим држаоцима поседа, годинама њихових наследника, границама обрадивих поља, те аутентичности повеља или воштаног печата. Некада су пак имали улогу поротника у областима где су живели, дајући мишљење о злочинима, прекршајима и преступима њихових

²¹² P. Skinner, *The Tyrrhenian Coastal Cities under the Normans*, in: *The Society of Norman Italy*, ed. G. A. Loud and A. Metcalfe, Leiden–Boston–Köln 2002, 85, 86, 95; P. Skinner, *Medieval Amalfi and its Diaspora, 800–1250*, Oxford 2013, 53–55, 139, 143.

²¹³ W. Davies, *People and Places in Disputes in ninth-century Brittany*, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 74, 76, 78, 83.

пријатеља. Седели су и у судовима који су одлучивали о захтевима сељака са краљевих имања да добију статус слободних људи. У извесним случајевима давали су савете обема странама у спору. Многи су имали важну улогу као саветници својих господара када су они сазивали дворане ради обављајања јавних церемонија продаје, куповине, зајмова. Вредно је још забележити да су се дародавци у својим повељама обраћали управо њима.²¹⁴ Источници бележе „добре људе“ и у средњовековној Пољској, где су током XIII и XIV века имали улогу медијатора који су омогућавали измирење. Сачувано је и сведочанство да су 1368. одређивали спорну границу између две дијецезе. Закључује се да су то биле *ad hoc* групе које су располагале законодавним капацитетом. Истоветни појам искоришћен је и у XIII веку за обележавање витезова (*milites*) у служби војводе Болеслава.²¹⁵ Лако је на основу изнетог запазити да су широм средњовековне Европе „добри људи“ имали значајну улогу кад је реч о суђењима на локалном нивоу, посебно при одређивању спорних међа. Готово истоветна ситуација била је и у српској држави. Ретко су сами доносили пресуду већ су више били врста помоћног судског органа, што се може констатовати и за средњовековну Србију. Можемо претпоставити да је требало и у српској средњовековној држави „добри људи“ да буду особе које нису осуђиване. Подсетимо се да то практично потврђује и 154. члан *Душановог законика*, по коме су поротници ако би се показало да су оправдали неког за кога би се пронашли докази да је крив, морали да плате казну од 1.000 перпера и више им се није могло веровати, што значи да су губили право да буду чланови пороте.²¹⁶

²¹⁴ C. J. Neville, *Land, Law and People in Medieval Scotland*, Edinburgh 2010, 17, 33, 48, 50, 55–58, 63, 188, 191, 196, 209.

²¹⁵ P. Górecki, *Words, Concepts, and Phenomena: Knighthood, Lordship, and the Early Polish Nobility, c. 1100 – c. 1350*, in: *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformation*, ed. A. J. Duggan, Woodbrige 2000, 130–132, 139.

²¹⁶ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107–108, 208.

Нешто другачија улога „добрих људи“ може се запазити кад је реч о неким италијанским и шпанским градовима. Током XI века управљање пословима је у италијанским градовима прешло са скупштине свих грађана на *ad hoc* одборе „добрих људи“. Њихове функције су у наредном веку преузели конзули. Са друге стране, почетком XIII века у Пизи је у састав Великог већа улазило и 400 „добрих људи“ изабраних из градских четврти.²¹⁷ Дванаест „добрих људи“ су у Фиренци XIV века спадали у ред градских магистрата.²¹⁸ Подсећа нас ово донекле на пример Новог Брда где је бирано четворо „добрих људи“ за надзирање цена у граду. Леонски краљ Алфонсо IX се на сабору 1188. обавезао да неће објављивати рат, као ни склапати мир, примирје или савез без савета племића, бискупа и „добрих људи“ из градова. Из каснијег времена знамо да су их некада именовали сами градови, док су у другим случајевима бирани од стране краља.²¹⁹ Аналогни пример овоме за српску средњовековну државу немамо. Као учесници сабора српских владара наводе се црквени великодостојници и властела,²²⁰ без назнака да су на њима своје место могли наћи и представници градова.

За крај овог компаративног разматрања оставили смо анализу функције „добрих људи“ на територијама држава које су биле у суседству Србије, тј. Угарске, Византије, Босне и Дубровачке комуне. Поређење са њима је свакако најрелевантније за наше истраживање. Почевши од краја XIII века у угарским повељама често наилазимо на помен „добрих људи“. Ради њиховог означавања најчешће је коришћен термин *probi*

²¹⁷ D. Nicholas, *The Growth of Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, London 1997, 159–160, 252.

²¹⁸ *The New Cambridge Medieval History*, vol. VI, c. 1300–c. 1415, ed. M. Jones, Cambridge 2000, 474 (L. Green).

²¹⁹ *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources*, ed. O. R. Constable, Philadelphia 1997, 165; M. R. Madden, *Political Theory*, 129; *The New Cambridge Medieval History*, vol. IV, c. 1024 – c. 1198, part 2, ed. D. Luscombe and J. Riley-Smith, Cambridge 2004, 501 (P. Linehan).

²²⁰ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 200–201.

virii, али забележена је и употреба појмова *boni homines*, *boni virii* и *probi homines*.²²¹ Они су имали положај арбитра, који су посредовали у помирењу парничних странака. Свака страна бирала је једнак број ових судија. Одлуком сабора из 1298. прописано је да до договора може доћи кад год нека странка пожели. Средином XIV века одређено је да до помирења може доћи и у случају најтежих злочина. Изабране судије су у време владавине краља Жигмунда (1387–1437) добиле потпуну слободу вођења спорова. Ваља назначити да су се парнице у овим случајевима одвијале на capitoлима и конвентима, као и пред другим местима јавне вере. Одржаване су, такође и пред представницима места јавне вере које би свака од страна бирала. Изабране судије су увек морале бити присутне у пуном броју. Пресуде донесене овим поступком биле су обавезујуће за све. Попут осталих и ове пресуде су потврђиване заклетвом и записиване. Страна која не би испоштовала овако донету пресуду позивана је пред редовне судије. Такође, њима су „добри људи“ могли препустити процес уколико би увидели да је опасан, тежак и компликован.²²² Некада су при суђењима имали пре свега улогу сведока. Ове особе обично су пружале сведочанства као и у другим средњовековним државама, приликом спорова о земљишним поседима. Бирани су са имања

---

²²¹ Види на пример: G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* III, vol. 1, Budae 1829, 376; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VI, vol. 1, Budae 1830, 336; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VII, vol. 4, Budae 1837, 247; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VII, vol. 5, Budae 1841, 515; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 1, Budae 1833, 326; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 3, Budae 1834, 84, 324–325; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 7, Budae 1842, 507; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X, vol. 3, Budae 1838, 278; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X, vol. 6, Budae 1844, 628, 745.

²²² I. Hajnik, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest 1899 (Reprint 2010), 406–411. За коришћење овог рада дугујем захвалност колеги Борису Стојковском.

суседних у односу на она која су била предмет парница. Виши судови су обично прихватили њихове одлуке.²²³ Предочене информације указују на широки делокруг „добрих људи“ у Угарској, када је реч о суђењима. Истовремено оне сведоче о великом поверењу које су уживали у угарском друштву. Можда није без значаја за наше истраживање и чињеница да су њихове компетенције нарасле временом, посебно од краја XIII века. Скроман број извора којима располажемо кад је реч о средњовековној Србији чини се указују на сличан еволутивни пут. Нагласили смо већ да средином XV века први пут уочавамо да „добри људи“ практично сами доносе пресуде.

Институција „добрих људи“ била је изгледа позната и у Византији. Према повељи коју је цар Андроник II издао 1319. граду Јањини међу грађанима је требало изабрати „добре људе“ који ће са градским кефалијом судити све парнице, сем оних о којима ће бринути света црква.²²⁴ Није искључено ни да је у другим градовима попут Сера било оваквог окупљања истакнутих људи.²²⁵ Такав поступак суђења по Соловјеву подсећа на 176. члан *Душановог законика*.²²⁶ По том пропису у градовима царства становници су се судили пред градским *владалцима* и црквеним клиром. Наглашено је да се тако чинило и у време првих царева. Исто тако, ако се жупљанин спорио са грађанином судијски колегијум чинили су градски *владалци*, црква и клир.²²⁷ Међутим, јасно се може уочити да *Душанов законик* није предвиђао учешће „добрих људи“ у

²²³ E. Fugedi, *Verba volant... Oral Culture and Literacy among the Medieval Hungarian Nobility*, in: *isti, Kings, Bishops, Nobles and Burghers*, London 1986, 9–10, 12.

²²⁴ А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, 158; Lj. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration Under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, 151, 243–244, 258–259.

²²⁵ Lj. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration*, 150–151.

²²⁶ А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, 158.

²²⁷ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, 137–138, у неким од рукописа у првом делу члана уместо *владалци* стоји *властели*; *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 113–114, 216–217.

суђењима, већ је предвиђао да их спроводе представници градских власти. Ваља указати на то да се по свој прилици овај пропис односио само на византијске градове које је Стефан Душан заузео.²²⁸ Сачувани подаци о парницама вођеним на подручју Серске области, како смо већ и споменули, сведоче о раду „мешовитог суда“, а не онаквог какав је описан у Законику. Извори којима располажемо углавном сведоче о парницама где је бар једна страна у спору била из црквених редова.²²⁹ Можемо констатовати да начин суђења какав је био предвиђен *Градским законом Новог Брда* подсећа на оно што налазимо у повељи за град Јањину. Наравно, како смо већ назначили, нама није позната тачна улога „добрих људи“ у саборним суђењима у Новом Брду. Колико је пракса која је владала у византијским градовима могла утицати на српске тешко је одговорити. Занимљиво је приметити извесне сличности у функционисању судства у релативно удаљеним градовима. Горе смо већ поменули да је у споровима око земљишта у грчким областима српског царства забележено учешће клетвеника, те се на ту тематику овде нећемо поново освртати.

Главнину страних трговаца у средњовековној Србији чинили су Дубровчани. Како су они потицали из угледних и богатих породица њихов утицај на прилике у Србији се не може занемарити. Стога сматрамо корисним да размотримо функцију „добрих људи“ у њиховом граду. Велики број информација о њима пружа Статут Дубровачке републике који је донет 1272. а који је више пута редигован до почетка XV века.²³⁰ Одредбе у којима се помињу „добри људи“ изнећемо оним редом како се јављају у Статуту. Према 16. члану прве књиге Статута дубровачки кнез је требало да, као почаст, од краве која се даје за могориш добије један и по бут, док је остатак његов заменик

²²⁸ Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, 217.

²²⁹ М. Живојиновић, *Судство у грчким областима српског царства*, 198–199; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер*, 74–87.

²³⁰ N. Lonza, *Uvod*, u: *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, пр. В. Bogišić, К. Jireček, А. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002, 19–27.

требало да расподели међу „добрим људима“.²³¹ Овај пропис приказује нам „добре људе“ као, уз кнеза, најугледније грађане комуне. Могориш је како је познато била дажбина коју су Дубровчани плаћали на име поседовања винограда на територији Захумља и Требиња. Заузврат, Дубровник је за плаћање могориша добијао једну краву.²³² Прокуратори градње Богородичине цркве су пак имали да изаберу двојицу „добрих људи“ чији је задатак био да сабирају приходе од вага са теговима и кола за израду ужади. Кнез их је имао заклетвом обавезати да ће сав зарађени новац предати поменути прокураторима.²³³ Изнова смо дакле суочени са примером где се „добри људи“ третирају као особе од поверења, те им је зато поверена важна јавна функција. Неколико чланова друге књига Статута допуштало је кнезу да уз савет судија, „добрих људи“ и одобравања народа уведе нови обичај или уведеном обичају нешто дода или одузме или пак стари измени. Новоуведене прописе судије, адвокат и чланови Малог и Великог већа су морали да поштују.²³⁴ Наведена одредба не прецизира ко су били „добри људи“ који су могли утицати на стварање нових обичаја. Ван сумње је ипак да су то били најугледнији грађани, пошто се они у овом члану јасно одвајају од остатка народа. Присетимо се да су управо „добри људи“ били ти који су саставили законик за Ново Брдо. Статут је настојао да обезбеди сигурност мираза удовице која је решила да напусти мужевљево кућу. Зато је у својој четвртој књизи предвиђао да ће суд изабрати троје „добрих људи“ чији је задатак био да се постарају да удовица добије мираз, ако јој он није предат у предвиђеном року.²³⁵ Дакле, још једном се „добри људи“ јављају

²³¹ *Statut grada Dubrovnika*, 100–101.

²³² М. Динић, *Дубровачки трибути: Могориш, Светодмитарски и Конавоски приходак и Провижун браће Влатковић*, Глас СКА 168 (1935) 207–208, 212–213.

²³³ *Statut grada Dubrovnika*, 112–113.

²³⁴ Isto, 132–135, 138–139.

²³⁵ Isto, 264–265.

као особе од изузетног поверења. Познато је, на пример, да је и у средњовековној Србији постојала тежња да се законским решењима заштите удовице.²³⁶ Видели смо пак и да су црквена лица често вршила функцију „добрих људи“. Истим термином означена је и комисија која се бирала од стране суда и кнеза. Дужност овог тела била је да одреди висину надокнаде коју поседник објекта у изградњи има исплатити власнику суседног, ако се наслони на његов зид.²³⁷ Као и у многим другим примерима „добри људи“ овде имају арбитражну улогу у односима суседа. Од горе поменутих органа бирања је слична комисија са задатком да процени штету коју обрадивим површинама или виноградима причине животиње и стока.²³⁸ На исти начин бирано је тело „добрих људи“ које је требало да процени штету нанету виноградима и воћњацима, а коју су имали платити сељани ако не би пријавили ко ју је учинио.²³⁹ Бирани су на исти начин и „добри људи“ задужени да намире продавца коме је купац остао дужан.²⁴⁰ Мало веће и кнез су бирали троје „добрих људи“ ради решавања спорова који су могли настати међу власницима земљишта преко којих су морале проћи одређене градске улице. Оно што би они одлучили било би коначно и обавезујуће.²⁴¹ За случај да се након пожара морају порушити неке куће у близини оне у којој се догодила незгода, Статут је предвиђао да кнез и његово веће изаберу троје или петоро „добрих људи“ да процене штету коју је имала да подмири Дубровачка општина.²⁴² На основу наведених примера могло би се рећи да су „добри људи“ били оне особе које су узимале у заштиту оштећене становнике Републике Св. Влаха или посредовале у њиховим међусобним

²³⁶ *ЛССВ*, 760 (Д. Динић-Кнежевић).

²³⁷ *Statut grada Dubrovnika*, 298–299.

²³⁸ *Isto*, 426–427.

²³⁹ *Isto*, 428–429.

²⁴⁰ *Isto*, 434–435.

²⁴¹ *Isto*, 464–465.

²⁴² *Isto*, 472–473.

споровима. Брига о оштећенима или угроженима као делокруг послова „добрих људи“ на начин какав је био у Дубровнику је нешто што нисмо запазили у српској средњовековној држави. Општински службеници задужени за со требало је да поставе једног „доброг човека“ на брод, на трошак онога чија је поменута намирница. Задатак им је био да запишу чија је со, те да забележе колико је има и у којој кући се складишти.²⁴³ Особа која је пописивала со била је нека врста јавног службеника. Подсећа нас то на одредбу *Закона Новог Брда* о „добрим људима“ који су имали да контролишу градску трговину. Може се рећи да су прописи *Закона Новог Брда*, кад је реч о „добрим људима“ у основи слични са онима из Дубровачког статута. Сасвим очекивано, одредбе везане за град под Св. Срђем су детаљније када је реч о градском животу. Коначно, то сасвим кореспондира са оценом Симе Ћирковића да *Закон Новог Брда* третира исту материју као статути приморских градова.²⁴⁴

Ради додатне илустрације овог нашег закључка вреди скренути пажњу и на поједине одредбе статута приморских градова који су се налазили у саставу српске средњовековне државе. Међу њима је свакако најзначајнији био Котор у чијем се Статуту на већем броју места помињу *probi viri i boni viri*. Сходно 67. глави Статута они су имали да изврше процену трошкова које је поверилац имао држећи имовину дужника.²⁴⁵ Уколико невеста не би имала одговарајућу одећу предвиђало се да „добри људи“ обеју страна процене колико муж новца на име тога има да добије.²⁴⁶ У 179. глави наглашено је да ако би неко хтео да посегне за имовином умоболног, судије са већницима су имали обавезу да на основу заклетве одреде једног поштеног човека, адвоката који ће са једном или двојицом ближњих да

²⁴³ Isto, 486–487.

²⁴⁴ С. Ћирковић, *Латинички прегис Рударског законика*, 12–13.

²⁴⁵ *Statvta Civitatis Cathari 1, Statut grada Kotora*, ur. J. Antović, Kotor 2009, 40; *Statvta Civitatis Cathari 2, Statut grada Kotora, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom*, ur. J. Antović, Kotor 2009, 172.

²⁴⁶ *Statvta Civitatis Cathari 1*, 91; *Statvta Civitatis Cathari 2*, 210.

брани његова права.²⁴⁷ Надаље, према 197. глави Статута, уколико удовица и после 6 месеци није успела да поврати свој мираз, суд је био дужан да по заклетви изабере три „добра човека“ који ће то учинити. Требало је да продају онолико добара њеног покојног мужа колико је било потребно за надокнаду мираза ако не би хтела добити део његових добара.²⁴⁸ Од стране суда су одређивана два „часна човека“ и када је требало утврдити колико новца продавац треба да врати купцу за продату непокретну имовину, ако је последњи у међувремену обавио неку градњу на том поседу.²⁴⁹ Сличну улогу имала су два веродостојна човека и по 274. глави Статута. Наиме, требало је да процене вредност куће коју је неко подигао на земљишту које је узео у закуп, ако је желео да је прода или да у мираз. Бирани су од стране власника земљишта и закупца.²⁵⁰ Помоћу веродостојних особа се према 291. глави доказивало да је неко сачинио лажну исправу за шта је казна била одсецање десне руке.²⁵¹ Комуна је према 382. глави бирала тројицу поштених и разборитих људи који су се имали бринути о реликвијама и ономе што је под заштитом цркве Св. Трипуна. Један од њих имао је бити клерик, али ако нико из редова цркве није хтео прихватити ту дужност сви су могли бити лаици. Исто тако, три особе, од којих је једна требало да буде клерик, биле су дужне да се брину око радова које је требало обавити у цркви Св. Трипуна.²⁵² Прописом из 1346. било је дефинисано да судије годишње шаљу два *добра и племенита човека* чији је задатак био да истраже и на основу тога оптуже свакога ко би засадио виноград на подручју где је то било забрањено.²⁵³ Изнети подаци указују да су „добри људи“ према Которском

²⁴⁷ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 104; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 221.

²⁴⁸ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 118; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 231–232.

²⁴⁹ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 151; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 259.

²⁵⁰ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 153–154; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 261.

²⁵¹ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 161; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 267.

²⁵² *Statvta Civitatis Cathari* 1, 210; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 306.

²⁵³ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 247–248; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 335–336.

статуту имали слична задужења као и према дубровачком. Тако су називане особе којима су повераване одређене јавне функције, као и личности задужене за посредништво у неким споровима. Самим тим може се рећи да су и прописи *Закона Новог Брда* имали извесних сличности и са овим Статутом.

Пошто су поротници били једна врста сведока, скренућемо пажњу и на прописе Статута о њима. Њихово сведочење није сматрано као јако доказно средство, те је оно примењивано у недостатку других доказа.²⁵⁴ Директно сведочанство о пороти пружају само две главе Статута. Судаћи по 351. глави Статута изгледа да су у недостатку других доказа поротници решавали спорове између Которана са једне и српских владара и њихових поданика са друге стране. Комуна је зато забрањивала својим житељима да као поротници прелазе линију Никшић–Зета–Скадар. Поротници који би прекршили овај пропис требало је да плате казну у висини од 100 перпера. Уколико би пак поротник због поштовања овог прописа претрпео штету, онај који је имао спор морао је да му је надокнади.²⁵⁵ Са правом је примећено да је овај пропис у основи у сагласности са 153. чланом *Душановог законика* о мешовитој пороти између Срба и иновераца, пошто су и Которани били римокатолици.²⁵⁶ Са друге стране, 424. главом Статута забрањивало се которској властели да заступа сељаке из Грбља на парници или пред поротом.²⁵⁷ Несумњиво да је сврха ове забране била да се очува принцип да раван суди равноте.²⁵⁸ Поред поротника и арбитра по улози коју им приписује *Статут Котора* подсећају на „добре људе“. До њиховог ангажовања долазило је у парницама

²⁵⁴ И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950, 115.

²⁵⁵ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 191; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 291; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 117–118.

²⁵⁶ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107, 208; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 118.

²⁵⁷ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 242; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 331; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 116–117.

²⁵⁸ И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 117.

око непокретне имовине. Њихово учешће имао је право да тражи оптужени пре почетка парнице, а суд је на то морао пристати. Стране у спору заједнички су бирале два арбитра који, како се каже, нису смели да буду испуњени мржњом, а трећег је давао суд. Предвиђено је да се ако изабрани арбитра не би прихватили дужности, поступак избора могао три пута поновити. Спор се враћао редовном суду, ако ни трећи избор не би успео. Након што би се упознали са спором, пресуду су доносили по својој савести, те према постојећим обичајима и градском статуту. Уколико не би желели донети пресуду плаћали би казну комуни. Ниједна страна у спору није имала право да одбије пресуду арбитра. Надаље, они су странци којој су дали за право морали у року од 15 дана од доношења пресуде издати јавну исправу. У супротном су сами морали да дају задовољење страни која је добила спор.²⁵⁹ Примери оваквих суђења сугеришу да су пресуду доносили у договору са странкама у спору.²⁶⁰ Уочавамо да је у Котору и сам суд давао арбитра. Постојање сличне праксе није забележено у српским средњовековним градовима.

Будва је такође била аутономна комуна која се дуго налазила у саставу српске државе. У њеном Статуту се такође не помиње појам „добри људи“, али срећемо, као и у Котору, пороту и арбитра који су у другим крајевима означавани овим термином. Две одредбе Статута сведоче да су Будвани учествовали у пороти само кад су имали спорове са странцима. Сходно 118. поглављу у споровима које су грађани имали са Србима и Арбанасима страна која предлаже сведоке мора назначити по половину из народа сваког од парничара.²⁶¹ Суштински је и то било сагласно више пута помињаном 153. члану *Душановог законика* о мешовитој пороти. Становници

²⁵⁹ *Statvta Civitatis Cathari* 1, 38–39; *Statvta Civitatis Cathari* 2, 170–171; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 121.

²⁶⁰ И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 121.

²⁶¹ *Средњовековни статут Будве*, пр. М. Лукетић, Ж. Бујуклић, Будва 1988, 40, 116.

комуне су пак по 264. поглављу били дужни да, ако неки странац тужи њиховог суграђанина српском владару, га оправдају као чланови пороте. Сами би пак сносили трошкове уколико то не би желели да учине. То нису морали учинити ако је неки грађанин на лошем гласу.²⁶² Према 75. поглављу Статута арбитраи су бирани договором странака које су се спориле. Пред канцеларом и судијом су полагаали заклетву. Онако како би они решили спор било одлуком или постигнутом нагодбом, а у складу са Статутом, било је обавезујуће за све странке.²⁶³ Прецизирано је да могу донети само пресуду за предмет за који су изабрани, а не за више ствари.²⁶⁴ Током млетачке владавине градом дефинисано је да се спорови између родитеља и деце, те браће и сестара око права и имовине имају решавати тако што ће свака страна дати по једног судију. Уколико ови арбитраи не би могле да постигну договор, ректор је могао поставити трећег судију са истим правима. Пресуде су сви они имали доности по савести и уверењу. Арбитраима је било запређено казном ако би одуговлачили време решавања предмета.²⁶⁵ Извесне измене у погледу ових спорова донете су 1452. када је одлучено да се складно одредбама Статута допусти жалба на одлуке арбитра. Додата је зато обавеза арбитраима да се после донесене одлуке појаве пред редовним судијама како би потврдили своју пресуду, на коју се незадовољна страна могла жалити.²⁶⁶ Примећујемо да је било доста сличности између Будве и Котора када је реч о институцији арбитра.

Попут Будванског статута и Скадарски је у свом 136. поглављу прописивао да у споровима које грађани имају са Словенима и Арбанасима страна која предлаже сведоке треба

---

²⁶² Исто, 69, 145.

²⁶³ Исто, 31, 108; Ž. Вујуклић, *Pravno uređenje srednjovekovne Budvanske komune*, Nikšić 1988, 240.

²⁶⁴ *Средњовековни статут Будве*, 38, 114.

²⁶⁵ Исто, 73, 149.

²⁶⁶ Исто, 73–74, 150; Ž. Вујуклић, *Pravno uređenje*, 241.

да назначи по половину из народа сваког од парничара.²⁶⁷ Статут средњовековног Бара није сачуван, али се зна да је постојала могућност да арбитражно тело изврши процену или поделу ствари о којој је вођена парница. Такво тело није смело да мења своју пресуду.²⁶⁸

Релативно често појам „добри људи“ срећемо у изворима везаним за територију босанске средњовековне државе. Одмах треба истаћи да је Срећко Џаја учинио напор да све изворне податке који се односе на тај појам целовито анализира.²⁶⁹ По први пут на територији средњовековне Босне термин се јавља у двома повељама бана Стјепана II Котроманића (1314–1353) из времена после 1326. године.²⁷⁰ Оне говоре о томе да је бан свом властелину кнезу Вукославу Хрватинићу поклонио жупе Бањицу и Врбању у доњим крајевима са градовима Кључем и Котором, те дао *вјеу господску*. Када је реч о првој, издатој у Милима, наводи се да су сведоци правног чина били *добри Бошњани*, који се затим поименично набрајају, укупно њих дванаест, уз додатак да су били са братијом.²⁷¹ Особеност босанских аката је што је уз реч добри ишла одредница Бошњани, који су у овом случају, како сама повеља каже, били сведоци. Наредна исправа, издата пред великодостојницима цркве босанске, прописује да уколико би Вукослав нешто *сагрешио* свом господару „**стане прѣдъ добримѝ мѣжъми, да се шправи, а да за егово не похитива ни за**

²⁶⁷ *Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV con le addizioni fino al 1469. Corpus statutario dell Venezia*, 15, ed. L. Nadin, Roma 2002, 124; N. Lonza, *Povlačenje svjedoka za uho: zagonetka iz dubrovačke srednjovekovne građe*, u: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojteov Zbornik*, ur. S. Jerše, Ljubljana 2006, 446, нар. 18.

²⁶⁸ С. Ћирковић, *Средњи вијек*, у: Бар, град под Румијом, Бар 1984, 28.

²⁶⁹ S. Džaja, „*Dobri Bošnjani*”, 105–130.

²⁷⁰ С. Ћирковић, „*Верна служба*“ и „*вјера господска*“, 325; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 359.

²⁷¹ J. Mrgiћ, *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима*, ГПБ 1 (2008) 12–13; S. Džaja, „*Dobri Bošnjani*”, 109.

цоре“.²⁷² Улогу „добрих мужева“ овде треба посматрати у контексту чињенице да је бан Стјепан II гарантовао Вукославу да неће бити везан или погубљен, нити ће му учинити зло, те веровати лажним оптужбама против њега. Имовина му, такође, није смела бити угрожена.²⁷³ „Вјера“ се могла одузети Вукославу за неки прекршај који није прецизиран, али то није процењивао владар већ „добри мужеви“, који су на тај начин били јемци личне и имовинске безбедности поменутог властелина.²⁷⁴ Из акта се не види како су и од кога ови људи бирани.

Из времена владавине Стјепана II сачувана су још два документа интересантна за нашу тему. Најпре је реч о повељи коју је 1329/1330. бан издао кнезу Гргуру Стјепанићу дарујући му пет села за његову верну службу. Објаснивши разлоге овог даривања бан је додао да су сведоци овог правног чина били добри Бошњани. Укупно је наведено њих шеснаест са својом братијом. Сви они припадали су кругу угледне властеле.²⁷⁵ Улогу сведока имали су и „добри Бошњани и Усорани“ када је 1351. бан Стјепан II кнезовима Вуку и Павлу Вукославићу потврдио њихове поседе у жупама Бањици и Врбањи. Од седморо сведока, петоро је истовремено вршило и функцију пристава.²⁷⁶ Дакле, не само да су били сведоци већ и особе са јавном вером. Спајање ових двеју функција у истим личностима како смо видели, није било уобичајено у српској држави.

За разумевање значаја институције „добрих Бошњана“ од посебног су значаја повеље које је бан Твртко I Котроманић (1353–1391) на почетку своје владавине 1353. и 1354. издао Влатку Вукославићу. Прве две међу њима издате су за живота

²⁷² Ј. Мргић, *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју „вјеру господску“*, ССА 7 (2008) 52.

²⁷³ Исто, 52; С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 325–326, 328.

²⁷⁴ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 330, 334.

²⁷⁵ Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепанићу*, ССА 3 (2004) 20–21; S. Džaja, „Dobri Bošnjani“, 110.

²⁷⁶ Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу*, ССА 1 (2002) 79–81.

Твртковог оца кнеза Владислава и представљају „пар“ практично истоветан оном који је око 1326. бан Стјепан II издао Вукославу Хрватинићу. Њима је нови владар дао „вјеру господску“ и потврдио поседе кнезу Влатку Вукославићу.²⁷⁷ Дванаест „добрих Бошњана“ су се у првој повељи заклели поводом вере коју му је дала владарска породица, да неће бити заточен нити присилно узет као талац и јемац, што је важило и за његово дете. Вера му се није могла одрећи док се не испитају они који су му је са баном заклетвом и потврдили. Надаље, Бошњани су му се уз веру банске породице заклели да држи оне поседе које је држао у време смрти бана Стјепана II. Та имања му нису могли оспорити ни његов брат, ни братучед, ни синовац. Нико није смео ни преотети неког његовог човека. Подвлачи се да су му на то све дали веру и заклели се као сведоци дванаест „добрих Бошњана“ са братијом. Уз њих су наведена и два пристава, по један владарев и Вукослављев.²⁷⁸ Овде уочавамо да су сведоци, „добри Бошњани“ који су гарантовали безбедност и поседе кнезу Влатку Вукославићу, истовремено били ти који су имали да испитају његову евентуалну неверу. Тиме су они играли двоструку улогу.²⁷⁹ Другом повељом банска породица је, уз заклињање „добрих Бошњана“, давала веру да неће кнезу Влатку ни његовом детету порећи оно што је било записано у *листу* бана Стјепана II. Поводом тога дванаест добрих Бошњана је дало своју веру и заклетву. Списак сведока је исти као и у претходном акту, а идентични су били и пристави.²⁸⁰ Како је већ

²⁷⁷ J. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује баштинске поседе кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 4 (2005) 100–102; J. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом даје „вјеру господску“ кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 4 (2005) 115–116; С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 326.

²⁷⁸ J. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује баштинске поседе*, 100–101, 105–107, 111.

²⁷⁹ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 327; S. Džaja, „Dobri Bošnjani“, 110.

²⁸⁰ J. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом даје „вјеру господску“*, 116; С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 326.

истакнуто акти су комплементарни, те не чуди што у другом није појашњено како би се имала утврдити потенцијална невера властелина. Могла би се изнети хипотеза да су „добри мужеви“ који су у акту издатом након 1326. имали да испитају могући преступ кнеза Вукослава Хрватинића у ствари они *Бошњани* који су били сведоци када му је бан поклатио жупе Бањицу и Врбању. Након смрти кнеза Владислава, његов син бан Твртко I је 1354. са мајком Јелисаветом на станку у Милима издао нову повељу кнезу Влатку Вукославићу. Чланови владарске породице су се заједно са „добрим Бошњанима“, који се поименично набрајају заклели на моштима и јеванђељу да кнез Влатко и његово дете неће бити заточени, као ни јамци или таоци. Гарантована му је и неповредивост поседа. У случају оптужбе за неверу, није му се смело учинити ништа нажао, док то не размотре „**Босна и Дољни Краи и Загорие и Хљмьска земла**“.²⁸¹ Извесно је да се овде мислило на властелу која представља поједине крајеве државе.²⁸² Питање је да ли се и овде мислило да је то у надлежности истих оних особа које су дале гаранцију кнезу Влатку, на шта би упућивао пример из претходне године. Важно је нагласити да је овом приликом међу „добре Бошњане“ очито рачуна и сам бан Твртко.²⁸³ Да је такав поступак био уобичајен упућује нас и повеља којом су баница Јелисавета и њен син бан Стјепан II дали веру кнезу Вукцу. Изричито се у њој саопштава да му се вера није могла одрећи, док му не буду судили четрнаестиорица оних који су се са баном и његовом мајком заклели његовом брату кнезу Вукославу.²⁸⁴ Ишло се чак догле да се призивају и клетвеници из друге повеље. Кривицу пак кнеза Павла Вукославића према повељи бана Твртка I из 1367. имала је да утврђује „*његова*

²⁸¹ С. Рудић, *Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 2 (2003) 71–72.

²⁸² С. Ђирковић, „*Верна служба*“ и „*вјера господска*“, 327.

²⁸³ С. Рудић, *Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку*, 71, 74.

²⁸⁴ Д. Јечменица, *Повеља банице Јелисавете и бана Стефана II кнезу Вукцу Хрватинићу*, ГПБ 2 (2009) 13–15.

дружина, племенити људи“.²⁸⁵ Под дружином се свакако мислило на оне који су били блиски кнезу Павлу, а који су, како сугерише одредница *племенити људи*, припадали такође властеоском слоју.²⁸⁶

Поред припадника властеоског слоја, као они који спроводе поступак о утврђивању невере јављају се представници цркве босанске. Они се први пут у тој улози јављају у већ помињаној повељи бана Стјепан II из 1329/1330. кнезу Гргуру Стјепанићу.²⁸⁷ Како подаци из каснијих аката сведоче, некада се тело које је испитивало нечију евентулану кривицу састојало од представника како цркве тако и властеле.²⁸⁸ Једном приликом се са истом функцијом уместо представника цркве босанске јављају римокатолички викари и фратри. То је било пригодно пошто су и аутор и дестинатари те повеље били римокатолици.²⁸⁹ Нас наравно не изненађује чињеница да су представници цркве уживали велико поверење, те да им је стога додељиван и положај арбитра. Ипак може бити спорно да ли у наведеним примерима њих треба третирати као „добре људе“, пошто се они тако изричито не називају. Свештеници су, како је већ назначено, у средњовековној Србији понекад вршили функцију „добрих људи“. Неоспорно је да су „добри људи“ и у Босни имали улогу арбитра,²⁹⁰ само на једном вишем нивоу него у средњовековној Србији. Можда се то може приписати и утицају Угарске где су „добри људи“ имали широке

²⁸⁵ Д. Јечменица, *Повеља бана Твртка кнезу Павлу Вукославићу*, ГПБ 4 (2011) 23.

²⁸⁶ *ЛССВ*, 169–170 (Р. Михаљчић).

²⁸⁷ Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру*, 20–21.

²⁸⁸ Ј. Šidak, *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtaka Stjepanu Rajkoviću*, u: isti, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 254; И. Равић, *Две исправе упућене у Дубровник поводом измирења краља Остоје и Павла Клешића*, ГПБ 5 (2012) 41; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–2*, 68; С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 329–331.

²⁸⁹ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 378–379; С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 330.

²⁹⁰ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 327–328.

компетенције. Зна се да је управо у Угарској племству још Златном булом из 1222. било загарантовано да неће бити кажњавано и затварано без суда.²⁹¹

Из првих година владавине бана Твртка I сачувана је и једна његова исправа на латинском у којој се помињу „добри људи“. Фебруара 1355. бан је у Ђакову издао исправу којом је Дубровачку општину обавестио да су трговци Климе Држић и Бисте Бунић, који су за владавине Стјепана II држали тргове у Неретви и Остружници, измирили своје обавезе о чему су Твртку посведочили „*bonorum hominum testimonio fide digno*“.²⁹² Имена ових достоверних особа нису наведена. Основано је претпоставити да су они за посао прегледања рачуна морали поседовати и одређно стручно знање, те су на неки начин имали и улогу вештака, што је била сасвим уобичајена функција „добрих људи“. Током периода Тврткове владавине „добри Бошњани“ се појављују као сведоци 1366. и у његовој повељи кнезу Вукцу Хрватинићу.²⁹³

Мишљења смо да за потребе нашег рада није неопходно даље анализирати документе босанских владара и властеле у којима се „добри људи“ помињу као сведоци неког правног чина.²⁹⁴ Од повеља упућених властели вреди поменути једну краља Стефана Остоје из децембра 1400. којом је војводи Хрвоју Вукчићу и његовом сину Балши даровао у баштину град и Жупу Ливно. Поводом тога каже се у повељи да је краљ послао три своја властелина у Ливно чији је задатак био да окупе „*осиднике племените људе и друге врсте добрих људи*“,

²⁹¹ Исто, 334.

²⁹² Д. Јечменица, *Повеља и писмо бана Твртка Општини дубровачкој о разрешењу рачуна Климе Држића и Бисте Бунића*, ГПБ 3 (2010) 49.

²⁹³ Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 169.

²⁹⁴ Н. Исаиловић, *Повеља херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића жени Јелени*, ССА 10 (2011) 169; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 508, 556; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–2*, 117, 164; Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 379; Све ове акте побројао је и кратко се на њих осврнуо: S. Džaja, „*Dobri Bošnjani*“, 112–116, 119–120.

који би под заклетвом имали да укажу ко има баштине у Ливанској врховини и жупи. Својевремено је, каже се, и краљ Лајош (1342–1382) послао 24 људи да се закуну на моштима како би поставили сваког у својим правима. Послао је краљ и *осидницима* акт у коме је било записано раније стање у том погледу. Сложивши се са владаревим документом, послали су му свој који су печатили заједно са краљевим људима. Укупно њих тринаест је под заклетвом посведочило шта је све припадало владару у жупи, а шта другим поседницима. Заиста, сходно тој изјави, краљ је од поседа дарованих Хрвоју, изузео оне баштине које су припадале другим људима.²⁹⁵ *Племенити људи* су у овом случају указивали на границе поседа, служећи се постојећим писаним актима. Радили су исто што и „добри људи“ (стариници) у српској држави. Према изворном тексту *племенити људи*, били су само део групације „добрих људи“. Држећи се буквално ових података краљ као да је указивао да не припада само властела кругу „добрих људи“. Поново ћемо се вратити овом акту када будемо разматрали ко су у ствари били „добри људи“. На овом месту вреди још додати да су они у овом случају на неки начин били истражни краљев орган који је писмено комуницирао са њим. Подсећа нас то на акте издате 1454. у Деспотовини од стране оних који су утврђивали границе спорних поседа.

Пажњу ћемо сада усмерити на оне акте који су настали као плод комуникације босанских владара и обласних господара са Дубровником. Релативно често се у њима срећемо са термином „добри људи“. Посматрано хронолошки, најпре га налазимо у повељи из 1391. којом су браћа жупан Бељак и војвода Радич Санковић уступили читаво Конавле Републици Св. Влаха. Као мотив за такав чин наводе да су на основу старих аката и сећања „добрих људи“, које се преносило с колена на колена, дознали да је на Цавтату био стари град Дубровник, којем је припадала Конавоска жупа.²⁹⁶ Реч је дакле

²⁹⁵ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 186–188.

²⁹⁶ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 217.

о још једном од примера где је сведочанство „добрих људи“ било основ за утврђивање припадности неког поседа. Необичност овога пута лежи у чињеници да је сведочење требало да оправда продају Конавла Дубровнику од стране Санковића.²⁹⁷ Зато се с правом може претпоставити да оно и није тражено формалним путем као што је то обично био случај.

Дубровчани су пак 1397. употребили појам који нас занима у писму жупанима Радосаву и Љубиши, позвавши их да чине добро као „добри људи“, те да поштено врше заповести свог господара кнеза Павла Раденовића.²⁹⁸ Јасно је да је термин овде употребљен у уопштеном смислу, те да је означавао добре и поштене особе. Далеко значајнији је документ којим се марта 1410. у Драчевици у Новом војвода Сандаљ обавезао својој ташти баници Анки да ће се бринути о њој и поштовати је као рођену мајку. Такво држање могао је променити тек ако би она нешто учинила против њега за шта би „добри људи“ који се постављају од Босне, Хрвата, Млечана и Дубровачке општине проценили да је прилично да син остави мајку.²⁹⁹ Арбитри који су имали да процене евентуалну кривицу банице, дакле нису имали бити само из Босне већ и из околних држава, чиме се сигурно желела обезбедити њихова непристрасна одлука. Таква врста утврђивања кривице практикована је и кад је реч о односу властеле према владару и била је позната као „питаније хумско“.³⁰⁰

Уз све до сада приказане функције „добри људи“ се јављају и као поротници у споровима између Дубровчана и људи из суседне Босне. Потврду о томе пружа писмо које су јуна 1410. упутиле власти Републике Св. Влаха војводи Вукосаву, жупану Радосаву и Љубиши Богданчићу обавестивши их да извесног Рахца, очито њиховог поданика, и даље држе заточеног у Дубровнику. Предложили су зато да му се организује суђење на коме ће сваку страну представљати по

²⁹⁷ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 171.

²⁹⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 407.

²⁹⁹ Исто, 279.

³⁰⁰ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 332–333.

троје „добрих људи“. Сходно тој пресуди имао је бити ослобођен или плаћати оно за шта је у Дубровнику осуђен.³⁰¹ Неопходно је напоменути да је овакав начин решавања спора у основи сагласан са одредбама Дубровачког статута о станку. Његово одржавање је и било предвиђено уколико, као у случају са Рахцем Богишићем, не би дошло до решења спора на дубровачком суду.³⁰² Као јемци једне стране у спору, „добри људи“ се помињу и у једном суђењу из 1447. године.³⁰³

Од већег значаја за нас је пак један дубровачки акт из јануара 1419. пошто он истиче једну од улога „добрих људи“ која се појављује касније у већем броју докумената. Поменути исправу Општина је издала поводом поклада који им је оставио војвода Сандаљ Хранић. Дефинишући начин подизања новца, Дубровчани су истакли да уколико би Сандаљ изгубио акт који му шаљу, требало је да пошаље своје докумете са печатима по својим „добрим људима“. Таквим поступком би потврдио да жели подићи предати новац.³⁰⁴ Неоспорно је да су „добри људи“ у овој прилици, уз писани документ, били сведоци Јеленине жеље за подизањем поклада. Самим тим проистиче да су то морали бити људи од њеног посебног поверења. Оваква одредба била је уобичајена и у другим актима који сведоче о покладима војводе Сандаља и његове супруге Јелене, кћери кнеза Лазара. Забележена је и у документу сачињеном поводом поклада синова војводе Радосава Павловића.³⁰⁵ Увидом и у друга документа може се рећи да су овим термином означавани и посланици које су слали босански господари када су преговарали са Дубровчанима.³⁰⁶ Изасланици

³⁰¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 408–409; М. Ивановић, *Два писма Дубровчана војводи Вукосаву, Љубиши Богданчићу и жупану Радосаву*, 35–36.
³⁰² *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, 226–231.

³⁰³ К. Лиречек, *Споменици српски*, 85–86.

³⁰⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 364.

³⁰⁵ Исто, 364, 368, 370, 372, 377, 379, 381, 389–390, 392–393; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 84, 109–110.

³⁰⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 325–326, 619; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 84.

војводе Радосава Павловића су у једном акту најпре названи „добрим људима“, а нешто ниже поклисарима.³⁰⁷

Конечно, појам „добри људи“ појављује се 1466. и у тестаменту госта Радина, достојанственика цркве босанске. Распоређујући новац из своје заоставштине одлучио је између осталог, да 300 дуката треба предати његовом нећаку госту Радину Сеоничанину да овај то подари крстјанима који су праве апостолске вере, правим крстјанским кметовима и кметицама, посебно старијим, убогим *добрим мужевима* од било које врсте, те крстјанима и крстјаницама „*који греха не љубе*“. Део суме требало је да добију и особе са телесним недостацима, било да су верници цркве босанске или *мрсни људи*.³⁰⁸ Вршећи анализу ове исправе, Јарослав Шидак је оценио да се под убогим *добрим мужевима* подразумевају сиромашни племићи.³⁰⁹ Напомена тестатора „*од које су год врсте*“ чини нам се указује на то да ови „добри мужеви“ нису морали бити само из редова властеле, већ се мислило на све достоверне особе. Надаље, њихово навођење у групи међу правим *крстјанима* чини се повлачи за собом да су и сами морали бити следбеници цркве босанске. Овом приликом не сме се заборавити да су њени представници учествовали у телима која су судила за неверу властелинима, а за које се понекад истицало да се састоје од „добрих мужева“. То нам ипак не омогућава да са сигурношћу кажемо на које се особе у тестаменту мислило. Са пуним правом је примећено да овај назив припадници било босанске, било римокатоличке цркве нису носили као црквену, већ као друштвену функцију.³¹⁰ Из бројних примера које смо навели види се колико је била широка употреба термина „добри људи“ у средњовековној босанској држави.

³⁰⁷ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 628.

³⁰⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 153–154.

³⁰⁹ J. Šidak, *Oporuka „gosta” Radina Butkovića (1466) kao izvor za „Crkvu bosansku”*, isti, *Studije o „Crkvi bosanskoj” i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 164.

³¹⁰ S. Džaja, „*Dobri Bošnjani*”, 126.

Излагање о употреби појма „добри људи“ показало је да је он практично био распрострањен у читавој средњовековној Европи. Њихова улога у свим друштвима била је изузетно значајна у судским поступцима који су се базирали на обичајном праву. Од њих се очекивало да буду *достоверне особе*, што је подразумевало да су то неосуђиване особе са добрим карактером које добро познају локалне прилике. То се поклапа са оним што смо утврдили за средњовековну Србију. У градовима је понекад термин коришћен да означи одређене градске магистрате, као и најугледније житеље тих насеља. До сличног закључка дошли смо и анализирајући и појаву „добрих људи“ у најзначајнијим српским градским центрима. Све нам то јасно говори о дубоким коренима ове институције, а уједно објашњава њено опстајање и након средњег века, о чему ће бити речи у последњем одељку ове студије.

Ко су били „добри људи“?

Надамо се да је досадашње релативно опширно излагање помогло да се увиди да је улога „добрих људи“ у српском друштву била у великој мери слична оној коју су имали широм средњовековне Европе. Исто је констатовано и кад је у питању средњовековна босанска држава.³¹¹ Знатно теже је одговорити на питање ко су у друштвеном погледу биле особе које су обављале функцију добрих људи у српској држави. Извесну помоћ нам ту могу пружити подаци о „добрим људима“ других средњовековних друштава. Пишући о томе, Ђорђе Бубало је констатовао да се не може утврдити да „добри људи“ припадају искључиво неком од друштвених сталежа.³¹² Изнесена је практично иста оцена и кад је реч о Западној Европи.³¹³ Неповољна околност за истраживање тог питања на подручју српске државе, лежи у чињеници да о особама које су у неком акту наведене као „добри људи“ нема ниједног помена у другим изворима. Према функцијама које су вршили свакако треба раздвојити оне који су били везани за сеоско подручје од оних у граду. У градовима као што је Ново Брдо мора се водити рачуна о разлици између „добрих људи“ везаних за рударство и оних који су били део градске управе. Круг извора се донекле проширује укључивањем докумената где се не помиње директно термин „добри људи“, али је јасно да су људи некада означени другим појмовима вршили исте дужности као они.

Једини законски споменик који нам може послужити при овој анализи је *Душанов законик* и његов 97. члан према коме је требало одсећи руку ономе ко почупа браду властелину

---

³¹¹ Isto, 125.

³¹² *ЛССВ*, 161 (Ђ. Бубало).

³¹³ *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, 424 (K. Nehlsen-von Stryk).

или „добром човеку“.³¹⁴ Наведени пропис је сведочанство о угледу који су „добри људи“ уживали, али је истовремено и потврда да нису једноставно изједначавани са властелом. Коментаришући овај законски члан, Стојан Новаковић је чини нам се неоправдано сматрао да се у њему „добри људи“ стављају насупрот властеле, те да се ради о угледним себринама. Додавао је ипак да му није биле јасно о којој друштвеној категорији је реч.³¹⁵ Теодор Тарановски је покушавајући да протумачи ову одредбу понудио два решења. Помишљао је да би то могле бити особе које посредују између властеле као господара и потчињених им себара. Позивао се при томе на 146. члан *Душановог законика*, који као управнике села и катуна помиње кнезове, примићуре, *владалице*, надзорнике и челнике.³¹⁶ Као другу варијанту истиче да је „добар човек“ могао бити имућни себар који се својим утицајем и снагом издигао од остале себарске масе.³¹⁷ Са овим мишљењем се у основи сложио и Соловјев, који додаје да под „добрим човеком“ треба подразумевати и грађанина, градског и сеоског попа и неке врсте сељака, поново истичући већ поменута лица из *Душановог законика*.³¹⁸ Сва набројана тумачења полазила су од става да је термин „добри људи“ означавао одређене, тачно дефинисане категорије људи. Такво мишљење је по нама преуско, што је показало и наше досадашње излагање. Назив „добри људи“ ишао је обично уз личности које су обављале одређену функцију, а не као конкретан назив за неку друштвену групу. Паралела би се у извесној мери могла повући са речју отрок, која је често употребљавана да означи слугу, поданика и

³¹⁴ Према појединим рукописима казна је била одсецање обе руке: *Душанов законик*, пр Ђ. Бубало, 94, 183–184.

³¹⁵ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског*, 203.

³¹⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 343; *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 105–106, 205.

³¹⁷ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 343.

³¹⁸ А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 256.

помоћника, а не положај на друштвеној лествици.³¹⁹ Доиста, из поменутог прописа као да провејава став да је властела сама по себи имала статус „добрих људи“. Сагласно изреченом потребно је од случаја до случаја да се, уколико је могуће, установи којим слојевима су припадали „добри људи“, а не нужно трагати за читавим категоријима становништва које би овај појам покривао.

Најпре ћемо размотрити питање особа које су обављале послове разграничавања имања, а које су обично живеле у сеоским срединама. Наше испитивање зато почињемо повељом из 1327. где су 12 *стариника жупљана достоверних људи* одређивали најпре границу између села Косорића, које је припадало властелинима Дмитру и Болеславу, и хиландарских поседа. Нешто доцније исти стариници су утврдили и међе Ческова, комада земљишта које је Хиландар препустио поменутој браћи. Коначно, они су утесали и међе хиландарске крушевске метохије. Имена свих стариника су наведена, а за понеке је споменуто одакле су били, без назнаке друштвеног статуса.³²⁰ Села Бело Поље, Хвалча, Радиловац и Јагодно Поље, где су живели поједини стариници налазила су се у суседству Косорића.³²¹ Ближе податке о личностима ових стариника, који се више не јављају ни у једном другом извору, немамо. Непознат нам је и статус села из којих су потицали. Друга дечанска повеља не бележи чак ни имена 24 сведока који су извршили разграничење Средњег Села и Куманова.³²² Сем што су нам позната њихова имена, ништа се више не може рећи ни о 12 стариника који су, пошто их је закleo властеличић Бранило, одредили међе хиландарске испаше у Кунарима више

³¹⁹ Ђ. Бубало, *Шта значи реч отрок*, 53–57.

³²⁰ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III*, 5.

³²¹ Исто, 5, 15–16; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 14; С. Божанић, *Чување простора*, 397.

³²² М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 26; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 194.

Секирника.³²³ Исто се може приметити и кад је реч о „добрим људима“ из Ораховца чији је задатак 1355. био да покажу међу између Понорца, Крушчица и Лабићева. Они се чак ни по имену не наводе.³²⁴ За *веште људе* који су са севастократором Дејаном утесали међе одређених селишта се чак и не помиње из којих места су потицали.³²⁵

Из периода владавине Немањића у овом погледу најјаснија је исправа из 1342. о спору између манастира Свете Богородице у Хтетову и властелина Прогона. У њој се јасно каже да су се поводом пресуђивања те парнице окупили „**влагтеле и хор**“.³²⁶ Уједно је један број властелина наведен и по имену. Кључне исказе за решење спора дали су старац Прибислав, Маркушев човек и властелин кир Алекса. Као сведоци приликом издавања исправе наведени су кир Калиник, севаст Манојло, његов зет севаст Рунзер, севаст Севлад, кир Андроник, извесни Брата, док остали нису назначени по имену.³²⁷ Из тога парнице види се да су потпуно равноправно третирана сведочења старца Прибислава који је спадао у ред зависних становника и властелина кир Алексе. Дакле, кључно је по том питању било познавање локалних прилика. Међу именованим сведоцима правног чина, како се може закључити, били су угледни властелини, од којих су тројица носили титулу севаста. Свакако да су они на најбољи начин могли гарантовати извршење донете одлуке. Наиме, севаста су у српској држави вршили омеђавање земљишта, наплаћивали казне за повреду непокретне имовине, а изгледа да су имали и неке судске компетенције.³²⁸

³²³ С. Тирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 116; С. Божанић, *Чување простора*, 383.

³²⁴ С. Новаковић, *Законски споменици*, 430.

³²⁵ Ж. Вујошевић, *Архијевичка хрисовуља*, 246; В. Алексић, *Два преписа потврдне хрисовуље Стефана Душана*, 35, 44.

³²⁶ Ђ. Бубало, *Српски номци*, 248.

³²⁷ Исто, 248.

³²⁸ Љ. Максимовић, *Севаста у средњовековној Србији*, у: исти, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 269–270.

Погодна за анализу је повеља Константина Драгаша издата 1375/1376. поводом одређивања међа више хиландарских поседа. У њој се не јавља термин „добри људи“, иако су помињу особе задужене за одређиване граница поседа. У њој се најпре помиње спор који је Хиландар имао са руским светогорским манастиром Св. Пантелејмона о земљи код Струмице, цркви попа Симона Прђе, те имањима Ласкара Сидерофага и Тутка. Међу девет стариника из села Зубова на првом месту је споменут поп Давид.³²⁹ Пошто нам није познат статус села Зубова не може се ни претпоставити којој категорији становништва су припадали стариници у поменутом спору. Исти документ сведочи о спору Хиландара са властелином Војином Радишићем око Пачкова. Поводом решавања тог спора такође су били ангажовани *старци*, али се њихова имена не саопштавају.³³⁰ Стариници, поп Златко, Захарије, Добрета и Оливер, су под заклетвом у присуству челника Теријана указали на границу између хиландарског села Борујева и Нежичина, чији је господар био извесни Богослав. За ове сведоке је иначе наглашено да су *топици*, то јест становници поменутих места.³³¹ С обзиром на то да их је било четворица, вероватно су по двојица потицали из сваког од села.³³² Сем за попа Златка, за остале се може претпоставити да су спадали у ред зависних становника. Најинтересантнији је свакако последњи случај утврђивања међа у овој повељи. Записано је да је струмички епископ Данило заклео *бољаре* града Струмице да укажу на границе села Просеникова. После описа међа назначавача се да су стариници били попови Гаврил и Семо, те Рамата, Станиша и „*ини прочи топици мѣста тог*“.³³³ Подаци које пружа последњи пример наводе нас на закључак да су *стариници* могли бити називани и *бољарима*. Добро је

³²⁹ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 169–170.

³³⁰ Исто, 170.

³³¹ Исто, 170; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 21.

³³² М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, 21.

³³³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 171.

познато да је овај назив коришћен да означи властеоски слој, али је од 30-их година XIV века све ређе употребљаван, те га нема ни у *Душановом законику*.³³⁴ Значајније од тога је чињеница да су од четири по имену поменутих стариника двојица били свештеници. Попови су, како на то упућује *Душанов законик*, могли бити са баштином или без ње, те су самим тим први били слободни, а други везани за свог господара који је морао да им обезбеди издржавање.³³⁵ Јасно је да они нису припадали властеоском слоју, пошто нису имали обавезу учешћа у рату. Идеја о трипартитној подели друштва која је постојала и у средњовековној Србији, јасно је раздвајала свештенство од војника.³³⁶ Стога се за употребу термина бољари у повељи Константина Драгаша мора наћи друго објашњење. Ваља се присетити да је и међу другим стариницима наведеним у повељи било свештеника, али за њих није употребљен термин бољари. На основу самог документа једина разлика која се може приметити међу стариницима је да они који су одређивали међе Просеникова потичу из града, док су остали били са села. Тај податак нам ипак не омогућава да расветлимо појаву термина *бољари*. Када је реч о свештеницима, мора се подвући да се они у горе поменутих споровима увек јављају на првом месту међу стариницима. Из тога јасно проистиче да су свештена лица уживала велики углед као сведоци и у средњовековној српској држави, што је, како је већ истакнуто, и другде била уобичајена појава. Од црквених лица се у суседној Угарској на неки начин очекивало да памте догађаје и прилике у својим парохијама и областима, укључујући ту и такве ствари које би се могле назвати приватним пословима. Оно што су упамтили трудили су се и да

³³⁴ *ЛССВ*, 56 (Р. Михаљчић).

³³⁵ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 81, 88, 160, 172; *ЛССВ*, 553–554 (2, Д. Динић-Кнежевић; 3, Р. Михаљчић).

³³⁶ Види о томе: М. Ивановић, *Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави*, ВИГ 1 (2014) 30–31, 34.

пренесу на оне који ће их наследити на положају, како би се сачувале потребне информације и у наредној генерацији.³³⁷ Сасвим је могуће да се слична улога очекивала и од свештенства у Србији.

Располажемо и једним актом где је уз имена стариника ишло извесно појашњење њиховог статуса. Реч је о повељи монахиње Јевгеније и њених синова Стефана и Вука, издатој највероватније првих месеци 1402. хиландарском пиргу Св. Василија. Међу стариницима Воисав је назван Потрочним човеком, Здеваје и Бeroш су означени као љубостињски људи, док је Радивој из Гњилана записан као кнежев човек.³³⁸ Уопштено гледано, термини *човек* и *људи* коришћени су за означавање нечијег зависног положаја и подаништва. Има примера када су их властела и владари користили да означе и своје слуге, чланове дружине и властелу.³³⁹ Воисав и Радивој су према Радету Михаљчићу били зависни људи.³⁴⁰ Такво тумачење заиста се чини као најлогичније, али оно истовремено отвара једно ново питање. Значи ли то да сви остали стариници из ове групе нису припадали подложном сељаштву? Уколико пак јесу, зашто нису наведени и њихови господари? Треба при томе запазити да су они уз које стоји ознака статуса при набрајању наведени од трећег до шестог места. Ни то нам не може помоћи при покушају решавања овог питања. Нешто ниже у истој повељи Лазаревићи су истакли и да су на молбу пиржана послали кефалију Бранка и осам стариника да утешу међе Коњуха. Нико од сведока који су вршили ограничавање није означен као нечији човек, али је за све наведено одакле су били. По двојица су долазили из Грачанице,³⁴¹ села Ливадија и Сврчина, те

³³⁷ E. Fugedi, *Verba volant*, 4–5.

³³⁸ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 164–165.

³³⁹ *ЛССВ*, 818–819 (Ђ. Бубало).

³⁴⁰ *ЛССВ*, 701 (Р. Михаљчић).

³⁴¹ М. Благојевић, *Спорови око међа*, 22, тумачи да израз „од жупе“, који се налази на почетку списка стариника треба да нагласи да су сви сведоци били

Липљана.³⁴² Статус неких од ових места нам је познат. Грачаница је несумњиво припадала Липљанској епископији чије је седиште било у тамошњем манастиру.³⁴³ Трг у Липљану био је додељен од стране краља Стефана Душана управо Василијевом пиргу.³⁴⁴ Нажалост, у краљевој повели није прецизирано да ли је само додељен приход од трга, што нам се чини логичнијим, или људи који су живели у Липљану. Подложног становништва је свакако могло бити у Сврчину, где се налазио један од дворова Немањића, који је у време издавања ове исправе готово извесно изгубио своју функцију.³⁴⁵ Наводи нас то на помисао да су и стариници у послу овог разграничења припадали зависном сељаштву. Сигурни закључци нам и поред свега измичу.

Подаци о разграничењима која су извршена 1454. исто тако су занимљиви кад је реч о особама која су их извршила. Како смо већ у првом делу текста истакли, у оба случаја из те године управо они који су тесали међе се јављају и као издавачи аката. Приликом утврђивања међе између хиландарског села Хоче и Јанчишта, које је припадало Св. Арханђелима код Призрена, стариници су себе на почетку акта назвали

из Приштевске жупе. А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 171, је сматрао да се ради о Грачаничкој жупи. Оба тумачења су могућа, мада смо ми ближе првом, пошто је нејасно зашто би само за прву двојицу била истакнута жупа, а за остале тачно место из кога су.

³⁴² А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 165.

³⁴³ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, 1186–1321, Београд 2011, 501; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 113, 117.

³⁴⁴ М. Ивановић, *Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања цркву Св. Богородице у Липљану*, ССА 13 (2014) 42, 51, 54.

³⁴⁵ С. Ђирковић, *Владарски дворови око језера на Косову*, ЗЛУМС 20 (1984) 72–82; М. Поповић, *Двор владара и властеле*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, пр. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 36, 38.

кметовима, *робовима* и *послушницима* господина деспота.³⁴⁶ Кмет такође спада у категорију оних термина који су имали вишеструко значење. Дубровачка грађа показује да су кметови или „добри људи“ учествовали у мирењу две стране. Обавеза је сваке стране да дају по 12 заклетих посредника, који су називани *кметићи* или *compromissarii*. Почевши од XV века кметови су учествовали и у мешовитом суду – станку.³⁴⁷ Сачуван је и један дубровачки ћирилски документ из 1447. који говори о станку поводом убиства Радича Требињца. Тројица оптужених за то дело су се оправдали пред 12 дубровачких и 12 српских кметова, уз по једног пристава за обе стране. Да појмови нису били сасвим устаљени потврђује и чињеница да су у овом акту кметови названи и „добрим људима“ и поротницима.³⁴⁸ На подручју Зете кметом се називао старешина села или судија.³⁴⁹ Иван Црнојевић је 1485. кметовима називао сељаке који би се населили на поседима цетињског манастира. Напоменуо је да су они ослобођени свих данака према њему, али да су били дужни да манастиру дају годишње три *крбле* вина и соће.³⁵⁰ Рекло би се да је у овом случају кмет био уопштени назив за зависне становнике. Одлуке дубровачког Малог већа назначавају нам да је кметова било и у већим градским насељима.³⁵¹ По мишљењу Андрије Веселиновића они би могли бити старешине квартова или подграђа.³⁵²

³⁴⁶ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 237; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 214.

³⁴⁷ *ЛССВ*, 298 (Р. Михаљчић).

³⁴⁸ К. Јиречек, *Споменици српски*, 85–86.

³⁴⁹ *ЛССВ*, 298 (Р. Михаљчић).

³⁵⁰ Б. Шекуларец, *Дукљанско-зетске повеље*, 205; М. Благојевић, *Соће – основни порез средњовековне Србије. Једна перпера или кабао жита*, Глас САНУ СССХС, Одељење историјских наука 11 (2001) 19–20.

³⁵¹ А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Београд 1997, 209, 300, 309, 443.

³⁵² А. Веселиновић, *Владарско и комунално у градовима Деспотовине*, у: Социјална структура српских градских насеља: од XII до XVIII века, Смедерево – Београд 1992, 132.

Питањем улоге кметова позабавио се у скорије време и Владимир Алексић који је нагласио да кметови нису били посебна друштвена категорија, већ су тако означавани појединци из различитих социјалних група, обично са циљем да се исказе њихова зависност и покорност према феудалном господару. Алексић додаје и да је реч коришћена како би означила и поједина звања или јавна задужења, вероватно повезана са црквом.³⁵³ Документ који ми разматрамо сведочи да су кметови у спору из 1454. имали улогу судија. Стране у спору су била два угледна манастира, али то не значи да кметови нису разрешавали и парнице међу лаицима, о чему, како смо видели, имамо потврде за Дубровник и његово залеђе. Њихова припадност одређеној друштвеној групи се на основу тога не може одредити, мада су свакако представљали угледније становнике својих насеља. Уз њихова имена је споменуто дванаест села из којих су стариници долазили. Од тих места за Љубижњу, Коришу и Муштушта знамо да су села која су припадала манастиру Св. Арханђела,³⁵⁴ тако да је могуће да су сведоци из овог места спадали у подложно становништво. Исто би се могло утврдити и за село Добродољани, које се од 1327. налазило у поседу Хиландара.³⁵⁵ Познати су нам случајеви да је на метохијама појединих манастира било и људи са војним дужностима,³⁵⁶ мада нас ништа не упућује на то да је у поменутих селима било таквих особа. Ништа пак не знамо ни о 12 *знаних мужева* и 3 свештеника који су се такође заклињали у вези са овим спором.³⁵⁷ Необично је да су пресуду о спору

³⁵³ В. Алексић, *О још неким значењима речи кмет у средњовековној српској држави*, Црквене студије 8 (2011) 320–326.

³⁵⁴ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 91, 94.

³⁵⁵ С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Хиландару*, ССА 5 (2006) 67, 74–75; С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 31–32, 39.

³⁵⁶ М. Благојевић, „*Закон светог Симеона и светог Саве*“, у: исти, *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004, 237–246.

³⁵⁷ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 237; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 214.

између два угледна манастира доносили зависни становници, који су уз то били издавачи акта, али треба се подсетити да им је то овлашћење пренето од Оливера Големовића и његовог отрока Николе Владовића.³⁵⁸ Сведоке вишег друштвеног статуса било је, претпостављамо, тешко наћи у крају где је било доста манастирских поседа. Мало је вероватно да су сви они обављали неке послове за цркву. Не треба при овом разматрању заборавити да о стариницима из преосталих осам села не можемо изнети чак ни нагађања о њиховом положају на друштвеној лествици.

Утврђивање међа између хиландарског села Момуше и села Нистре које је било у поседу Св. Арханђела 1454. такође је дато у задатак двадесетчетворици стариника за које се каже да су били *робови* и *послушници* господина деспота. Уз њих су приликом утврђивања међа били и представници оба манастира. Према документу, од 24 стариника, по четворо су били господареви и митрополитови људи. Преосталих шеснаест су били поданици властеле.³⁵⁹ Под господарем треба подразумевати деспота Ђурђа Бранковића, док је митрополит свакако призренски.³⁶⁰ Имена властеле остају нам непозната. Као и у неким другим примерима и овде се може поставити питање зашто се у једном од аката из 1454. не спомиње друштвени статус сведока, док се у другом то чини. Стоји ли то у каквој вези са чињеницом да су стариници у другом спору имали мање важну улогу. Наиме, када су разграничавани Момуша и Нистра, стариници су међе показали сходно тексту Светоарханђелске хрисовуље, а изричито се наглашава да их је заклео отрок Радосав Ђурашиновић. Приликом утврђивања међа Хоче и Јанчишта кметови су пак заклињали 12 познатих

³⁵⁸ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 237; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 214.

³⁵⁹ В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама*, 238; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 215–216.

³⁶⁰ М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, 122–123.

људи и тројицу свештеника. Одговор на постављену дилему је за сада немогуће дати. До сада анализирани подаци показују да није могуће запазити неку правилну употребу одређених термина.

Земљишни спорови били су чести и у Зети током XV века. Акти који говоре о њима дају нам и податке о особама које су биле ангазоване око обављања разграничења. Када је 1445. одређивана међа између Хота и Матагуџа, пошто су парничне стране дале супротне изјаве, бивши зетски војвода Тома је донео пресуду на основу сведочења српске и зетске властеле. У акту је набројано по имену укупно 19 сведока, док су други збирно наведени као „**встали Зек[ни] мали и големи**“.³⁶¹ Најпре су као сведоци наведени српски властелини Алтоман, Вук и Ђурађ Белмужевић.³⁶² Сва тројица су били истакнуте личности у време владавине деспота Ђурђа Бранковића.³⁶³ Зетска властела је пак припадала ратничким дружинама Грла, Подгорица, Дајбаба, Берисалића, Бушата, Малоншића и Лужана.³⁶⁴ Како је већ поменуто, за њих се може рећи да су представљале групе истакнутих сељака–ратника, који су често преузимали улогу и назив ситне локалне властеле, пошто су владару договали војну службу, али не и новчане дажбине. Мање дружине су иначе ретко биле самосталне и обично су се удруживале у шире организационе оквире.³⁶⁵

Парнице које су вођене у држави Црнојевића крајем XV века пружају сличну слику као горе описани спор из 1445. године. Подсетимо се да су у свим тим споровима владари из породице Црнојевића ангажовали по 24 властелина да укажу на

³⁶¹ А. Соловјев, *Зетска пресуда*, 43.

³⁶² Исто, 43.

³⁶³ Више о њима: И. Божић, *Зетске војводе под деспотима*, у: исти, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 179–186, 189–190; Н. Лемајић, *Породица Белмужевића*, *Истраживања* 13 (1990) 74–75.

³⁶⁴ А. Соловјев, *Зетска пресуда*, 43, 52; И. Божић, *Улога и организација ратничких дружина у Зети XV века*, у: исти, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 172, нап. 47.

³⁶⁵ И. Божић, *Улога и организација ратничких дружина*, 161, 172–173.

тачне међе спорних имања. Разлог за то што је у овим споровима око земљишта властела играла улогу заклетих сведока треба пре свега тражити у социјалној структури области под влашћу Црнојевића. У питању је било брдско подручје са мало обрадивих површина где није било много зависног становништва. Углавном је то био свет ратничких дружина где су готово сви уживали статус слободних људи. Друга важна околност је што се радило о споровима између саме властеле, те је ваљало и да сведоци буду истог ранга. Прописивао је то, како смо видели, и 152. члан *Душановог законика*, који је истицао да је још за владавине краља Милутина било одређено да велика властела буду поротници особама истог ранга, што је важило и за средње људе и себре.³⁶⁶ Нажалост, сем за подручје Зете, немамо сачуваних извора о међусобним споровима властеле. Зато само можемо претпоставити да је тако чињено и у другим деловима српске државе. Мора се имати у виду да се 152. члан односио начелно на све врсте спорова, док су они око међа имали своју специфичност и тражили добро познавање локалног терена, о чему смо већ писали. Очекивало би се и да у споровима око манастирских имања стариници буду из редова властеле, али то очито није било могуће увек обезбедити. На овом месту ваља споменути и да није искључено да је у тим случајевима неко од сведока можда уживао и статус слободног сељака. Ову претпоставку је немогуће доказати услед недостатка извора, али нам се чини да она није сасвим без основа. Дакле, начелно би се могло рећи да је друштвени статус стариника (поротника) зависио од околности и места којих се тицао спор.

Захваљујући многобројним изворима друштвени статус добрих људи у другим средњовековним државама знатно боље је осветљен. Вреди се зато укратко осврнути на резултате истраживања на том пољу. Када је реч о Франачкој држави запажено је да су функцију „добрих људи“ (*rahimburga*)

³⁶⁶ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 107.

вршили локални слободни људи, који се понекада називају и племићима. Да би неко могао да учествује у судским пословима, чини се да је требало да буде слободан. Учешће локалне аристократије било је неопходно како би се судске одлуке могле спровести у дело.³⁶⁷ Истоветно се може констатовати за рани средњи век и када је подручје Шпаније у питању.³⁶⁸ Непристрасни сведоци на подручју Бретање у IX веку били су слободни мушкарци који су поседовали имовину обично у крају где су живели. Не може се ипак за њих рећи да су спадали у круг богатих људи. Има назнака да су бирани из ограниченог круга слободњака. И овде се међу „добрим људима“ срећу свештеници.³⁶⁹ Ваља имати на уму да у раном средњем веку још увек није дошло до чвршег везивања сељака за земљу од стране племства, те је било доста слободних људи. Већина људи који су током XII и XIII века били укључени у процесе омеђавања у Шкотској такође су били слободни поседници. Познавање локалних прилика у тим пословима ценило се више од друштвеног статуса. Од средине XIII века више није било неуобичајено да и жене учествују у процесу одређивања граница земљишта.³⁷⁰ Одређивање међа је током XIII века у Пољској био задатак људи чији се статус може означити као привилегован. Већина тих медијатора бирана је међу особама које су вршиле неку службу за тамошње војводе.³⁷¹ Достоверни племићи су и у Угарској имали важну улогу у оваквим процесима.³⁷² Сведоци који се у средњовековној Босни срећу под називом „добри Бошњани“ углавном су били из редова крупне властеле или су пак били

³⁶⁷ W. Davies, P. Fouracre, *Conclusion*, 232; C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 198, 207, 219–221, 224–225, 228–229, 231, 235; J. L. Nelson, *Dispute Settlement in Carolingian West Francia*, 47, 58.

³⁶⁸ *Glossary*, 270.

³⁶⁹ W. Davies, *People and Places in Disputes in ninth-century Brittany*, 78, 80–81, 83.

³⁷⁰ C. J. Neville, *Land, Law and People in Medieval Scotland*, 55–56, 58.

³⁷¹ P. Górecki, *Words, Concepts, and Phenomena*, 130–135.

³⁷² E. Fugedi, *Verba volant*, 12.

достојанственици цркве босанске. То је последица чињенице да су углавном сачуване повеље којима су босански владари давали „вјеру господску“ својој истакнутој властели. Сасвим је примерено онда и да је за случај невере предвиђено да их испитају они који су равни њиховом положају. Другачији од осталих био је пример из 1400. када су *осидници* из жупе Ливно имали да укажу какав је био статус поседа у њиховој области, а које је требало доделити војводи Хрвоју Вукчићу и његовом сину Балши. Како су сви поседе у тој жупи припадали краљу и појединим тамошњим властелинима извесно је да су „добри људи“ у овом случају били из редова зависног становништва.³⁷³ Укратко можемо закључити да су широм средњовековне Европе улогу „добрих људи“ вршили како клирици тако и лаици. Када је реч о последњима општа тенденција је била да они буду из редова слободних људи, по могућству из племства. Важније је ипак било да њихове компетенције буду одговарајуће, пошто су дужности „добрих људи“ кад је реч о одређивању међа имале елементе вештачења, како смо већ раније утврдили. Проучаваоци улоге „добрих људи“ у средњовековној Европи током раног средњег века су запазили да је немогуће раздвојити њихов статус, стручност и функцију.³⁷⁴ Овај закључак има извесну вредност и кад је реч о „добрим људима“ у средњовековној Србији. Функцију коју су они обављали могли бисмо у извесном смислу ставити на прво место кад је реч о утврђивању међа, мада је „добри људи“ без одговарајуће стручности нису ни могли обављати. Избор пак оних који ће вршити ту функцију био је у многоме условљен конкретном ситуацијом на терену.

Ситуација је ипак другачија када треба анализирати ко су били „добри људи“ у српским средњовековним градовима. Полазну тачку за разматрање овог питања представљају подаци

³⁷³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 186–188.

³⁷⁴ W. Davies, P. Fouracre, *Conclusion. The Rôle of Writing*, 217, позивају се на резултате код: K. Nehlsen-von Stryk, *Die boni homines des frühen Mittelalters*, 83–92.

које пружа *Новобрдски законик*. У његовом уводном делу наведено је и по имену 24 „добрих људи“ који су изабрани да саставе законски текст. На основу њихових имена не може се пуно тога закључити. Само се за двојицу од њих претпоставља да се јављају у још неком од извора. По мишљењу Ивана Божића Мартин Смердејевић је идентичан са Martin Smergeuich који се помиње у тестаменту Гостише Братосаљића као његов дужник.³⁷⁵ Уколико се и прихвати оваква идентификација, занимање и друштвени статус ове личности нам остају непознати. Са друге стране Богдан Југа се помиње почетком 1435. у одлуци дубровачког Малог већа као један од четрнаесторице оптужених у једном спору везаном за Сребреницу.³⁷⁶ На основу имена оптужених, Андрија Веселиновић је закључио да су већина њих били ситни дубровачки трговци или предузетници домаћег порекла, те је сматрао да и Богдан Југа припада том кругу.³⁷⁷ Додао је да се 1458. у једном дубровачком тестаменту помиње Даница, удовица Ђона Југе из Ратца код Бара.³⁷⁸ То би могло указати да је породица Југа потицала из околине Бара. У сваком случају, Богдан Југа би преко трговине или занатства могао бити на неки начин везан за рударство. Самим тим отпада претпоставка да је био у сродству са српским властелином Војином Југом који је забележен као један од сведока када је Ђурађ Бранковић 12. августа 1423. код Св. Срђа постигао споразум са Млечанима.³⁷⁹ Није могао бити ни у сродничкој вези са Југом који се у повељи Лазаревића из 1400. јавља као дародавац два села у Дубочици манастиру Св. Пантелејмона.³⁸⁰

³⁷⁵ И. Божић, *Критика*, 173.

³⁷⁶ А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, 324; А. Веселиновић, *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића*, Зборник Филозофског факултета. Београд А XVIII (1994) 193.

³⁷⁷ А. Веселиновић, *Косовске алузије*, 193, нап. 43.

³⁷⁸ Исто, 193, нап. 44.

³⁷⁹ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike VIII*, Zagreb 1886, 248.

³⁸⁰ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 296.

За друге личности из уводног дела *Новобрдског законика* није пронађен траг у другим изворима, али је значајно што су уз поједине особе наведена њихова занимања. Тако је уз извесног Матка назначено да је био хутман. Османски препис законика исто занимање приписује и Дминку.³⁸¹ За њих можемо устврдити да су били рударски стручњаци.³⁸² Како смо већ раније поменули није искључено и да су остали „добри људи“ обављали специјализована рударска занимања, с обзиром на то да је деспот наредио да се изаберу они који су „вешти о рупама“.³⁸³ Рударске стручњаке међутим не можемо сместити у неку од познатих друштвених категорија. Запажено је да су се разликовали од других занатлија с обзиром на услове рада и опасности које су их вребале на послу. Надаље, уживали су и извесну аутономију која се читовала у окупљању на сабору рударског места.³⁸⁴ Ова институција имала је карактер суда. Наиме, у оквиру *Закон Новог Брда* се на два места помиње саборно суђење. За нас је овде интересантнији помен у VI члану пошто се само он може односити на учешће рудара у парничним поступцима. Та одредба прецизира да су цариници и урбарари имали пресуђивати у *малим работама* и када су били у питању *дробни судови*. У случају крупнијих питања поменути су имали ићи „да им суде саборно.“³⁸⁵ Нажалост, ова одредба не прецизира ко је то са цариницима и урбарарима имао да суди саборно.³⁸⁶ Нешто више информација о овом телу

³⁸¹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 37–38; N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 246.

³⁸² Види текст уз напомену 94.

³⁸³ Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 13.

³⁸⁴ *ЛССВ*, 630 (С. Ђирковић).

³⁸⁵ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, 52.

³⁸⁶ Мехмед Беговић је саборни суд који се помиње у овом члану изједначио са оним који се наводи у вези спорова које су по IV члану истог закона водили војвода и кнез. Види: М. Беговић, *О надлежности рударских судовоа по Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића и турским рударским законима XV и XVI века. Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности*, ур. В. Мићовић, Београд 1967, 12. Сима Ђирковић

може се наћи у османским изворима. Уочава се да је сабором, који је био највиша судска инстанца, председавао кнез. На овим скуповима, који су одржавани сваке суботе, пресуђивани су спорови међу гварцима и њиховим дружинама, те све оно што се односило на руднике и људе окупљене у њима. Озваничаване су и нагодбе међу странкама и изричане казне за прекршаје и кривице око којих није било парницења. Уз то, збор је именовао хутмане и шафаре, а изгледа и пургаре.³⁸⁷ Постоји мишљење да су се на зборовима одређивали и „добри људи“.³⁸⁸ С обзиром на надлежности сабора може се претпоставити да су се на њему окупљали власници и деоничари рударских јама, те сви рударски стручњаци и рудари.³⁸⁹ Хутмани су дакле били угледни представници рударске заједнице. Оно што је раније о њима речено,³⁹⁰ указује на то да су и материјално били добро ситуирани. То нам ипак не омогућава да рударске стручњаке сврстамо у неку од познатих категорија становништва. Извесним се чини да нису припадали некој од група зависних људи.³⁹¹ Сви људи укључени у рударску производњу су изгледа означавани као „Саси“.³⁹²

и Јелена Даниловић су сматрамо са правом раздвајали ове две врсте „саборских“ окупљања: *ЛССВ*, 227 (С. Ћирковић); Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, 37.

³⁸⁷ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, GZM 2 (1913) 186–187, 189, 191, 194; N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 117–118, 138–139; С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 92; *ЛССВ*, 227–228 (С. Ћирковић); М. Беговић, *О надлежности рударских судова*, 12, 15–17.

³⁸⁸ N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans* II, 117.

³⁸⁹ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 92.

³⁹⁰ Види текст уз напомену 94.

³⁹¹ На овом месту важно је нагласити да је у српским градовима било зависног становништва за разлику од оних на западу Европе. Више о томе: *ЛССВ*, 127 (С. Ћирковић); С. Шаркић, *Градско становништво у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLV–2 (2011) 18–19.

³⁹² С. Ћирковић, *Неостварена аутономија*, 262; М. Динић, *За историју рударства* I, 20, није пак сигуран да су сви рудари крајем средњег века уживали статус Саса.

Како смо већ приметили „добри људи“ се јављају и у оквиру самих прописа *Новобрдског законика*. При томе, треба раздвојити прописе који су везани за процес рударске производње од одредби које су регулисале градски живот у Новом Брду. Назначили смо већ да се „добри људи“ у првом делу Законика јављају као арбитри при разрешавању рударских спорова. Пошто немамо сачуваних података о таквим парницима ништа ближе не можемо рећи о „добрим људима“ који су помагали при њиховом разрешавању, сем да још једном подвучемо да су морали поседовати одређена знања из области рударства. Исто тако морали су добро познавати и локалне прилике. Са те стране посматрано они су морали поседовати истоветне карактеристике као и особе које су сачиниле законик. Уколико су их бирали гваркови као инвеститори, што је споменуто као могућност, свакако је да су били блиски њиховом друштвеном статусу. Надаље то значи да је међу њима могло бити трговаца, од којих су већина били дубровачки грађани. Наш је став да су то била *ad hoc* тела. У супротном случају они би се могли сматрати неком врстом градских магистрата.³⁹³ Мора се ипак и друга могућност оставити као опција. Тада би нас то водило закључку да су припадали најугледнијим појединцима не само у рударској заједници већ читавом граду.

Положај градских официјала несумњиво је уживало четворо „добрих људи“, који су по *Закону Новог Брда* бирани од стране војводе, кнеза и пургара како би контролисали да ли се трговина одвија на онај начин како су то уредили они који су их изабрали.³⁹⁴ У XVIII члану овог правног споменика названи су *властницима* и *законицима*.³⁹⁵ Тиме се хтело назначити да они имају извесну власт, те да спроводе одређене законе. Како је већ речено, само на њих и пургаре се може односити термин

---

³⁹³ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика*, 176.

³⁹⁴ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 53.

³⁹⁵ Исто, 55.

градска властела³⁹⁶ употребљен у истом пропису. Стога не бисмо могли да се сагласимо са мишљењем Јелене Даниловић да треба строго разликовати појмове *властник* и градска властела. Други термин се према њој могао односити на чланове градског сабора.³⁹⁷ Потврду за наш став даје нам и један судски спор вођен новембра 1457. у Сребреници. На почетку акта се каже да су суд сачињавали војвода Милош, кнез Јакета Радулиновић, пургари и властела. Нешто ниже у документу, на два места, се као чланови суда помињу кнез, војвода и властела.³⁹⁸ Крајем новембра 1457. убележено је у Дубровнику да је стигла коначна пресуда од *сребреничких официјала*.³⁹⁹ Навело је то Михаила Динића да закључи да се под властелом подразумевају само пургари. *Officiales Srebreniza* су по њему били пургари.⁴⁰⁰ Међутим, наше је мишљење да је међу властелом могло бити и „добрих људи“. Наиме, састав овог сребреничког суда подсећа на дефиницију саборног суда из IV члана *Градског закона о Новом Брду*. Подсетимо се да је требало у његовом раду да узму учешће протопоп, кнез, војвода, пургари и „добри људи“.⁴⁰¹ Слажемо се стога са судом Момчила Спремића да је у овом примеру властела била шири појам у који спадају и пургари.⁴⁰² Неопходно је на овом месту упозорити да се једном приликом властела помиње и у Руднику. Када се 1457. Дубровчанин Ђурађ Рабшић са своја два сина одрекао једног поседа у корист свог рођака, четворо грађана Републике Св. Влаха су били сведоци. Поред њих био је присутан и *руднички скуп (la congregation de Rudnich)*, који су сачињавали кнез и рудничка властела.⁴⁰³ По

³⁹⁶ Исто, 55.

³⁹⁷ Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, 28.

³⁹⁸ К. Лиречек, *Споменици српски*, 87–88.

³⁹⁹ Исто, 88.

⁴⁰⁰ М. Динић, *За историју рударства* I, 15.

⁴⁰¹ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 52.

⁴⁰² М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 752.

⁴⁰³ „D' avanti la congregation de Rudnich, zoe conte Oliuero Chossereuich et zentilhomini de Rudnich.“: М. Динић, *Четири средњовековна писма*, Прилози КЛИФ 1–2 (1937) 234; М. Динић, *За историју рударства* II, 14.

мишљењу Михаила Динића, који је објавио овај акт, појам „конгрегација“ означава исто што и градски сабор Новог Брда.⁴⁰⁴ Подршку таквом тумачењу даје чињеница да је у Новом Брду управо кнез председавао сабором. Различите су пак интерпретације тога на које особе се односио термин рудничка властела. Михаило Динић је одлучно утврдио да ту не може бити речи о становницима Рудника који су се издигли изнад осталих и образовали градски патрицијат. Додао је да до тога није дошло ни у развијенијим градовима као што су Ново Брдо и Сребреница. Евентуално би се по њему могло помишљати на српску властелу настањену у граду, која је са кнезом имала удела у управи. Највероватнијим је ипак сматрао да је реч употребљена у етимолошком значењу са циљем да укаже на оне који имају власт у Руднику. Имао је пре свега на уму пургаре који се 1457. у Сребреници јављају као властела.⁴⁰⁵ Другачији суд изнео је Момчило Спремић, нагласивши, уз навођење других примера за реч *zentilhomini*, да Дубровчани не би никада назвали неког племићем ко то заиста није био.⁴⁰⁶ Имајући у виду оно што смо већ саопштили морамо подвући да су у састав новобрдског сабора улазиле све особе укључене у рударску производњу. Пургари се при том не помињу као његови чланови, мада није искључено да то јесу били, поготово ако се прихвати хипотеза да су од стране њега бирани. Термином властела су означавани и „добри људи“. Они су заједно са пургарима у *Новобрдском законнику* споменути као *властници* у граду.⁴⁰⁷ Вреди се подсетити и XXI члана *Закона Новог Брда* који је прецизирао да се баштина не може отуђити без номичке књиге, те сведочанства протопопа и „добрих људи“.⁴⁰⁸ Управо је то Ђурађ Рабшић и учинио у примеру о коме овде расправљамо. Отуда се може и објаснити присуство

⁴⁰⁴ М. Динић, *За историју рударства* II, 14.

⁴⁰⁵ Исто, 14–15.

⁴⁰⁶ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 753.

⁴⁰⁷ Н. Радојчић, *Закон о рудницима, деспота Стефана*, 55.

⁴⁰⁸ Исто, 56.

угледних житеља Рудника при препуштању једног поседа. Да су „добри људи“ посматрани пре свега као угледни житељи града уверава нас већ помињано писмо жупана Драгише Дињичића упућено између зиме 1423. и маја 1424. кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу. У њему се наводи како они и сребренички цариници могу потврдити да га је дубровачки трговац Мароје Држић псовао.⁴⁰⁹ Води нас све то ка закључку да рудничка „конгрегација“ у овом случају није представљала исто што и новобрдски сабор. Одсуство детаљнијих података читаво питање оставља отвореним.

Са друге стране, у прилог тези да се у српским градовима у XV веку формирао слој који би се могао назвати градском властелом изнета су одређена сведочанства извора на која се морамо осврнути. Тридесетих година XV века новобрдски пургар био је извесни Антонио из Сплита који је забележен са титулом *ser*.⁴¹⁰ Ово није једини пример да су неки Новобрђани означени на овај начин. Бартол Лукаревић је децембра 1481. из Дубровника извештавао војводу од Фераре о високом квалитету руде нађене на његовој територији. Препоручивао му је зато двојицу вештих рударских стручњака, *ser* Николу Ханзеа (Nicola Change) и *ser* Зана Лапора (Gan Lapor). Обојицу је навео као „*cintilomeni de Nova Monte*“.⁴¹¹ Јорјо Тадић, који је и објавио ово писмо, био је мишљења да је Никола Ханзе идентична личност са Николом Хамзовићем, угледним становником Новог Брда о коме постоји доста података за период од 1471. до 1482. године.⁴¹² За случај да

⁴⁰⁹ Ј. Мргић, *Писмо кнеза Драгише Дињичића*, 203.

⁴¹⁰ М. Динић, *Из Дубровачког архива* I, 67; М. Динић, *За историју рударства* II, 74.

⁴¹¹ Ј. Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*, Зборник Филозофског факултета. Београд VI–2 (1962) 133, 144; Транскрипција имена са латинског према: М. Динић, *За историју рударства* II, 95.

⁴¹² Ј. Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине*, 133; Вести о Николи Хамзовићу сабрао је Михаило Динић. Види: М. Динић, *За историју рударства* I, 6–7, нап. 30. Сам Динић је касније такође прихватио ову идентификацију М. Динић, *Трпача у средњем веку*, у: исти, *Српске земље у средњем веку*: историјско-географске студије, Београд 1978, 409.

прихватимо ту идентификацију важно је упозорити да се ни у једном од докумената уз његово име не налази ознака *ser*. Почетком 1482. када је одредио прокураторе за наплату једног свог потраживања, Дубровчани су га означили као „*spectabilis vir dominus Nicolaus Camsouich de Novomonte partium Servie*“.⁴¹³ Његови прокуратори из редова племића имали су уз своје име титулу *ser*.⁴¹⁴ Што се тиче Зана Лапора њега је Динић изједначио са Иваном (Јованом) Грубановићем, званим Лапор, који се 1476. помиње као кнез Трепче.⁴¹⁵ Коментаришући податке из писма Бартола Лукаревића, Сима Ћирковић је нагласио да је оно настало 25 година након пада Новог Брда под османлијску власт, те да је упућено потпуно необавештеној особи. У околностима под којима је писмо послато, његовом аутору је могло користити да повиси друштвени ранг лица које препоручује. Доиста, нагласио је да против овог акта постоје само аргументи *ex silentio*, услед чега проблем остаје отворен док се не појаве одлучујући докази.⁴¹⁶ Опет, за Владету Петровића информације из овог писма су још један од доказа да се у српским градовима формирао слој градског племства.⁴¹⁷ Имајући на уму друге податке о Николи Хамзовићу можемо закључити да у Дубровнику није сматран племићем. Стога је, чини се, Ћирковић био ближи истини у тумачењу података овог писма. Рекло би се да је Лукаревић на неки начин покушао да војводи од Фераре предочи колики је био углед Ханзеа и Лапора. Неопходно је подвући да су најистакнутији међу становницима српских рударских градова узимали дубровачко грађанство, што је онемогућавало њихово стапање у локалну друштвену елиту.⁴¹⁸ Управо је Хамзовић напустио Ново Брдо и

⁴¹³ М. Динић, *За историју рударства* I, 7. нап. 30.

⁴¹⁴ Исто, 7. нап. 30.

⁴¹⁵ М. Динић, *Трепча у средњем веку*, 408.

⁴¹⁶ С. Ћирковић, *Неостварена аутономија*, 269.

⁴¹⁷ В. Петровић, *Друштвено раслојавање*, 82–84.

⁴¹⁸ С. Ћирковић, *Неостварена аутономија*, 269.

1482. свакако био у Дубровнику.⁴¹⁹ Највероватније су обојица названи властелинима услед чињенице да су обављали одређене управне дужности. Зан Лапор је, како смо видели, једно време био кнез Трепче.

Остаје дилема међу којим грађанима су бирани „добри људи“ који су сматрани властелом, а чији је задатак био да у Новом Брду надзиру трговачке послове. Да ли су они и иначе по својим карактеристикама спадали у властеоски слој или су само тако називани услед избора на функцију? Готово је извесно да су те особе морале уживати велики углед међу становништвом града. Може се претпоставити да су имућније личности имале већу репутацију. Из тога проистиче да им је друштвени статус зависио како од порекла тако и од функције коју су обављали.⁴²⁰ Из тог угла вреди посматрати и питање да ли је постојао властеоски слој у српским градовима. Одређени број грађана се свакако издвојио од осталих, али они ипак нису захваљујући томе формирали један јасно издвојен друштвени слој. Имали су проходност само ка нижим положајима у градској управи, те самим тим нису формирали институције сличне онима које су постојале у аутономним приморским градовима.⁴²¹ Стога је разумљиво што су Дубровчани истакнутије грађане Новог Брда називали *mairoes civitatis, domini anciani*.⁴²² У том смислу је употребљен и термин „добри људи“ за одређене грађане Сребренице у помињаном писму жупана Драгише Дињичића.⁴²³ Претпоставка да је постојао посебан списак грађана у коме је било назначено да је неко имао част да се уброји међу „добре људе“,⁴²⁴ чини нам се претераном. Тада би се заиста могло говорити о постојању једног затвореног круга угледних грађана са посебним правима.

⁴¹⁹ М. Динић, *За историју рударства* I, 7.

⁴²⁰ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика*, 180.

⁴²¹ Исто, 180–181.

⁴²² М. Динић, *За историју рударства* I, 15–16, нап. 63.

⁴²³ Ј. Мргић, *Писмо кнеза Драгише Дињичића*, 203.

⁴²⁴ Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, 35

Назначили смо већ да су сходно IV члану *Закона Новог Брда* „добри људи“ били део судијског колегијума који је одлучивао о парницама везаним за баштине и друга крупна питања.⁴²⁵ Како није сачуван ниједан документ о суђењима у Новом Брду, њихов друштвени статус се може разматрати само посредним путем. Изгледа да су се на сличан начин одвијала суђења и у другим рударским местима. Споменули смо већ суђење у Сребреници из 1457. године. Очигледно да је и тамо образован судијски колегијум сличан овоме који је нормиран за Ново Брдо. „Добри људи“ се том приликом не наводе, али можда се на њих, поред пургара, односио појам властела.⁴²⁶ На извештај начин то би ишло у прилог тези да се у пропису о суђењима мислило на четворо „добрих људи“ који су бирани за надзор на трговачким пословима у граду.⁴²⁷ Значило би то да је саборни суд окупљао искључиво градске магистрате. Недостатак извора и овде нам онемогућава давање сигурног одговора. Важно је приметити да и властела у документу сребреничког суда није поменута по имену, за разлику од војводе и кнеза.⁴²⁸ Једино је извесно да су то морали бити угледни појединци, који су због улоге коју су имали могли бити сматрани властелом.

Конечно, један од прописа о градском животу у Новом Брду, како смо видели, наглашава да су уз протопопа „добри људи“ имали да буду сведоци када је неко отуђивао своју баштину. Из акта којим је монах Саватије септембра 1434. усинио попа Богдана, те даровао и завештао му своју имовину види се да је процедура прописана законом била испоштвана. На крају исправе наведено је 15 сведока које можемо третирати као „добре људе“ у овом случају. Најпре су као сведоци записани попови Радован Питиковић, Десисав, Иванко, Дамјан, Стојко, Ижив, Владислав, Ласичин зет и Јаков. Затим су

⁴²⁵ Види текст уз напомену 132.

⁴²⁶ К. Лирчек, *Споменици српски*, 87–88.

⁴²⁷ С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, 90.

⁴²⁸ К. Лирчек, *Споменици српски*, 87–88.

наведени лаици Дабижив Пождрикобила, Бранко Леочић, Никашин, братанац попа Богдана и Јован, Пејин зет. Војвода Хрњко, протопоп Цагрич и кнез Степан наведени су на крају као сведоци из града Новог Брда.⁴²⁹ Основана је претпоставка да су за разлику од њих остали сведоци били из подграђа где се и налазила имовина која је отуђивана.⁴³⁰ Та чињеница може објаснити разлог зашто најугледније личности, а међу њима и протопопа заузимају последња места на листи сведока, што се иначе не би могло очекивати. Већину „добрих људи“ у овом случају сачињавали су попови, чак њих осам. Већ смо запазили да се црквена лица често јављају као стариници. Велико поверење уживала су очито и у градској средини, што не показује само овај акт. Свештена лица су била прва на листи сведока и у другим сачуваним приватно-правним документима из XIV и XV века.⁴³¹ Њихов број је овде велики услед чињенице да су и ауктор и дестинатар припадали клеру. Један од лаика, Никашин, је био братанац попа Богдана, што значи да је и он посредно био везан за свештенство. Изузимајући војводу Хрњка и кнеза Степана,⁴³² највећи део сведока није оставио никаквог трага у другим изворима. У трговачкој књизи Михаила Лукаревића који је 30-их година пословао у Новом Брду среће се поп Богдан и уз њега извесни Владислав за кога је изнета претпоставка да је идентичан са истоименим свештеником, Ласичиним зетом.⁴³³ Од световних лица у истом извору може се препознати Бранко Леочић. Код Лукаревића је забележен као Brancho Lechich (Бранко Лечић) furnich.⁴³⁴ Реч је

⁴²⁹ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 258.

⁴³⁰ Исто, 183.

⁴³¹ Исто, 209, 250, 253, 260–261.

⁴³² Више о њима код: М. Динић, *За историју рударства II*, 73–74; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 256–257; Ђ. Бубало, *Српски номици*, 185–186.

⁴³³ М. Динић, *Из дубровачког архива I*, 56; Ђ. Бубало, *Српски номици*, 185.

⁴³⁴ М. Динић, *Из дубровачког архива I*, 37, 46, 63, 76, 80; Ђ. Бубало, *Српски номици*, 186.

о још једном рударском стручњаку. Задатак фурника је био да пренесе руду.⁴³⁵ Улога „доброг човека“ могла је очито и у овим случајевима припасти стручним рударима. Вреди истаћи да ово није једини такав пример. Извесни Иван, урбарар, био је сведок када је 1438. Радосава, жена Радоње Мирковића, продала своју кућу у Трепчи манастиру Св. Павла.⁴³⁶ То је додатна потврда да су они уживали велики углед у рударским насељима. Колико је чин отуђења баштине био важан указује и присуство војводе и кнеза при издавању Саватијевог акта. Истовремено, то потврђује и колики је углед он уживао. Са разлогом се зато може помислити да су и остали „добри људи“, који нису познати из других извора, припадали вишем слоју новобрдског друштва.

Истакли смо већ да је поступак издавања аката поводом отуђења баштине запажен и у другим градовима током XV века, и зато се вреди осврнути на сведоке забележене у тим исправама, пошто и њих треба посматрати као „добре људе“. Приликом сачињавања *Призренске татије* било је присутно више од петнаест сведока. Најпре су наведени попови Дабижив и Пелача, а затим световњаци Иван, Рајковић, Степаниц, Радован, Добромир, извесна особа чије се име завршава са –шин, Смил, Бабица, Калојан, Зин, Ђурко, Милош, Кукица, Сикирица и Михо, тељчар.⁴³⁷ Сасвим су очекивано двојица свештеника, који иначе нису познати из других извора, наведени на првим местима. Милош, Кукица и Бабица су своје место међу сведоцима нашли као рођаци или сумећници Доброславе која је продавала двор.⁴³⁸ За остале се не може претпоставити по ком принципу су изабрани. Вреди назначити да је Ђорђе Бубало изразио сумњу да су Доброслава и њено потомство спадали у ред имућнијих становника.⁴³⁹

⁴³⁵ М. Динић, *За историју рударства* II, 84.

⁴³⁶ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 260.

⁴³⁷ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 148, 250–251.

⁴³⁸ Исто, 148.

⁴³⁹ Исто.

Када је сачињаван уговор којим је Радосава 1438. продавала манастиру Св. Павла своју кућу у Треччи било је четири сведока. То су били протопоп Никола, Божићко Миленовић, Иван, урбарар, и Пријезда Милмановић.⁴⁴⁰ Прво место овде је припадало протопопу, што указује на то да је и у Треччи очито постојала слична пракса као и у Новом Брду приликом састављања оваквих докумената. Божићко Миленовић био је истакнути дубровачки трговац. Заједно са браћом Богданом и Влахотом био је једном закупац царине у области Бранковића. Држали су и справу за пречишћавање сребра у Приштини.⁴⁴¹ За урбарара вреди још једном нагласити да је био највиши државни чиновник при руднику.⁴⁴² Показали смо већ горе у тексту да су у рударским пословима урбарари били лица која су уживала јавну веру. Та чињеница је вероватно допринела да он буде изабран за сведока. Другим подацима о Пријезди Милмановићу за сад не располажемо. По презимену се чини да је припадао пучкој дубровачкој породици Милмановића/Миомановића.⁴⁴³ Да се закључити да није било препреке да и Дубровчанима припадне позиција „добрих људи“ при сачињавању приватно-правних аката. Узимајући у обзир да су они имали истакнуту улогу у рударским местима то нас не чуди.

Иста процедура запажа се и у акту којим су Новак и његова супруга Јела априла 1453. завештали половину своје куће манастиру Св. Павла на Светој гори. Поред протопопа Степана који је и саставио исправу њеном састављању присуствовали су још севаст Рааш, поп Доротеј, поп Теодосије, Боруи, Богосав Никлетић са сином Божидаром из Бнетковца,

⁴⁴⁰ Исто, 260.

⁴⁴¹ Љ. Стојановић, *Повеље и тисма I–1*, 163, 165; М. Динић, *Из дубровачког архива III*, Београд 1967, 183; М. Динић, *Тречча у средњем веку*, 405; А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, ИГ 1–2 (1984) 12, нап. 23; А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији*, 4, 7, 13, 15–17, 27–28, 107, 410; Ђ. Бубало, *Српски номици*, 193–194.

⁴⁴² Ђ. Бубало, *Српски номици*, 193; Види текст везан за напомену 106.

⁴⁴³ Ђ. Бубало, *Српски номици*, 193–194.

Дмитар Радичић из Штимље, Радич Пуношевић и Добрашин Хранић. Наведено је да су уз протопопа и севаст Рааш и сам Новак учествовали у писању документа. Није познато у ком месту је исправа издата. У обзир долазе градови и тргови на Косову као што су Ново Брдо, Приштина, Призрен и Хоча.⁴⁴⁴ Укупно је било присутно десет сведока о којима немамо обавештења из других извора. Уз протопопа Степана највећи углед је свакако уживао севаст Рааш као представник државне управе. С обзиром на већ поменуте надлежности севаста потпуно је разумљиво што се он у овом акту појављује као сведок и један од састављача документа. Јасно је да је Рааш био утицајан властелин. Због тога је наведен пре двојице свештеника. Услед недостатка података ништа се ближе не може рећи о друштвеном статусу осталих сведока, од којих су неки били ван града. Управо међу последњима је неко можда спадао у ред зависних становника. Примећено је да се међу сведоцима нису нашли сумеђници поклоњене куће који су наведени само приликом описивања њеног положаја. Наглашено је такође да је било мало особа са ауторитетом.⁴⁴⁵ О разлозима зашто се сумеђници нису нашли међу сведоцима можемо само нагађати. Констатација да је било мало лица са ауторитетом по нама се мора узети са резервом с обзиром на то да нам сведоци нису познати из других извора. Исправа монаха Саватија се у том погледу не може узети за поређење, пошто је дародавац сам припадао клеру. Сличних докумената је мало, те недостаје довољно материјала за поређење у овом погледу.

На крају овог одељка осврнућемо се и на један акт сачињен на латинском 1422. у Руднику, иако није познато којим поводом је сачињен. Као „добри људи“, у њему су наведени „*Stoiach urborar e Voch Grubesych e chonte Bosycho*“.⁴⁴⁶ Поново као сведока налазимо једног урбарара, који је у редоследу наведен испред градског кнеза. Ништа више не можемо рећи о

⁴⁴⁴ Исто, 197, 199, 221, 261.

⁴⁴⁵ Исто, *Српски номици*, 210.

⁴⁴⁶ М. Динић, *За историју рударства* II, 14.

другом по реду сведоку, али је он морао бити угледна особа као и остале. Поводом овог акта Михаило Динић је имао дилему да ли термин *boni omeni de Rudnich* означава пургаре или подвлачи углед сведока.⁴⁴⁷ Наше је мишљење да је овде друга варијанта у питању, имајући у виду више пута помињани пропис о „добрим људима“ као називу за сведоке. Исто тако и наведено писмо Драгише Дињичића указује на то да су се они могли сматрати поузданим сведоцима.

На основу свега изреченог да се запазити да су „добри људи“ у српским средњовековним градовима чинили хомогенију групацију него на селу када је реч о друштвеном статусу.⁴⁴⁸ Овакав резултат нас не изненађује пошто је слична констатација изречена и за друге европске градове.⁴⁴⁹ Бројни су примери у прилог овој тези. Зна се да је у Фиренци једно од тела које је вршило власт имало назив „Дванаест добрих људи“.⁴⁵⁰ Сличан одбор постојао је и у граду Луки.⁴⁵¹ Подсетимо, почетком XIII века у градским четвртима Пизе бирано је 400 добрих људи који су улазили у састав Великог већа.⁴⁵² Током XII века у свим италијанским градовима установљена је влада на челу са конзулима који су потицали из исте друштвене групе као и „добри људи“. Доиста, они су представници оне фазе развоја, када је аристократија институционализовала своју контролу над градовима.⁴⁵³ Напоменули смо већ да су „добри људи“ биле утицајне особе и у шпанским градовима. Изнето је мишљење да су и тамо представљали неку врсту магистрата, обављајући судске и

⁴⁴⁷ Исто, 14.

⁴⁴⁸ М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика*, 185.

⁴⁴⁹ *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, 424 (K. Nehlsen-von Stryk).

⁴⁵⁰ *The New Cambridge Medieval History*, vol. V, c. 1198 – c. 1300, ed. D. Abulafia, Cambridge, Cambridge 2009, 488 (L. Green); *The New Cambridge Medieval History*, vol. VI, 474 (L. Green).

⁴⁵¹ C. Von Savigny, *The History of the Roman Law*, 426.

⁴⁵² D. Nicholas, *The Growth of Medieval City*, 252.

⁴⁵³ Исто, 159–160.

административне функције. Назив „добри људи“ није била никаква почасна титула, већ ознака којом се хтело нагласити њихово вршење јавне функције.⁴⁵⁴ На известан начин нас то подсећа на оно што смо утврдили кад је реч о најзначајнијим српским рударским градовима. Исти термин је до краја XIII века на подручју Кастиље напореда коришћен са термином „урбани витезови“. Краљеви су се управо на ове особе ослањали у одбрани својих градова. Дистинкција између поменутих термина се ипак развила, те је од око 1330. било мало покретљивости између ове две групе.⁴⁵⁵ Речено је раније да су као „добри људи“ означавани и представници градова у краљевом савету. Занимљив пример употребе овог термина налазимо за енглески град Шрузбери. Подаци јасно указују да су 1380. у овом месту на једној страни били његов градоначелник и „добри људи“, а на другој они сиромашнији.⁴⁵⁶ Материјални статус је дакле имао значаја при оваквим поделама. Према једном извору „добри људи“ су имали своје шегрте и слуге.⁴⁵⁷

С обзиром на то да је у српским градовима живео велики број Дубровчана потребно је осврнути се и на статус „добрих људи“ у самој Републици Св. Влаха. Запазили смо већ у првом делу нашег рада да се они помињу у већем броју чланова статута овог приморског града. Није овде потребно наводити све те прописе, већ се присетити да се на основу њих може рећи да су то морале бити угледне особе које су уживале велико поверење заједнице. Управо термином *bonos homines* означени су Дубровчани којима је, поред кнеза, имало припасти месо од краве која се добијала за могориш.⁴⁵⁸ У овом случају, међу „добре људе“ су свакако спадали племићи. То међутим не

⁴⁵⁴ M. R. Madden, *Political Theory and Law*, 59–60, нар. 61.

⁴⁵⁵ D. Nicholas, *The Growth of Medieval City*, 218.

⁴⁵⁶ S. K. Cohn, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, Cambridge 2013, 105, 323.

⁴⁵⁷ Isto, 51.

⁴⁵⁸ *Statut grada Dubrovnika*, 100–101.

значи да су они и у другим случајевима које статут помиње бирани међу племићима. Изгледа ипак извесно да су то морали бити богатији пучани.

Сматрамо да се може закључити да су „добри људи“ и у српским градовима припадали богатијем и утицајнијем слоју становништва. Када су поједини од њих обављали неку од јавних функција били су сматрани за властелу. Пример севаста Рааша јасно указује да су се и државни чиновници могли убројати у ову категорију. Утврдили смо да су у њој врло бројни били свештеници, рударски стручњаци и трговци. Значај „добрих људи“ у српским градовима био је велики. Поред тога што су обављали јавне функције, били су важан део судског система. Без њих ни правни акти нису могли стећи пуноважност. Коначно, они су на неки начин били одраз извесне аутономије коју су уживали српски рударски градови. Вреди подвући да су имали сличну улогу као и особе тог назива у европским градовима. Српски градови, на првом месту Ново Брдо, су у овом погледу показивали сличност са развијеним центрима у другим средњовековним државама. Бројне дилеме око улога и статуса „добрих људи“ који се помињу у српским градовима не могу се ипак разрешити услед недостатка извора.

Након средњег века

Напоменули смо већ у уводу да термин „добри људи“ представља у извесном смислу појаву дугог трајања. Зато се може рећи да је он на извешан начин наставио да живи у српским крајевима и након средњег века. Најчешће није употребљаван тај израз, али се може уочити да су одређене особе вршиле функције које су у ранијем периоду биле повезиване са „добрим људима“. Током османског периода владавине над некадашњим крајевима српске средњовековне државе многи ранији обичаји и институције наставили су да живе. Колико нам је познато сам појам „добри људи“ се не помиње, али су постојале особе које су обављале њихове функције. Нагласили смо већ да се *људи од поверења* (*yazar adamlar*) јављају у османској верзији *Новобрдског законика*, те се на то нећемо враћати на овом месту. Није без значаја што су се у српској средини на територијама под влашћу Османлија, Хабзбурга и Млечана преписивали правни текстови који су чинили оно што називамо Душановим законодавством. То је свакако доказ да одређени прописи садржани у њима нису изгубили на значају, мада су наравно прилагођавани времену у коме су преписани.⁴⁵⁹ Под турском влашћу очувала се у извесној мери аутономна сфера у којој су важили стари закони, на шта је упозорио Сима Ћирковић.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁹ Ђ. Бубало, *Време Душановог законика*, 130–135. Укратко о преписима Душановог законика за период од средине XV до краја XVIII века код: Ђ. Бубало, *Рукописи Душановог законика*, у: Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, 36–61.

⁴⁶⁰ С. Ћирковић, *Старија и млађа редакција Душановог законика*, у: Законик цара Стефана Душана. Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки, Београд 2005, 94.

Пажњу ћемо најпре обратити на неке од извора у којима се наводе сведоци, пошто је речено да су они током средњег века често означавани као „добри људи“. Напомињено да то чинимо пре свега на основу појединих извора и доступне литературе, те да нам није намера да на целовит начин проучимо улогу и друштвени статус сведока за период османске владавине на подручју некадашње српске средњовековне државе. Наше излагање пре свега има сврху да покаже опстајање одређених обичаја и институција у једном дужем временском периоду. Није нам намера да се о њима доносе сигурни и далекосежни закључци за време након пропасти српске средњовековне државе. Занимљив је за наше истраживање један запис настао 12. септембра 1539. у Новом Брду. Из њега дознајемо да је извесни Павле препустио пола куће Степици због дуга који је имао према њему. Као сведоци тог чина забележени су попови Недељко, Дмитар Шиловац, Никола Брначић и Петар Зимоњић, те мирјани Степан Вуков, Никола Сексен и Ашик Раја.⁴⁶¹ Пред нама је, по свој прилици, пример који се односи на отуђење баштине. Присуство сведока је очито и под Османлијама у таквом случају било неопходно. Од седам сведока прва четворица су били свештеници, мада међу њима није било протопопа како је то прописивао *Закон Новог Брда*. Несумњиво је ипак да је особама са духовним ауторитетом припадало и даље важно место. Судаћи по имену, последњи сведок је био исламске вероисповести. Очито је да су муслимани у ово доба били погодни сведоци и код приватно-правних аката које су сачињавали хришћани.

Готово у исто време када и новобрдски запис настала је и османска тапија за манастир Вољавчу на обронцима Рудничке подгорине. На крају акта забележено је осам особа које су биле сведоци поменутог правног посла. Најпре су записани хришћани Живко Којчиновић, Михајло Којчиновић, те Јован Марковић и Петар Јовановић из Страгара. Муслимани

---

⁴⁶¹ А. Соловјев, *Новобрдски записи из почетка XVI века*, ЈИЧ III (1937) 315–316.

који су сведочили били су Мехмед спахија из Рудника, Али-беше из истог места, Ахмед-ага Мехмед-оглу и Јусуф-ага, син Јакуба.⁴⁶² Свакако није случајно што је аутентичност исправе потврђивао једнак број муслимана и хришћана. Документ се односио на православни манастир коме је опет право на коришћење земљишта потврђивао османски спахија Мехмед. Јасно је зато зашто је он први и наведен међу муслиманским сведоцима.⁴⁶³ Заједничко за све сведоке било је да су живели близу манастирских поседа. За двојицу муслимана је назначено да су из града Рудника, док су Јован и Петар били из оближњег села Страгара. По традицији Михајло Којчиновић потицао је из Сребрнице код Рудника,⁴⁶⁴ одакле су можда били и остали уз чије име нема одреднице о месту живљења. Постоје индиције које указују да је један од Којчиновића био и ктитор манастира.⁴⁶⁵ То би објаснило и зашто су први наведени међу сведоцима. Све изречено указује нам да је у овом османском акту примењена слична пракса као у српским документима у којима срећемо „добре људе“. Несумњиво су и када је реч о овој тапији сведоци потврђивали њену аутентичност, а истовремено и гарантовали поштовање онога што је у њој записано.

Ситуација се у погледу функције сведока није чини се променила ни током каснијег времена. Како би то показали осврнућемо се на одређене османске документе из XVIII века са балканског подручја. Тако се у документима из тог периода у споровима пред кадијским судовима хришћани јављају као сведоци судског чина. Позивани су од самог кадије и они су својим присуством давали легитимитет судском процесу. Њихово присуство било је обавезно и када су странке долазиле на кадијски суд да би записале договоре о купопродаји,

⁴⁶² А. Јаковљевић, *Османска тапија (tapînatte) манастира Вољавча из 1538/9. године – прилог историји манастира*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXII (2011) 192, 201–202.

⁴⁶³ Исто, 201–202.

⁴⁶⁴ Исто, 198, 201–202.

⁴⁶⁵ Исто, 198–200.

позајмици или разводу брака. Кадија је од њих могао оформити и комисију са задатком да утврди постојеће стање на терену, што је често чињено у парницама око међа земљишта. Пошто су својим именом пружали гаранцију да је суђење било праведно, могли су бити позвани као сведоци у случају да дође до спора поводом истог питања. Коначно, могли су потврђивати или негирати поузданост учесника у судском процесу. На основу свега побројаног закључујемо да су били нека врста посредника између кадије и становништва места у којем је он службовао, јер га је он слабије познавао, пошто је био постављан од стране централне власти на тачно одређени временски рок.⁴⁶⁶

Сведоци су могле бити особе повезане са случајем који је разматран, али и оне које са њим нису имале непосредан контакт. За ову улогу често су бирани различити чиновници, чланови улеме, спахије, јаничари и особе од угледа у заједници. Понекад су из генерације у генерацију бирани међу припадницима угледних породица. Исто тако, ову функцију вршиле су и личности које су биле добро упознате са околностима неког случаја. Зато су приликом купопродаје непокретне имовине или спорова око међа сведоци биле комшије или припадници истог еснафа једне од странака.⁴⁶⁷ Када је реч о хришћанима као сведоцима чина уочљиво је да се они појављују само ако су у судској парници међу учесницима биле особе њихове вероисповести. Обично је то било у случајевима када су хришћани вршили купопродају имовине, договором решавали спорове око имовине или дуговања, споразумно се разводили, именовали заступника или успостављали вакуф. Често су прво записивани сведоци муслимани, а затим хришћани. У великом броју случајева то је чињено одвојено у два реда. На тај принцип није утицала бројност сведока. Уопште говорећи, не може се увидети

---

⁴⁶⁶ О. Крешић, *Хришћани као сведоци чина (shuhud ul-hal) на кадијским судовима у Османском царству*, ЗМСИ 89 (2014) 26–27.

⁴⁶⁷ Исто, 28.

правило по коме је одређивано колико ће сведока бити наведено у документу. Понекад су само хришћани записани као сведоци, ако случај није био у вези са неким муслиманом. Било је пак примера и да само муслимани сведоче при бележењу акта који се односио искључиво на хришћане.⁴⁶⁸ Приликом парница између светогорских обитељи сведоци чина су готово по правилу били манастирски великодостојници и монаси.⁴⁶⁹ Поред њих, као сведоци чина у већем броју срећу се мирски свештеници, те угледни лаици са титулама кнеза, хаџије, коџе, коџабаше или чорбације.⁴⁷⁰ Велика заступљеност угледних лица међу сведоцима према Огњену Крешићу сасвим је у складу са развитком османског друштва у XVIII веку. У том периоду јача њихов значај у функционисању локалне заједнице. Са једне стране они су гарантовали за припаднике своје заједнице, а са друге обезбеђивали да судска одлука буде спроведена.⁴⁷¹

Наведени подаци јасно сугеришу да су сведоци чина обављали у многоме сличне функције као „добри људи“ и стариници на подручју српске средњовековне државе. Видимо, на пример, да су утврђивали међе или сведочили при склапању купопродајних уговора. Важну разлику представља пак чињеница да су били сведоци при разводу брака. Добро је познато да су у средњовековној Србији брачна питања била првенствено у надлежности цркве. Развод брака је у складу са начелима хришћанства био чак и забрањен. У извесним околностима он се ипак допуштао, али су то морале да допусте црквене и световне власти и то само у случају прељубе.⁴⁷² Као и

⁴⁶⁸ Исто, 28–29.

⁴⁶⁹ Исто, 30.

⁴⁷⁰ Исто, 31–32.

⁴⁷¹ Исто, 32.

⁴⁷² *ЛССВ*, 60–62 (Н. Паковић); С. Бојанин, *Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака*, у: *Византијски свет на Балкану II*, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 425–441; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, 437–443; Н. Ф. Павковић, *Живот у породици и питање својине*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, пр. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 310–312.

у средњовековној Србији сведоци су обично бирани међу угледним личностима, при чему су изгледа највећи ауторитет уживали представници свештенства и монаштва, те лаици који су се одликовали положајем и богатством. Да се закључити да сврха због које је било потребно њихово ангажовање није престала да постоји ни под османском влашћу.

За наше истраживање значајно је обратити пажњу и на млађу редакцију *Душановог законодавства* за коју се сматра да је настала најраније у другој половини XVII века.⁴⁷³ Основну одлику те редакције чини сједињавање *Скраћене синтагме* и *Јустинијановог закона* у *Закон Константина Јустинијана* или *Књигу звану судац*. Са друге стране вршена је и редакција одредби *Душановог законика*.⁴⁷⁴ Међу тим рукописима могу се издвојити две групе: северносрпска и приморска. Прва група ове млађе редакције уобличила се у круговима српске јерархије и поданика на подручју Хабзбуршке монархије крајем XVII и почетком XVIII века, док је друга настала и примењивала се у аутономним општинама Грбља и Паштровића.⁴⁷⁵ Пошто не располажемо критичким издањем *Књиге зване судац* скренућемо само пажњу на две одредбе о сведоцима тог зборника из рукописа Борђошких који припада северносрпској грани млађе редакције. Предвиђено је било његовим 11. чланом да ако неко изгуби писани доказ то може надокнадити сведочењем пет поузданих сведока чији су искази морали бити истоветни.⁴⁷⁶ Уговор између земљорадника о размени њива био је нераскидив ако су имали два или три сведока.⁴⁷⁷ Сагласно 42.

⁴⁷³ Ђ. Бубало, *Време Душановог законика*, 135.

⁴⁷⁴ Исто, 135; С. Ћирковић, *Старија и млађа редакција Душановог законика*, 92.

⁴⁷⁵ М. Пешикан, *О међусобним односима верзија Душановог законика*, у: *Законик цара Стефана Душана*, књ. 3, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, Београд 1997, 16–21; Ђ. Бубало, *Време Душановог законика*, 136–138; С. Ћирковић, *Старија и млађа редакција Душановог законика*, 94–95.

⁴⁷⁶ Б. Марковић, *Јустинијанов закон*, 77, 115.

⁴⁷⁷ Исто, 80, 117.

члану, требало је да сведоци буду душевни, мудри и да се боје Бога. Уз то се додаје да лажни сведоци треба да се казне и после осуде на тамницу.⁴⁷⁸ Наредна одредба прецизира да се пре давања исказа сведоци уведу у цркву са црковником, и тамо испитају и зајакну. Без дате заклетве, сведочењу није требало поклонити поверење. Свештеник који то не би спровео у дело био би три године удаљен из службе и послат у манастир. Уколико је зајам био вредан до 10 мера било је довољно имати два сведока, а иначе три. Сведок је морао бити стар најмање 25 година, сем у случају када је давао сведочење у заједници са многима. Тада се могло допустити да има и 20 година. Женама је било ускраћено право сведочења, а пријатељима и сродницима није требало веровати без великог испитивања. Након кажњавања, лажним сведоцима није се требало веровати. Поверење се није смело указати ако је неко сведочио на основу онога шта је чуо.⁴⁷⁹ Лако је уочити да су ове одредбе углавном преузете из *Скраћене синтагме*. Исто тако је јасно да је било извршено и њихово извесно прилагођавање и појашњење. Судаћи по овим прописима, Срби у Хабзбуршкој монархији настојали су да одрже старе обичаје кад је реч о сведоцима.

Из XVIII века располажемо и подацима да је на простору Комуниаде топаљске, која је била под млетачком влашћу, суђења у појединим кривичним случајевима тамошњи провидур препуштао судовима „добрих људи“.⁴⁸⁰ Да би спор уопште био предат у надлежност „добрих људи“ парничне странке су морале да се о томе сагласе. Свака од њих предлагала је за судско веће истоветан број људи, око којих су такође морали да постигну договор. Најчешће је колегијум био сачињен од четири особе, а ређе од шест. Парничари су се морали сложити да се „добрим људима“ дају пуна овлашћења да окончају процес и уједно су се одрицали права жалбе на

⁴⁷⁸ Исто, 86, 121.

⁴⁷⁹ Исто, 86–87, 121.

⁴⁸⁰ Ђ. Миловић, *Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у Комуниади топаљској (млетачки период)*, Цетиње 1959, 5–6.

њихову пресуду. Због тога је унапред била предвиђена казна за страну која пресуду не би испоштовала. Све побројано улазило је у састав документа под називом *компромис*, који је сачињаван у провидуровој канцеларији, а кога су потписивала два сведока. Исправа је потом превођена на италијански од стране канцелара или вицеканцелара цивилног уреда који га је потписивао и подносио провидуру на одобрење. Након што би га он потписао могао је бити сазван суд „добрих људи“. Уколико би то одбио да учини морао се сачињавати нови *компромис*.⁴⁸¹ Место заседања суда зависило је од договора изабраног већа. Треба додати да за судије нису могли бити одабрани они које је провидур сматрао неподеснима за ту функцију.⁴⁸² „Добри људи“ испитивали су случај на начин који су сматрали најподеснијим. Исказ су прво давале странке у спору, а потом су саслушавани сведоци. Уз њихова сведочења као доказни материјал су служили и писани документи, а ако је реч била о делима против живота и тела узимани су у обзир и искази вештака. Имали су право да траже и да се сведоци зајакну. Уколико није било довољно јасних доказа, пресуђивање за неко дело је остављено за касније. Након што би суд проценио да су све околности добро расветљене, приступало се зазивању имена Божијег, чиме је био окончан доказни поступак а затим је следила одлука о кривици, казни или примени неког верско-обичајног института, те накнади штете или трошковима поступка.⁴⁸³

Казне које су ови судови прописивали биле су увек имовинске природе и зависиле су увек од слободне оцене већа. Окривљени је плаћао казну давањем новца или одређене свите оштећеном. Понекад су обе стране бивале осуђене за исто дело, те у тим случајевима казне нису изрицане. Тај принцип је поштован и у погледу надокнаде штете. Међутим, судови „добрих људи“ су знатно чешће деловали као помирителни

---

⁴⁸¹ Исто, 77–78.

⁴⁸² Исто, 78.

⁴⁸³ Исто, 78–80.

органи, налажући примену верско-обичајних института као што су кумство, побратимство, посестринство, поочинство или помајчинство. Окривљеном је тако прописивано да оштећеном да једно или више кумстава или неку другу врсту духовног сродства. Уз те институте уобичајено је ишао и неки дар. Очито је да су судови сматрали да ће оваквим мерама најбоље испунити своју помирителску функцију. Трошкови евентуалне апелације увек су падали на терет оних који су изгубили процес.⁴⁸⁴ По окончању процеса састављана је писана пресуда углавном на ћирилици, а ређе на италијанском језику. Оригинал пресуде подношен је под заклетвом јавном тумачу који је сачињавао превод на италијанском језику. Оба акта су потом подношена провидуру који је оглашавао пресуду у присуству странака и двојице сведока, о чему је сачињавана белешка на оригиналном документу. Провидур је могао да се не сложи са пресудом и да донесе одлуку о њеном поништавању. Разлози за то истицани су испод текста пресуде или је сачињаван нови акт. Завађене стране су у том случају могли да сачине нови *компромис* и одреде друге „добре људе“.⁴⁸⁵ Апелације на ову пресуду није могло бити, али је изгледа постојала нека врста ванредног правног лека.⁴⁸⁶ Јасно сведочанство о томе колико форма докумената о овим суђењима није била устаљена јесте начин на који су себе ословљавали доносиоци пресуде. Они себе означавају као „добре људе“,⁴⁸⁷ судије⁴⁸⁸ или одабране судије.⁴⁸⁹ За судије су и у Комуниади топаљској често биране угледне личности. Међу њима налазимо капетане Комуниаде, сердаре и кнезове.⁴⁹⁰

Судећи на основу изнетих података можемо рећи да су „добри људи“ у XVIII веку у Топли имали нешто шира

⁴⁸⁴ Исто, 81–85.

⁴⁸⁵ Исто, 85–86.

⁴⁸⁶ Исто, 86–89.

⁴⁸⁷ Исто, 9.

⁴⁸⁸ Исто, 14.

⁴⁸⁹ Исто, 17.

⁴⁹⁰ Исто, 9, 14, 17.

овлашћења него особе које су истим термином означаване у српској средњовековној држави. За разлику од њих они су водили читав судски поступак на основу кога су сами доносили пресуду коју су потписивали. Само донекле на њихово деловање могу подсетити акти издати од стране стариника 1454. године. Сличност са случајевима из тих докумената је и да су „добри људи“ за решавање случајева постављани као и стариници од стране виших власти. Специфично је и то што су првенствено деловали као помиритељи, што је било изричито забрањено пороти по *Душановом законуку* и „добрим људима“ по *Новобрдском законуку*.⁴⁹¹ Опет, таква улога „добрих људи“ била је сасвим уобичајена на територији Дубровника. Попут сведока чина у Османском царству и они су били нека врста посредника између званичних власти и локалног становништва.

На начин сличан средњовековном решавани су многи спорови и почетком XIX века у устаничкој Србији. Потврду о томе налазимо у *Протоколу Шабачког магистрата* за период од 1808. до 1812. године. Упозорио је на то још Стојан Новаковић у својој студији *Село*. Најпре ћемо се осврнути на парнице око међа. Као сведоци, у њима су кључну улогу имале старије особе. Када су се врањански кметови почетком априла 1809. пожалили да су им Заблаћани преотели неки комад земљишта позвали су као сведоке из околних села Јеротија Милошевића старог 97 година и Михајла Николића који је имао 90 година. Поменути су се пред Луком, командантом Шабачке нахије, и Милошем, поцерским војводом, заклели да је земља врањанска уз реку Бојић. Сходно томе је пресуђено да Заблаћани немају никакве поседе преко реке Бојић.⁴⁹² Приликом утврђивања међа између села Владимираца и Бобовика, Шабачки магистрат је послао комисију у којој су били посавски и поцерски кмет. У присуству господара Луке, команданта

⁴⁹¹ Види текст уз напомене 111 и 112.

⁴⁹² *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, пр. Р. Поповић, Београд 2010, 111; С. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 68.

Шабачке нахије, они су указали на тражене међе.⁴⁹³ Овакав обичај разматрања спорних међа задржао се како је Новаковић показао све до његовог времена.⁴⁹⁴ Примери које смо изложили показују да су као погодни сведоци за утврђивање међа одабирани стари људи и угледне личности из околних села. Даље, запажа се да су стариници полагали заклетву пред представницима државних власти. Према томе, поступак је био готово исти као током средњег века. Извесне разлике се ипак могу запазити. Једна од њих је да је у разматраним случајевима број сведока знатно мањи него што то срећемо у актима из XIV и XV века. Уз то, не видимо да су свештеници имали неку значајнију улогу.

Већи број спорних случајева записаних у *Протоколу Шабачког магистрата* разрешаван је и давањем јемаца за које смо запазили да су понекад у средњовековним документима означавани као „добри људи“. Својим заклетвама они су гарантовали да је одређено лице невино, да ће намирити потраживања која други имају према њему и сл. Тако су 10. јуна 1808. богатићи кметови Гаја Берић и Арсен Аритовић зајемчили за Петра Богдановића да се пусти из затвора. Њих двојица су имали обавезу да га врате у затвор ако би поново био позван.⁴⁹⁵ Наредног дана Марија Јанкова из Сувог Села оптужила је читаво своје место за крађу њене краве. Сви становници села и кметови су се заклели да то нису учинили и зато су ослобођени кривице, уз обавезу да потраже несталу краву.⁴⁹⁶ Средином фебруара 1811. пред судом у Шапцу, Павле Чаркацић из Прњавора пожалио се да му је украдена женска каница и подбрадник са новцем, за шта је отужио извесну

⁴⁹³ *Протокол и регистар Шабачког магистрата*, 125–126; С. Новаковић, *Село*, 68.

⁴⁹⁴ С. Новаковић, *Село*, 68–69; На дуготрајност оваквог начина одређивања међа упозорио је и М. Пурковић, *Одређивање међа*, Етнологија 1–2 (1940) 79–80.

⁴⁹⁵ *Протокол и регистар Шабачког магистрата*, 46.

⁴⁹⁶ Исто; С. Новаковић, *Село*, 86.

Анђелију. Због тога су били позвани кметови и сељаци, како би били испитани. Сви су они један за другог јемчили осим за поменуто Анђелију, за коју се њен отац формално закleo.⁴⁹⁷

Заклетве и сведочења старих појединаца су дакле и почетком XIX века били основа за решавање многих спорова. То не треба да нас изненађује с обзиром на то да је писаних докумената у то доба свакако било мало, а уз то је огромна већина становништва била неписмена. Државни органи, такође малобројни, зато вероватно и нису имали другог начина да разреше грађанске парнице. За време Првог српског устанка донесено је мало званичних аката који су се тицали судства.⁴⁹⁸ Тада, као и за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића (1815–1839), судило се углавном на основу обичајног права.⁴⁹⁹ Као сведоци и јемци кључну улогу су и тада имали најугледнији и најстарији становници села. Запажа се да је било чак и колективне одговорности села у духу који је прописивао још *Душанов законик*.⁵⁰⁰ Средњовековни обрасци понашања су у многим сферама опстали све до модерног доба. Ми смо покушали то да пратимо на примеру „добрих људи“. Примери дати за период након средњег века само су илустративни и ни изблиза не пружају целовиту слику. Надамо се да ће неко друго истраживање бити у прилици да то учини.

⁴⁹⁷ *Протокол и регистар Шабачког магистрата*, 121; С. Новаковић, *Село*, 85–86.

⁴⁹⁸ М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869)*, Београд 2014, 11–25 (необјављена докторска дисертација); Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003³, 113, 118, 237.

⁴⁹⁹ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004², 244, 249.

⁵⁰⁰ С. Новаковић, *Село*, 86–87.

Закључак

Изучавање улоге и положаја „добрих људи“ у српском средњовековном друштву захтевало је да се истраже разноврсни извори и да се понекад иде ван основне теме истраживања. Због тога се на нека питања није могао пружити прецизан и задовољавајући одговор. Хронолошке границе средњег века прекорачене су како би се указало на то да је реч о комплексној појави „дугог трајања“ која отвара поља за додатна проучавања.

Наше истраживање показује да се термин „добри људи“ користио како би означио особе које су достојне поверења и које истовремено поседују одређена знања и искуства из области за које су ангажовани. Управо је овим појмом означено 12 стараца који су 1355. требали да укажу на спорне међе између Понорца, Крушчице и Лабићева. Уједно, то је и хронолошки први по реду помен „добрих људи“ за подручје српске средњовековне државе. Чињеница да су у већини аката који говоре о утврђивању спорних међа ова лица обично називана *старинцима* открива нам да су се за тај задатак бирале особе чија је дуговечност гарантовала да добро познају прилике на терену. Обезбеђивало се то и тиме што су одређивани међу житељима краја у ком се одвијао спор. Запажено је да су исказ обично давали под заклетвом, коју су полагали пред приставом или неким црквеним лицем. Учешће пристава било је значајно јер су то биле особе које су уживале јавну веру. На неки начин, *старинци* су играли улогу поротника, а *Душанов законик* је предвиђао да их поп у цркви треба да закуне.

У раду је наглашено да се највећи број помена „добрих људи“ среће у оквиру *Новобрдског законика* деспота Стефана

Лазаревића из 1412. године. У уводу овог правног споменика је забележено да га је сачинило 24 „добрих људи“ вичних рударству. Претпоставља се да су то учинили на основу обичајног права, а можда и неких старијих прописа, држећи се онога што је већ примењивано. Према рударским прописима овог Законика они су имали улогу арбитра при разграничавању две рударске јаме. Свакако да су за тај посао морали поседовати стручна знања. Изнели смо аргументе у прилог тези да су бирани као *ad hoc* тело за сваку појединачну парницу, те да нису били сталан орган везан за рударство. Уз њих је ишао урбарар, лице које је уживало јавну веру у рударским пословима. Могуће је да су бирани од стране власника окана које је требало разграничити. Његова дужност је била и да све одлуке упише у свој тетраг.

Значајну улогу „добри људи“ су имали и према одредбама истог Законика које су регулисале градски живот у Новом Брду. Заједно са војводом, кнезом, протопопом и пургарима учествовали су у суђењу парница које су се тицале баштина. Из самог законског текста, како смо већ подвукли, није могуће закључити какву су тачну улогу у тим суђењима имали „добри људи“ и од кога су именовани. Најлогичнијим се чини претпоставка да су вршили функцију пороте. Како нису сачувани документи о суђењима није познато колико их је укупно бирано. Такође, термин „добри људи“ је коришћен да означи четворицу магистрата који су бирани од стране војводе, кнеза и пургара за контролу цена у граду. Није познато на који су начин вршили свој посао и да ли су евентуално за њега примали неку новчану надокнаду. Коначно, тим појмом су у *Закону Новог Брда* називани они који су требали сведочити када је обављана трансакција баштинама што се морало бележити у номичку књигу. Приметили смо да је сличан поступак по том питању примењиван и у другим српским градовима.

Како би употпунили нашу анализу указали смо да институција „добрих људи“ води порекло из старог Рима.

Бројни подаци о њима из периода раног средњег века потичу са подручја Франачке државе где су учествовали у доказном поступку и при доношењу одлука на суду. Очекивало се од њих да располажу извесним правним компетенцијама и да буду достоверне особе. Обично су потицали из околине у којој се водио спор. Стога је примећено да су „добри људи“ у српској средњовековној држави имали сличне карактеристике као особе означене истим појмом на подручју Западне Европе. Другачију улогу имали су у италијанским градовима. У њима су током XI века тим појмом означавани одбори који преузели управу над градским пословима.

Најзначајније за наше истраживање било је разматрање функције „добрих људи“ у државама које су биле суседи средњовековне Србије. Највише података постоји за подручје средњовековне Босне. У повељама босанских владара којима су својим угледним властелинима давали *вјеру господску* наводе се „добри Бошњани“ као сведоци тог чина. Истовремено, они су били гаранتي личне и имовинске безбедности онога коме је *вјера* давана. Некада су имали улогу и пристава. Вероватно је да су они били задужени и да испитају евентуалну *неверу* властелина коме су били јемци. У споровима између Дубровчана и људи из Босне „добри људи“ се појављују као поротници. Такође, као и у Србији, овим појмом су обележавни блиски и поверљиви сарадници владара и властеле.

Важну улогу у решавању имовинских спорова су и у позносредњовековној Византији играли клетвеници. Значајније је међутим, што је забележено да су тим термином у Јањини означаване особе које су са кефалијом пресуђивале парнице између грађана. На тлу средњовековне Угарске су пак бирани за арбитре који ће разрешити одређене спорове, а тим појмом означавани су и сведоци у парницама око спорних земљишних поседа.

Подаци из Дубровачког статута указују на то да су у тој приморској комуни „добри људи“ сматрани за угледне особе од поверења. Овим термином су према истом акту означаване

особе које су узимале у заштиту оштећене грађане или посредовале у споровима између самих Дубровчана. Слично се може констатовати и за Котор на основу његовог Статута. Упоредна анализа јасно указује да су у средњовековној српској држави „добри људи“ имали сличну улогу као и у другим европским друштвима тог доба.

Показало се са друге стране да је знатно теже утврдити друштвени статус особа које су вршиле функцију „добрих људи“. Када је реч о споровима око међа може се рећи да је друштвени статус стариника зависио од случаја до случаја. Међу њима је било свештеника, властеле, али несумњиво и зависних становника. Не сме се искључити могућност да су то понекад били и слободни сељаци. При њиховом избору више се водило рачуна да су добри познаваоци прилика у области где се водила парница. Константност у том погледу једино се запажа за територију под влашћу Црнојевића, где се увек наводи да је разграничење вршила властела, из простог разлога што је на том подручју било мало потчињених сељака. Припадност различитим друштвеним слојевима може се уочити и када је реч о „добрим људима“ из руралних крајева у средњовековној Европи. Тенденција је доиста била да буду из редова слободних људи, а ако је могуће да припадају и племству. С правом је закључено да је тешко раздвојити њихову стручност, статус и функцију.

Нешто другачији закључци могу се извести кад је реч о друштвеном статусу „добрих људи“ у српским средњовековним градовима. У том погледу они су као и на западу Европе чинили нешто компактнију групацију него на селу. Обично су припадали богатијем и утицајнијем слоју становништва. Уочено је да су трговци и рударски стручњаци често имали ту улогу у местима познатим по експлоатацији племенитих метала. Свештенство је такође и у градовима уживало велико поверење. Уколико су обављали неку јавну функцију сматрани су властелом. Међутим и поред тога се не може рећи да је у српским градовима дошло до формирања патрицијата.

За време периода османске власти на територији некадашње српске средњовековне државе у документима није забележен сам термин „добри људи“, али смо нашим истраживањем показали да су се одржале неке функције које су они вршили. Примећено је да су угледне личности биране за сведоке у судским парницама или приликом сачињавања одређених уговора. Велико поштовање су у то доба уживали свештеници и монаси.

Са друге стране, у околини Херцег Новог, на подручју које је било под млетачком влашћу, током XVIII века образовани су судови „добрих људи“ којима је тамошњи провидур препуштао решавање неких кривичних спорова. Треба рећи да су они првенствено деловали као помирителни органи. Најзад, образлажући да се за „добре људе“ може рећи да су појава дугог трајања скренули смо пажњу да су почетком XIX века у устаничкој Србији спорови често решавани полагањем заклетве или сведочењем старијих особа.

Надамо се да смо успели у намери да бар у извесној мери разјаснимо улогу и друштвени положај „добрих људи“ у српској средњовековној држави. Сигурни закључци су нам на више места измакли, пре свега услед недостатка одговарајућег изворног материјала. Када је реч о периоду након средине XV столећа истраживање би се свакако могло продубити како би се дошло до још важних резултата. Тиме би се употпунило проучавање феномена „добри људи“ који је надживео средњи век.

„BONI HOMINES“ IN MEDIEVAL SERBIAN STATE

Summary

To better understand the social circumstances in the medieval Serbian state, one must ascertain the meaning of terms found in sources. This study focuses on the concept of “boni homines” (good men). It also sheds light on the terms such as elders (*starinici*) jurors (*porotnici*), witnesses (*svedoci*) and arbiters (*arbitri*) which were close to or synonymous with the notion of “boni homines”.

All medieval mentions of “boni homines” and related terms date back to the 14th and 15th centuries, which is due to the preservation of original sources and does not indicate the age of the term itself. It was recorded for the first time in 1355 in the charter of Emperor Stefan Dušan to the Hilandar monastery. The charter reads that twelve elders – “boni homines” were engaged to indicate disputable boundaries between Ponorac, Kruščica and Labičevo. The persons engaged to determine disputable dividing lines among estates were called elders and witnesses, both in other charters and legal codes. One may say that those were not only ordinary witnesses, but court experts in a way as well. Chosen for this role were older persons from the territory where a dispute was ongoing as they were well familiar with the local circumstances. Abundant information on witnesses and jurors is contained in Dušan’s Code and the The Syntagma of Matthew Blastares which was translated into the Serbian Church Slavonic language during the rule of the first Serbian emperor. Based on them, it is possible to conclude that witnesses and jurors had to be honourable persons, to a degree with good material standing, and to whom no one could give orders. In

addition, close relatives or foes (*zlobnici*) could not be members of the jury. It was envisaged that a priest should swear the jury in church. The documents preserved show that elders laid their oaths also before *pristaldi* (*pristavi*) as they enjoyed public trust.

The largest number of mentions of “boni homines” can be found in the Despot Stefan Lazarević’s Novo Brdo Legal Code from 1412. According to its introduction, the Code was compiled by 24 “boni homines” skilled in mining. At the same time, this is the only example where they were recorded with such an important function. In line with mining regulations of the same legal act, they played the role of arbiters in the delimitation of coalpits. To perform their task properly, they had to have technical expertise. We aimed to prove that they were selected for each dispute individually and may have been proposed by litigants themselves. An *urbarar* who enjoyed public trust in mining activities attended the resolution of such disputes and registered all decisions in his records (*tetrag*).

The Novo Brdo Legal Code also contains provisions on urban life in Novo Brdo, where we also meet “boni homines”. Together with the voivode, comes (*knez*), burghers (*purgari*) and prothopriest (*protopopa*), they were envisaged to participate in trials concerning inheritance. Based on the legal text itself it is not possible to conclude what their role was in such trials and how they were selected for them. In all probability, they played the function of the jury. Furthermore, the same term was used to designate four types of town magistrates who were controlling prices in the town. They were elected by the voivode, knez and citizens, but it is not known how they carried out their activity and whether they received a monetary compensation. Finally, this term is used in the Code for the persons who had to witness in inheritance transactions, which was recorded in the nomik book (*nomička knjiga*). We have outlined that a similar procedure in the alienation of immovable property was applied in other Serbian towns as well.

The above method of resolving land disputes remained even after the disappearance of the Nemanjić dynasty. It was

---

recorded in the territories under the rule of Konstantin Dragaš and successors of Prince Lazar. Two documents issued in 1454 just before the end of the rule of Despot Đurađ Branković feature some specificities. Namely, in them, the procedure of delimitation of boundaries was described by elders themselves, who are in one of the documents called serfs (*kmetovi*). It is hard to say what led to an increase in their role on the eve of the collapse of the Serbian Despotate. In the area ruled by the Crnojevićs, the witnesses who were giving statements about estate boundaries were called noblemen, whereas one document reads that even women were laying oaths.

It should be underlined that the institute of “boni homines” most probably originates from Ancient Rome. The term later spread to a large number of medieval states. In the early Middle Ages, in Francia they participated in evidentiary hearings and during decision making in the court, which is why they had to be trustworthy persons and versed in Lex Salica. Information about their activity exists also for the states of Visigoths and Langobards, as well as for Bretagna. In the 1150–1400 period, they were often recorded in Scotland, where they appeared as witnesses, jurors and advisors to their lords. “Boni homines” in Spanish and Italian towns had a different role. In Florence they belonged to the rank of town magistrates. In 1188, the King of León pledged not to announce wars, conclude peace or truce without the counsel of noblemen, bishops and “boni homines” from towns.

Given the topic of our research, of paramount importance was the analysis of functions discharged by “boni homines” in maritime communes of the Serbian state, as well as in the neighbouring countries. As witnesses and arbiters they played an important role also in Hungarian society. Their remit was enlarged particularly during King Sigismund (1387–1437). The “boni homines” of Ioannina in Epirus had the right to reach judgments together with the kephalai, as attested by the charter of Emperor Andronicus II from 1319. However, other Byzantine documents do not record them.

The concept of “boni homines” is often found in provisions of The Statute of Dubrovnik. It is used to designate the most reputable citizens of the commune, arbiters in different disputes, and persons chosen to carry out confidential tasks. They are of particular importance for us as Dubrovnik citizens made up the bulk of foreign traders in Serbia. Similar provisions on “boni homines” were contained in The Statute of Kotor, which contains more regulations defining the role of the jury and arbiters. The same is seen in The Statute of Budva, although “boni homines” are not directly mentioned. It is noteworthy that their regulations did not contravene with, for instance, the definition of the mixed jury in Dušan’s Code.

Starting from the third decade of the 14th century, a larger number of Bosnian documents contain terms such as “good men, good Bosnians and boni homines”. In charters of Bosnian rulers they are described as witnesses to the legal act, confirming with an oath that rulers gave “faith” (trust) to their reputable nobility, which implied a guarantee of personal and property security. Besides, they were often in charge of determining whether someone committed a deed of mistrust, which is how they also played the function of arbiters. The participation of representatives of the Bosnian Church in such procedure was also envisaged at times, but it is not clear whether they can also be observed as “boni homines”. In documents arising from communication between Bosnian rulers and the nobility with the Dubrovnik municipality, the term “boni homines” has several meanings. It meant generally worthy and honest persons, arbiters, jurors, as well as trustworthy persons of the ruler and the nobility. A document has been preserved where “boni homines” are persons who had to indicate the status of estates in a župa.

Given all the above, we may conclude that “boni homines” in the medieval Serbian state performed basically similar functions as in other European states. Practically in all societies they played an important role in court disputes based on common law. That is why they invariably had to be trustworthy persons who knew well

---

local circumstances. It is interesting to note that their powers were particularly large in Bosnia and Hungary, which bordered Serbia. Furthermore, in Europe as well there were clear differences between rural and urban areas where this term was used for some magistrates and the most reputable citizens of settlements. All this seems to suggest deep roots of this institute.

Determining the social status of “boni homines” in the medieval Serbian state is a problem more complex than the very analysis of their role. The main problem is reflected in the fact that the vast majority of persons designated with such term are mentioned in one source only. In regard to this issue as well, one must again differentiate between persons from rural and urban areas.

The analysis of sources leads to the conclusion that persons giving statements about disputable land boundaries belonged to different social strata – from dependent peasants to the nobility. Knowing local circumstances was the primary characteristic that they needed to have. If there were priests among elders, they were mentioned in the first place, which means that they enjoyed special reputation as witnesses. The participation of noblemen was, however, important for the implementation of decisions. In a document from 1454, elders called themselves kmets, but this term also had several meanings. It is certain only that they were reputable inhabitants of settlements that they originated from. On the other hand, witnesses in disputes about lands in the territory ruled by the Crnojevićs were consistently designated as noblemen. The reason behind this is the social structure of this area with dominant military bands, whose members were considered the nobility. There was not much arable land there, which is why there was scarce dependent population.

The social status of “boni homines” from rural areas in other European states has been better elucidated owing to more ample source material. In regard to the early Middle Ages, it has been determined that those had to be free people. The participation of the local aristocracy in Francia was necessary to enforce court decisions. Testimonies about estate boundaries in the 12th and 13th centuries were also given by free people. The same task in Poland

of the 13th century was carried out by persons whose status can be observed as privileged. In general, one may say that in European societies as well it was more important how much these persons were familiar with the issues on which a judgment had to be given than the social stratum that they belonged to. It has been noticed that the status, expertise and function of “boni homines” of the early Middle Ages cannot be differentiated. Witnesses designated as “good Bosniaks” in the territory of the medieval Bosnian state generally belonged to the high nobility. Members of the clergy are also mentioned among those who possibly had to examine a nobleman’s unfaithfulness to a ruler.

The analysis of the social status of “boni homines” in medieval Serbian towns must start from data from the Novo Brdo Legal Code. Its introduction contains the names of 24 expert persons who compiled it. Two of them may perhaps be identified with persons mentioned in Dubrovnik documents, while others are not mentioned in other sources. However, professions are given next to some persons, indicating that they performed some mining activities. It cannot be excluded that this applied also to some other persons whose professions were not described. As the matter of fact, mining experts enjoyed autonomy also within towns where they worked and gathered at assemblies. However, neither this information enables us to place them into some of known social strata. It is also undisputable that “boni homines” who brought verdicts in disputes on coalpits had to have some expertise. Traders could also have been among them as they were the main investors in mining production.

Four “boni homines” selected to control prices certainly had the status of town magistrates. It is known that they were also called power-holders (*vlastnici*) and lawmakers (*zakonici*), which is why it is certain that they belonged to the ranks of the town nobility. The same could be said also for “boni homines” who, together with the voivode, knez, burghers and prothopriest, participated in trials concerning higher-value disputes. A testimony is contained in a

document about a dispute held in 1457 in Srebrenica. We believe that the term “boni homines” was used to designate more reputable inhabitants of a settlement who could be elected to lower positions in the town administration. It seems, however, that the patrician stratum was not formed in medieval Serbian towns.

The regulation of the Novo Brdo Code about the alienation of inherited estates was observed in practice, as attested by an act from September 1434, whereby monk Savatije fathered priest Bogdan, bestowing upon and bequeathing to him his property. The end of the document contains 15 witnesses who could be treated as “boni homines”. In addition to the voivode, knez and prothopriest, there were as many as eight priests. Of laymen, it is possible to identify one person who was a mining expert. A similar procedure of inheritance transactions was applied across other Serbian towns of the 15th century. Witnesses were also priests, influential noblemen, mining experts and traders from Dubrovnik. It is possible to conclude that all of them certainly belonged to the ranks of more reputable inhabitants of town settlements. Judging by all the said, in the Serbian state, “boni homines” – in terms of their social status, were a more homogenous group in towns than villages.

The same conclusion was reached among scientific circles even before in regard to other European towns. One of the ruling bodies in Florence consisted of 12 “boni homines”, while in early-13th century Pisa 400 persons of such name were elected to the Grand Council. This term was used in Spanish towns to designate persons discharging some public functions. In the Dubrovnik territory, this was also the name for more reputable inhabitants who enjoyed great trust of the community.

The term “boni homines” continued to exist in the Serbian milieu even after the Middle Ages, which is why it can be, to some extent, considered a long-lasting phenomenon. The term is truly mentioned rarely, but the relating terms appear often. This is not surprising given that in the territories under Ottoman, Venetian and Habsburg rule, the legal texts which comprise what we call today Dušan’s legislation continued to live in places where there were

Serbs. Furthermore, it should be underscored that the Turks took over the mining regulations of the Novo Brdo Code where “boni homines” appeared under the name of *yarar adamlar* (*trustworthy people*).

The presence of witnesses during the recording of a legal act was important also at the time of the Ottoman rule in the erstwhile medieval Serbian state. It should be noted that Christians appeared also before kadi courts as witnesses to acts. With their presence they gave legitimacy to court proceedings. In addition, their presence was obligatory when parties would come before the kadi court to record agreements on purchase and sale, borrowings or marriage separation. They were also engaged to ascertain the situation in the field. Persons of repute in the community and those well familiar with circumstances relating to a case were chosen for this role. Christians were invited only if persons of their faith were among dispute participants. There were priests, but also reputable laymen among them.

According to available data from the 13th century, in the area of the so call „Community of Topla“ under the Venetian rule, the local proveditor allowed the courts of “boni homines” to decide in some criminal disputes, on which parties had to agree. Each party proposed the same number of persons for the court chamber. At the same time, litigants waived their right to appeal. These courts most often acted as reconciliation bodies and more rarely meted out penalties of ownership nature. Reputable persons were elected as judges.

In the early 19th century, in the territory of insurrectional Serbia, disputes were solved similarly to the Middle Ages, as evidenced by The Protocol of The Magistrate of Šabac. Testimonies along with oaths of older individuals were the basis for solving numerous disputes. Pledges played an important role as well. Common law was the basis for conducting trials, which continued into the time of the first rule of Prince Miloš Obrenović (1815–1839).

We hope we have managed, at least to an extent, to elucidate the role and social position of “boni homines” in the

medieval Serbian state. In several places we have not reached firm conclusions primarily due to the absence of appropriate source material. In regard to the period after the mid-15th century, the research could certainly be broadened so as to obtain other important results. This would complete the study of the phenomenon of “boni homines” who outlived the Middle Ages.

БИБЛИОГРАФИЈА

Списак скраћеница

ВИГ – Војноисторијски гласник
GZM – Glasnik Zemaljskog muzeja
Глас СКА – Глас Српске краљевске академије
Гласник СУД – Гласник Српског ученог друштва
ГПБ – Грађа о прошлости Босне
ГСНД – Гласник Скопског научног друштва
ЗМСЛУ – Зборник Матице српске за ликовне уметности
ЗМСИ– Зборник Матице српске за историју
ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института
ИГ – Историјски гласник
ИЧ – Историјски часопис
ЈИЋ – Jugoslovenski istorijski časopis
Прилози КЈИФ – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
Споменик САНУ – Споменик Српске академије наука и уметности
Споменик СКА – Споменик Српске краљевске академије
ССА – Стари српски архив
Starine JAZU – Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Извори

В. Алексић, *Два преписа потврдне хрисовуље Стефана Душана поводом оснивања манастира Ваведење Пресвете Богородице, задужбине севастократора Дејана, у селу Архиљевица код Прешева*, ССА 12 (2013) 31–65.
N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans. Conservés dans les manuscrits Turcs de la bibliothèque nationale a Paris II*, Paris – La Haye 1964.
М. Благојевић, *Земљораднички закон. Средњовековни рукопис*, Београд 2007.
А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Београд 1997.

- А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима*, ССА 10 (2011) 151–164.
- Ж. Вујошевић, *Архијевеичка хрисовуља цара Стефана Душана*, Иницијал 1 (2013) 241–254.
- Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских III*, Биоград 1864.
- М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1957.
- М. Динић, *Четири средњовековна писма*, Прилози КЈИФ 1–2 (1937) 232–236.
- Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010.
- М. Ивановић, *Два писма Дубровчана војводи Вукосаву, Љубиши Богданчићу и жупану Радосаву поводом заточења Рахца Божишића*, ГПБ 8 (2015) 31–39.
- М. Ивановић, *Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања цркву Св. Богородице у Липљану*, ССА 13 (2014) 33–64.
- П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976.
- Н. Исаиловић, *Повеља херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића жени Јелени*, ССА 10 (2011) 165–180.
- А. Јаковљевић, *Османска тапија (tapinâte) манастира Вољавча из 1538/9. године – прилог историји манастира*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXII (2011) 191–204.
- Д. Јечменица, *Повеља бана Твртка кнезу Павлу Вукославићу*, ГПБ 4 (2011) 21–29.
- Д. Јечменица, *Повеља банице Јелисавете и бана Стефана II кнезу Вуку Хрватинићу*, ГПБ 2 (2009) 11–23.
- Д. Јечменица, *Повеља и писмо бана Твртка Опитини дубровачкој о разрешењу рачуна Климе Држића и Бисте Бунића*, ГПБ 3 (2010) 47–61.
- К. Лиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892).
- В. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византијски Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербург 1915.
- М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, Byzantinoslavica 6 (1935–1936) 166–185.
- С. Ljubić, *Listine o одношajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike VIII*, Zagreb 1886.
- Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правноисторијска студија*, Споменик САНУ 126 (1985).

- Б. Марковић, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*, Београд 2007.
- Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vindobonae* 1858.
- Ђ. Миловић, *Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у Комуниади топаљској (млетачки период)*, Цетиње 1959.
- М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1880.
- С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Хиландару*, ССА 5 (2006) 65–81.
- С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.
- С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III о спору око међа Крушевске метохије*, ССА 3 (2004) 3–17.
- С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 29–40.
- А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана. Текст, коментари, снимци*, Београд 2007.
- А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд 2003.
- V. Mošin, *Vlastareva Sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom „Otečniku“*, Starine JAZU 42 (1949) 7–93.
- В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, 1186–1321, Београд 2011.
- Ј. Мргић, *Писмо кнеза Драгише Дињићића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу*, ССА 6 (2007) 201–207.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепанићу*, ССА 3 (2004) 19–33.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу*, ССА 1 (2002) 79–92.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вуку Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 167–184.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом даје „вјеру господску кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 4 (2005) 115–118.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује бајштинске поседе кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 4 (2005) 99–114.
- Ј. Мргић, *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима*, ГПБ 1 (2008) 11–22.

- Ј. Мргић, *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју „вјеру господску“*, ССА 7 (2008) 51–58.
- С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.
- С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
- С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова*, Београд 1907.
- Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, пр. Р. Поповић, Београд 2010.
- И. Равић, *Две исправе упућене у Дубровник поводом измирења краља Остоје и Павла Клешића*, ГПБ 5 (2012) 39–48.
- И. Равић, *Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана*, ССА 11 (2012) 11–23.
- Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.
- С. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968.
- С. Рудић, *Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 2 (2003) 69–83.
- Д. Синдик, *Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла, Мешовита грађа (Miscellanea) VI* (1978) 181–205.
- А. Соловјев, *Зетска пресуда из 1445. године*, Архив за правне и друштвене науке XXIII (XL) –1–2 (1931) 41–53.
- А. Соловјев, *Новобрдски записи из почетка XVI века*, ЛИЧ III (1937) 313–319.
- А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926.
- Ф. Спахо, *Turski rudarski zakoni*, GZM 2 (1913) 151–194.
- Средњовјековни статут Будве*, пр. М. Лукетић, Ж. Бујуклић, Будва 1988.
- Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, пр. В. Bogišić, К. Jireček, А. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002.
- Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469. Corpus statutario dell Venezia* 15, ed. L. Nadin, Roma 2002.
- Statvta Civitatis Cathari* 1, *Statut grada Kotora*, ur. J. Antović, Kotor 2009.

Statvta Civitatis Cathari 2, Statut grada Kotora, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom, ur. J. Antović, Kotor 2009.

Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, I–2, Београд – Сремски Карловци 1929–1934.

Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др.*, Споменик СКА 3 (1890).

Т. Суботин-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, Београд 2013.

Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе 1489–1536*, Споменик СКА 42 (1909) 1–48.

М. Убипарип, *Зборник са кратким житијем краља Милутина*, Прилози КЈИФ LXXI, 1–4 (2005) 53–72.

С. Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика деспота Стефана Лазаревића. Увод, текст, превод и коментари*, Београд 2005.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* III, vol. 1, Budaе 1829.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VI vol. 1, Budaе 1830.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VII, vol. 4, Budaе 1837.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VII, vol. 5, Budaе, 1841.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 1, Budaе 1833.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 3, Budaе 1834.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX, vol. 7, Budaе 1842.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X, vol. 3, Budaе 1838.

G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X, vol. 6, Budaе 1844.

Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана цара Сербовъ и Грековъ, Приложенія*, Киевъ 1888.

Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987.

Литература

- В. Алексић, *О још неким значењима речи кмет у средњовековној српској држави*, Црквене студије 8 (2011) 317–328.
- М. Беговић, *О надлежности рударских судова по Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића и турским рударским законима XV и XVI века. Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности*, ур. В. Мићовић, Београд 1967, 7–17.
- М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997.
- М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: исти, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 191–246.
- М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, у: исти, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 355–389.
- М. Благојевић, *Соће – основни порез средњовековне Србије. Једна перпера или кабао жита*, Глас САНУ СССХС, Одељење историјских наука 11 (2001) 1–44.
- М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, ЗМСИ 71–72 (2005) 7–27.
- С. Божанић, *Чување простора: међе, границе и разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Нови Сад 2013.
- С. Бојанин, *Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака*, у: Византијски свет на Балкану II, ур. Б. Крسمановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 425–442.
- В. Богишић, *Станак по дубровачком законнику од 1272. године*, Гласник СУД 44 (1877) 197–231.
- И. Божић, *Зетске војводе под деспотима*, у: исти, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 174–192.
- И. Божић, *Критика*, ИГ 1–2 (1976) 171–175.
- И. Божић, *Улога и организација ратничких дружина у Зети XV века*, у: исти, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 156–173.
- Ђ. Бубало, *Време Душановог Законика*, Slověne 4, 2 (2015) 119–146.
- Ђ. Бубало, *Српски номици*, Београд 2004.
- Ђ. Бубало, *Шта значи реч отрок у српским повељама?*, ЗМСИ 56 (1997) 19–58.

- Ž. Vučković, *Pravno uređenje srednjovekovne Budvanske komune*, Nikšić 1988.
- А. Веселиновић, *Владарско и комунално у градовима Деспотовине*, Социјална структура српских градских насеља: XII до XVIII, век, Смедерево – Београд 1992, 125–137.
- А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006².
- А. Веселиновић, *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића*, Зборник Филозофског факултета у Београду А XVIII (1994) 179–196.
- А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, ИГ 1–2 (1984) 7–38.
- Glossary*, ed. J. Carpenter, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 269–276.
- P. Górecki, *Words, Concepts, and Phenomena: Knighthood, Lordship, and the Early Polish Nobility, c. 1100 – c. 1350*, in: *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformation*, ed. A. J. Duggan, Woodbridge 2000, 115–155.
- W. Davies, *People and Places in Disputes in ninth-century Brittany*, in: *The Settlement of Disputes in early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 65–84.
- W. Davies, P. Fouracre, *Conclusion. The Rôle of Writing in the Resolutions and Recording of Disputes*, *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 207–240.
- Ј. Даниловић, *Закон града Новог Брда*, *Анали Правног факултета* 1–2 (1990) 1–19.
- М. Динић, *Дубровачки трибути: Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак и и Провијун браће Влатковић*, *Глас СКА* 168 (1935) 203–257.
- М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I–II*, Београд 1955–1962.
- М. Динић, *Тренча у средњем веку*, у: *исти*, *Српске земље у средњем веку: историјско-географске студије*, Београд 1978, 400–409.
- В. Ђурђевић, *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX* (1972–1973) 41–63.
- М. Живојиновић, *Судство у грчким областима српског царства*, *ЗРВИ* 10 (1967) 197–246.
- М. Ивановић, „Добри људи“ *Новобрдског законика деспота Стефана Лазаревића*, *ИЧ* 64 (2015) 159–187.
- М. Ивановић, *Развитак војне службе као основ формирања властeosког слоја у српској средњовековној држави*, *ВИГ* 1 (2014) 30–47.

- Историја српског народа* II, Београд 1982.
- М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.
- К. Јиречек, *Историја Срба* II, *Културна историја*, Београд 1952.
- Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*, у: *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево – Београд 1992, 35–47.
- R. Collins, *Visigothic Law and Regional Custom in Disputes in Early Medieval Spain*, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 85–104.
- S. K. Cohn, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, Cambridge 2013.
- М. Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд 1930.
- О. Крешић, *Хришћани као сведоци чина (shuhud ul-hal) на кадијским судовима у Османском царству*, ЗМСИ 89 (2014) 23–34.
- Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.
- Н. Лемајић, *Породица Белмужевића*, *Истраживања* 13 (1990) 73–80.
- Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, München – Zürich 1983.
- N. Lonza, *Povlačenje svjedoka za uho: zagonetka iz dubrovačke srednjovekovne građe*, у: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem*. Vojteov Zbrnik, ур. S. Jerše, Ljubljana 2006, 443–450.
- N. Lonza, *Uvod*, у: *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, пр. В. Bogišić, К. Jireček, А. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002, dop. Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003².
- Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004².
- M. R. Madden, *Political Theory and Law in Medieval Spain*, New York 1930.
- Љ. Максимовић, *Севастии у средњовековној Србији*, у: *исти*, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 261–271.
- Љ. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988.
- Medieval Iberia: Readings form Christian, Muslim and Jewish Sources*, ed. O. R. Constable, Philadelphia 1997.
- E. McCormick Schoolman, *Local Networks and Witness Subscriptions in Early Medieval Ravenna*, *Viator* 44–3 (2013) 21–42.
- Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975.
- C. J. Neville, *Land, Law and People in Medieval Scotland*, Edinburgh 2010.

- J. L. Nelson, *Dispute settlement in Carolingian West Francia*, in: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ed. W. Davies, P. Fouracre, New York 1986, 45–64.
- K. Nehlsen-von Stryk, *Die boni homines des frühen Mittelalters, unter besonderer Berücksichtigung fränkischen Quellen*, Berlin 1981.
- The New Cambridge Medieval History*, vol. IV, c. 1024 – c. 1198, part 2, ed. D. Luscombe and J. Riley-Smith, Cambridge 2004.
- The New Cambridge Medieval History*, vol. V, c. 1198 – c. 1300, ed. D. Abulafia, Cambridge 1999.
- The New Cambridge Medieval History*, vol. VI, c. 1300 – c. 1415, ed. M. Jones, Cambridge 2000.
- D. Nicholas, *The Growth of Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, London 1997.
- С. Новаковић, *Село*, Београд 1965.
- Н. Ф. Павковић, *Живот у породици и питање својине*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, пр. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 300–320.
- В. Петровић, *Друштвено раслојавање у српским средњовековним рударским градовима*, *Наша прошлост* 12 (2011) 79–87.
- В. Петровић, *Zentilhomini – Прилог истраживању друштвене структуре рударских градова у средњовековној Србији*, *Zbornik radova*, knj. 2, III Међународна конференција „Историја рударства средње Европе“ – IRSE’ 11, у оквиру скупа: Integrisani међународни симпозијум – TIORIR’ 11, Zlatibor 2011, 71–75.
- М. Пешикан, *О међусобним односима верзија Душановог законика*, у: *Законик цара Стефана Душана*, књ. 3, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, Београд 1997, 11–24.
- В. Поломац, *О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине XV века*, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*, Научни скуп: Деспотовац – Манасија, 22–24. август 2014, Деспотовац 2015, 235–251.
- М. Поповић, *Двор владара и властеле*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, пр. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 29–63.
- М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869)*, Београд 2014 (необјављена докторска дисертација).
- М. Пурковић, *Одређивање међа*, *Етнологија* 1–2 (1940) 65–84.

- Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940.
- С. Von Savigny, *The History of the Roman Law during the Middle Ages I*, Edinburgh 1829.
- И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950.
- Р. Skinner, *Medieval Amalfi and its Diaspora, 800–1250*, Oxford 2013.
- Р. Skinner, *The Tyrrhenian Coastal Cities under the Normans*, in: *The Society of Norman Italy*, ed. G. A. Loud and A. Metcalfe, Leiden – Boston – Köln 2002, 75–96.
- А. Соловјев, *Жене као поротници у Душановом законнику*, Архив за правне и друштвене науке XXXVIII (LV) (1939) 403–407.
- А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980.
- А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, у: исти, *Историја словенских права/Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1998.
- А. Соловјев, *Судије и суд по градовима Душанове државе*, ГСНД 7–8 (1931) 147–162.
- М. Спремић, *Деспот Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.
- Ј. Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*, Зборник Филозофског факултета у Београду VI–2 (1962) 131–152.
- Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002.
- С. Ћирковић, Б. Храбак, Н. Дамјановић, Ђ. Вујовић, Љ. Живковић, *Бар, град под Румијом*, Бар 1984.
- С. Ћирковић, *Биографија краља Милутина у Улијарској повељи*, у: Архиепископ Данило II и његово доба. Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1991, 53–68.
- С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, у: исти, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 318–335.
- С. Ћирковић, *Владарски дворови око језера на Косову*, ЗМСЛУ 20 (1984) 67–82.
- С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- С. Ћирковић, *Неостварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни*, у: исти, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 259–276.
- С. Ћирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, у: Ново Брдо, Београд 2004, 162–181.

- C. Ћирковић, *Старија и млађа редакција Душановог законика*, у: Законик цара Стефана Душана. Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки, Београд 2005, 91–96.
- С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002.
- С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.
- А. Узелац, *Под сенком пса: Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015.
- Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994.
- Р. Fouracre, 'Placita' and the Settlement of Disputes in Later Merovingian Francia, The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe, ed. W. Davies, Р. Fouracre, New York 1986, 23–43.
- Е. Fugedi, *Verba volant... Oral Culture and Literacy among the Medieval Hungarian Nobility*, in: isti, Kings, Bishops, Nobles and Burghers, London 1986, 1–25.
- І. Hanjik, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899 (Reprint: 2010).
- С. Дžаја, „Dobri Bošnjani” i „boni homines”, *Dijalog* 1–2 (2006) 105–130.
- С. Шаркић, *Градско становништво у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLV–2 (2011) 17–26.
- Ј. Šidak, *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću*, u: isti, Studije o „Crkvi bosanskoj” i bogumilstvu, Zagreb 1975, 249–260.
- Ј. Šidak, *Oporuka „gosta” Radina Butkovića (1466) kao izvor za „Crkvu bosansku”*, u: isti, Studije o „Crkvi bosanskoj” i bogumilstvu, Zagreb 1975, 161–173.

Именски регистар

- Abulafia D.* – 122
Августијан, десечар – 60
Алекса, властелин – 96
Алексић В. – 17, 96, 102
Али-беше, из Рудника – 127
Алтоман, властелин – 104
Алфонсо IX, леонски краљ – 71
Андроник – 96
Андроник II, византијски цар (1282–1328) – 73
Анђелија, из Прњавора – 136
Анка, баница, ташта Сандаља Хранића – 89
Antović J. – 77
Антонио, из Сплита – 114
Арбанаси – 15, 80, 81
Аритовић Арсен, богатићки кмет – 135
Ахмед-ага Мехмед-оглу – 127
Ашик Раја – 126
- Бабица** – 119
Бајазит II, султан – 54
Бајице – 64
Балша, син Хрвоја Вукчића – 87, 107
Бан Хот – 64
Бартол Лукаревић – 114, 115
Беговић М. – 109, 110
Белдичану N. (Beldiceanu N.) – 10, 30, 32, 34, 109, 110
Бељак, жупан – 88
Берисалићи – 104
Берић Гаја, богатићки кмет – 135
- Берош – 99
Бисте Бунић, трговац – 87
Бјелопавлићи – 64
Бјелошевићи – 64, 65
Благојевић М. – 13, 16, 56–63, 66, 95, 97, 99, 101, 102
Богдан, брат Божићка Миленовића – 120
Богдан, поп – 46, 117, 118
Богдан Југа – 108
Богдан Шћепановић, кефалија – 65
Богдановић Петар – 135
Богшић В. – 12, 41, 74
Богосав Никлетић, из Бнетковца – 120
Богослав (Борослав), господара села Нежичино – 57, 97
Божанић С. – 13, 17, 56, 59, 62, 63, 95, 96
Божидар, Богосав Никлетић, из Бнетковца – 120
Божич И. – 12, 28–31, 66, 104, 108
Божичко Миленовић – 120
Бојанин С. – 129
Болеслав, властелин – 95
Болеслав, пољски војвода – 70
Боруи – 120
Vosycho – 121
Бранило, властеличић – 55, 60, 95
Бранко, приштевски кефалија – 59, 99
Бранко Леочић (Лечић, Brancho Lechich) – 118

- Брата – 96
Бубало Б. – 9, 11–13, 16–20, 26, 32, 33, 41, 43, 46, 52, 53, 61, 62, 73, 74, 79, 93–96, 98, 99, 105, 118–120, 125, 130
 Будвани – 80
Бујуклић Ж. – 80, 81
 Бушате – 104
- Веселиновић А.* – 28, 32, 41, 101, 108, 118, 120
Veselić I. – 12, 74
 Владислав, босански кнез – 84, 85
 Владислав, поп, – 117, 118
 Власи – 15
 Влатко Вукославић, кнез – 83–85
 Влахота, брат Можићка Миленовића – 120
 Воисав – 99
 Војин Југа, властелин – 108
 Војин Радишић, властелин – 56, 57, 60, 97
 Voch Grubesych – 121
Вујошевић Ж. – 17, 96
 Вук, властелин – 104
 Вук, челник – 59
 Вук Вукославић, кнез – 83
 Вук Гргуревић, деспот – 54
 Вук Лазаревић, кнез – 59, 99
 Вук Штиљановић, пристав – 64
 Вукац Хрватинић, кнез – 85, 87
 Вукашин Златоносовић, кнез – 52, 114
 Вукмир Златоносовић, војвода – 52, 114
 Вукосав, војвода – 89
 Вукослав Хрватинић, кнез – 82–85
- Гаврил, поп – 97
 Георгије, призренски епископ – 16
 Голубовићи – 65, 66
Górecki P. – 70, 106
 Гостиша Братосаљић – 31, 108
 Градислав Војшић, челник – 15
 Гргур Стјепанић, кнез – 83, 86
Green L. – 71, 122
 Григорије, бањски епископ – 55, 57
Грковић М. – 16, 95
 Грле – 104
 Груде – 64
 Гуњан, номик – 52
- Дабижив, поп – 119
 Дабижив Пождрикобила – 118
 Дабижив Спандуљ, струмички кефалија – 55, 56
 Давид, поп – 97
Davies W. – 14, 46, 67–6, 106, 107
 Дајбаба – 104
 Дамјан, поп – 117
 Данило, водички епископ – 55, 57, 58
 Данило, струмички епископ – 97
Даниловић Ј. – 12, 31, 110, 116
 Даница, удовица Ђона Југе – 108
Даничић Ђ. – 28
 Дејан, севастократор – 17, 96
 Десисав, поп – 117
Динић М. – 12, 30, 31, 42, 46, 75, 76, 110, 112–116, 118–122
Динић-Кнежевић Д. – 98
 Дминко, хутман – 30, 109
 Дмитар, властелин – 95
 Дмитар Радичић, из Штимље – 121

- Дмитар Шиловац, поп – 126
 Добрашин Хранић – 121
 Добрета – 97
 Добромир – 119
 Доброслава – 52, 119
 Доротеј, поп – 120
 Драгаш Ђуровић, пристав – 65, 66
 Драгица – 52
 Драгиша Дињичић, босански
 властелин, жупан – 52, 114, 116, 122
 Дубровчани – 18, 19, 28, 41, 42,
 44, 74, 75, 89, 90, 113, 115, 116,
 120, 123, 139, 140
Duggan A. J. – 70
- Ђон** Југа, из Ратца код Бара – 108
 Ђура Малоншић, пристав – 64
 Ђурађ Белмужевић, властелин – 104
 Ђурађ Бранковић, деспот (1427–
 1456) – 61, 63, 103, 104, 108
 Ђурађ Рабшић, Дубровчанин –
 112, 113
 Ђурађ Црнојевић, владар Зете
 (1490–1496) – 65, 66
Ђурђев Б. – 12, 27, 28
Ђурић В. Ј. – 53
 Ђурко – 119
- Жарко**, властелин – 44
 Живко Којчиновић – 126
Живојиновић М. – 14, 59, 74
 Жигмунд, угарски краљ (1387–
 1437) – 72
- Заблаћани – 134
 Зан Лапор (Gan Lapor), рударски
 стручњак – 114–116; в. Иван
 (Јован) Грубановић
- Захарије – 97
 Здеваје – 99
 Зин – 119
 Златко, поп – 97
- Иван** – 119
 Иван, урбарар – 119, 120
 Иван (Јован) Грубановић, звани
 Лапор, кнез Трепче – 115; в. Зан
 Лапор
 Иван Црнојевић, владар Зете
 (1465–1490) – 64, 65, 101
 Иванко, поп – 117
Ивановић М. – 9, 34, 42, 45, 90,
 98, 100, 111, 116, 122
Ивић П. – 16, 95
 Ижив, поп – 117
Исаиловић Н. – 87
- Јакета** Радулиновић, кнез – 112
 Јаков, поп – 117
 Јаков, серски митрополит – 54
Јаковљевић Ал. – 127
 Јакуб – 127
Јанковић М. – 100, 103
 Јевгенија (Милица), монахиња,
 супруга кнеза Лазара – 59, 99
 Јела, Новакова супруга – 52, 120
 Јелена, кћи кнеза Лазара, супруга
 Сандаља Хранића – 90
 Јелисавета, баница, мајка Стефана
 Твртка I Котроманића – 85
Јерше С. – 82
Јечменица Д. – 85–87
Јиречек К. – 11, 12, 41, 63, 74, 90,
 101, 112, 117
 Јован, Пејин зет – 118
 Јован Марковић – 126, 127

- Јован Угљеша, деспот – 57
Jones M. – 71
 Југа, породица – 108
 Јусуф-ага, син Јакуба – 127
- Калиник** – 96
 Калојан – 119
 Кар – 54
 Климе Држић, трговац – 87
Ковачевић-Којић Д. – 12, 13, 30, 32, 33, 42, 43, 110, 117
 Константин Драгаш, властелин – 55–59, 97, 98
Korablev B. – 53
Костренчић М. – 13, 32
 Которани – 79
Крешић О. – 128, 129
Крсмановић Б. – 129
 Кукица – 119
 Кчево – 65
- Лазар Хребелановић, кнез** (1371–1389) – 27–29, 41, 59, 90
 Лазаревићи – 99, 108
 Лајош, угарски краљ (1342–1382) – 88
 Лангобарди – 68
 Ласица – 117, 118
 Ласкар Сидерофаг, пронијар – 55, 97
Lascaris M. – 61
Лемајић Н. – 104
Linehan P. – 71
Lonza N. – 74, 82
Loud G. A. – 69
 Лужани – 104
 Лука, командант Шабачке нахије – 134
Лукетић М. – 80
Luscombe D. – 71
- Ljubić S.* – 108
 Љубиша Богданчић – 89
Љушић Р. – 136
- Madden M. R.* – 68, 71, 123
Максимовић Љ. – 73, 96, 129
 Малоншићи – 65, 66, 104
 Ман, Драгичин брат – 52
 Манојло, севаст – 96
 Марија Јанкова, из Сувог Села – 135
Марјановић-Душанић С. – 100, 129
Марковић Б. – 10, 11, 16, 26, 28, 30, 32, 33, 44, 45, 109, 130
 Маркуш, властелин – 16, 96
 Мароје (Марин) Држић, дубровачки трговац – 52, 114
 Мартин Смердејевић (Martin Smergeučich) – 31, 108
 Матагуџи, племе – 63, 65, 66, 104
 Матија Властар – 19, 43
 Матија Корвин, угарски краљ (1458–1490) – 54
 Матко, хутман – 30, 109
Metaclfe A. – 69
 Мехмед спахија, из Рудника – 127
Миклошић Ф. (Miklosich Fr.) – 11, 86–88
 Милмановићи/Миомановићи, пучка дубровачка породица – 120
Миловић Ђ. – 131
Милојевић М. – 16, 95
 Милош – 119
 Милош, војвода – 112
 Милош, поцерски војвода – 134
 Милош Обреновић, кнез (1815–1839, 1858–1860) – 136
 Милошевић Јеротије – 134
Мићовић В. – 109

- Михаило Лукаревић, дубровачки трговац – 118
- Михајло Којчиновић, из Сребрнице – 126, 127
- Михаљчић Р.* – 12, 18, 44, 86, 98, 99, 101
- Михо, тељчар – 119
- Мишић С.* – 15, 17, 60, 95, 102
- Младеновић А.* – 11, 41, 59, 60, 99, 100, 108
- Млечани – 89, 108, 125
- Мошин В.* – 20, 26, 100
- Мрغيћ Ј.* – 52, 82–84, 86, 87, 114, 116
- McCormick Schoolman Е.* – 46
- Nadin L.* – 82
- Neville C. J.* – 70, 106
- Недељко, поп – 126
- Nelson J. L.* – 67, 68, 106
- Немањићи, династија – 55, 58, 96, 100
- Nehlsen-von Stryk K.* – 13, 67, 68, 93, 107, 122
- Никашин, братанац попа Богдана – 118
- Никодим, калуђер, син Доброславе – 52
- Никодим, липљански иконом – 60
- Никола, номик – 52
- Никола, протопоп – 120
- Никола, челник – 60, 61
- Никола Брначић, поп – 126
- Никола Владовић – 60, 61, 103
- Никола Гоисалић, властелин – 59
- Никола Сексен – 126
- Никола Хамзовић (Ханзе, Nicola Change, Nicolaus Samsouich) – 114, 115
- Николић Михајло – 134
- Nicholas D.* – 71, 122, 123
- Новак – 52, 53, 120, 121
- Новаковић С.* – 11, 15, 16, 18–20, 29, 55, 73, 94, 96, 134–136
- Новобрђани – 114
- Оливер – 97
- Оливер Големовић – 60, 62–64, 103
- Османлије – 54, 125, 126
- Османско царство – 134
- Очинићи – 64
- Павковић Н. Ф.* – 129
- Павле – 126
- Павле Вукославић, кнез – 83, 85, 86
- Павле Раденовић, кнез – 89
- Пављец, десечар – 60
- Парабак, судија – 15
- Паштровићи – 130
- Пеја – 118
- Пелача, поп – 119
- Петар Зимоњић, поп – 126
- Петар Јовановић, из Страгара – 126, 127
- Петровић В.* – 13, 115
- Пешикан М.* – 130
- Пјешивци, племе – 65
- Подгоричани – 64
- Поломац В.* – 60, 62, 63, 101–103
- Поповић Д.* – 100, 129
- Поповић М.* – 100
- Поповић Мир.* – 136
- Поповић Р.* – 134
- Потрочин – 99
- Првослав, син Доброславе – 52
- Прибислав, старац – 96

- Пријезда Милмановић – 120
 Прогон, властелин – 16, 96
Пурковић М. – 135
- Рааш**, севаст – 53, 120, 121, 124
Равић И. – 41, 86
 Радивој, из Гњилана – 99
 Радин, гост, достојанственик цркве босанске – 91
 Радин Сеоничанину, гост – 91
 Радич, властелин, челник – 61
 Радич Пуношевић – 121
 Радич Санковић – 88, 89
 Радич Требињац – 101
 Радован – 119
 Радован Питиковић, поп – 117
Радочић Н. – 10, 27, 30–34, 43–45, 71, 109, 111–113
 Радоња Мирковић – 52, 119
 Радосав, жупан – 89
 Радосав Богдановић, кефалија – 65
 Радосав Ђурашиновић – 62, 63, 103
 Радосав Павловић, војвода – 90, 91
 Радосава, жена Радоње Мирковића – 52, 119, 120
 Раја, кћи Доброславе – 52
 Рајковић – 119
 Рамата, поп – 97
 Рахац Богишић – 42, 89, 90
Rizaj S. – 10, 30
Riley-Smith J. – 71
Рудић С. – 85
 Рунзер, севаст – 96
- Саватије**, монах – 46, 117, 119, 121
Savigny C. Von – 67, 68, 106, 122
 Сандаљ Хранић, војвода – 89, 90
 Саси – 19, 34, 41, 42, 110
- Севлад, севаст – 96
 Семо, поп – 97
 Сикирица – 119
 Симон Прћа, поп – 55, 97
Синдик Д. – 53
Синдик И. – 79, 80
Skinner P. – 69
 Словени – 81
 Смил – 119
Соловјев А. – 11, 14, 17, 19, 20, 26, 41, 56–58, 61–64, 73, 88, 94, 97, 101–104, 107, 126
Spaho F. – 110
Спречић М. – 63, 112, 113
 Срби – 18, 41, 79, 80, 131
 Станиша, поп – 97
 Станко, пристав струмичког кефалије Дабижива – 55, 57
 Степан Вуков – 126
 Степан, кнез – 46, 118
 Степан, номик – 46
 Степан, протопоп – 53, 120, 121
 Степаниц – 119
 Степица – 126
 Стефан Лазаревић, деспот (1402–1427) – 9, 10, 20, 27, 28, 41, 54, 61, 137, 138
 Стефан Лазаревић, кнез – 59, 99
 Стефан Остоја, босански краљ (1398–1404, 1412–1418) – 87
 Стефан Твртко I Котроманић, босански бан (1353–1391) – 83–85, 87
 Стефан Урош II Милутин, краљ (1282–1321) – 15, 18, 19, 29, 41, 53, 55, 105
 Стефан Урош III Дечански, краљ (1321–1331) – 15, 17

- Стефан Урош IV Душан, краљ (1331–1346) и цар (1346–1355) – 15, 16, 28, 54–57, 60, 74, 100
 Стефан Урош V, цар (1355–1371) – 18, 44, 54
 Стефан Црнојевић, владар Зете (1451–1465) – 64
 Стјепан II Котроманић, босански бан (1314–1353) – 82–87
 Stoiaş, urborar – 121
Стојановића Љ. – 11, 18, 42, 44, 46, 52, 54, 61, 86, 87, 89–91, 120
 Стојко, поп – 117
Стојковски Б. – 14, 72
Суботин-Голубовић Т. – 11, 20, 26, 60, 102

Тадић Ј. – 114
Тарановски Т. – 13, 17, 32, 41, 94, 129
 Твртко I Котроманић в. Стефан Твртко I Котроманић
 Теодосије, поп – 120
 Теријан, челник – 56–58, 97
 Тома, зетски војвода – 63, 104
Томић Ј. – 12, 65, 67
Томовић Г. – 17
 Тутко Асен, пронијар – 55, 97

Ђирковић С. – 10, 12–14, 27–34, 41–43, 53–56, 77, 82–86, 89, 96, 100, 109, 110, 115, 117, 125, 130
Ђук Р. – 12, 33, 42, 43, 110, 117

Убинарин М. – 53
Узелац А. – 53

Fejér G. – 72
Ферјанчић Б. – 57, 74

Флоринскиј Т. – 20, 21
Fouracre P. – 14, 46, 67–69, 106, 107
Фугеди Е. – 14, 73, 99, 106

 Хабзбурзи – 125
Хањик И. (Hanjik I.) – 14, 72
 Хоти, племе – 63, 104
 Хрвати – 89
 Хрвоје Вукчић, војвода – 87, 88, 107
 Хреља, кесар – 55
 Хрњко, војвода – 46, 118

 Цагрич, протопоп – 46, 118
Carpenter J. – 68
Cohn S. K. – 123
Collins R. – 68
Constable O. R. – 71
 Црнојевићи – 11, 64–66, 104, 105, 140

Чавошки К. – 125
 Чаркацић Павле, из Прњавора – 135
 Ческово, земљиште – 95

Џаја С. – 14, 82–84, 87, 91

Шаркић С. – 110
Шекуларац Б. – 12, 64, 101
Шидак Ј. – 86, 91
 Шишман, видински кнез – 53
Šoljić A. – 12, 74
Šundrica Z. – 12, 74
 Шћепан Малоншић – 65, 66

Географски регистар

- Апенинско полуострво – 68
Архиљевица, манастир – 16
- Бањица, жупа – 82, 83, 85
Бар – 82, 108
Бело Поље, село – 95
Бнетковац – 120
Бобовик, село – 134
Богородичина црква, у Дубровнику – 73
Бојић, река – 134
Борујево, село – 57, 97
Босна – 10, 71, 82, 85, 86, 89, 106, 139
Бранковићи, област – 120
Брежине – 65
Бретања – 69, 106
Будва – 80, 81
- Василијев пирг в. Св. Василије, хиландарски пирг
Византија – 57, 58, 71, 73, 139
Владимирци, село – 134
Вољавча, манастир – 126
Врбања, жупа – 82, 83, 85
- Гаета, град – 69
Гњилане – 99
Грачаница, место и манастир – 99, 100
Грачаничка жупа – 100
Грбаљ – 79, 130
- Добродољани, село – 102
Доњи Краји – 85
Драчевица – 89
Дубочица – 108
Дубровник, Дубровачка република, Република Св. Влаха – 10, 11, 41, 42, 44, 74–77, 87–90, 102, 112, 114–116, 123, 134
- Ђаково – 87
- Европа – 14, 34, 46, 70, 92, 93, 107, 110, 139, 140
- Загорје – 85
Западна Европа – 14, 93, 139
Захумље – 75
Зета – 41, 63, 79, 101, 104, 105
Зубово, село – 56, 97
- Италија – 65
- Јагодно Поље, село – 95
Јанчишта, село – 60, 100, 103
Јањина – 73, 74, 139
Југоисточна Европа – 34
- Кастиља – 68, 123
Кључ – 82
Кожал, тврђава – 54
Комунистада топаљска – 131, 133

- Конавле – 88, 89
 Конавоска жупа – 88
 Коњух, село – 59, 60, 99
 Кориша, село – 102
 Косово – 121
 Косорићи, село – 15, 16, 95
 Котор – 77, 80–82, 140
 Крушчица – 15, 29, 96, 137
 Куманово – 95
 Кунари – 55, 60, 95
- Лабићево** – 15, 29, 96, 137
 Леон – 68
 Ливадија, село – 99
 Ливно, жупа – 87, 88, 107
 Ливоча, село – 59
 Липљан – 100
 Липљанска епископија – 100
 Лука, град – 122
- Љубижња**, село – 102
- Маркијево**, село – 55
 Мили – 82, 85
 Млини – 42
 Мокрани, село – 55
 Момуше, село – 62, 103
 Муштутиште, село – 101
- Нежичино**, село – 57, 97
 Неретва, трг – 87
 Никшић – 79
 Нистре, село – 62, 103
 Нови в. Херцег Нови
 Ново Брдо – 27, 29–31, 43, 45, 46, 52, 71, 74, 75, 93, 111, 113–118, 120, 121, 124, 126, 138
- Орахова Љута**, село – 65
 Ораховац – 15, 96
 Остружница, трг – 87
- Пауне**, село – 56
 Пачково – 56, 97
 Пиза – 71, 122
 Плеш, брдо – 16
 Подгорица – 104
 Пољска – 70, 106
 Понорац – 15, 29, 96, 137
 Призрен – 52, 100, 121
 Приштивска жупа – 100
 Приштина – 120, 121
 Прњавор – 135
 Просениково, село – 58, 97, 98
- Радиловац**, село – 95
 Ратац, код Бара – 108
 Рашка – 41
 Република Св. Влаха в. Дубровник
 Рим – 67, 138
 Рудник (Rudnich), град – 46, 112–114, 121, 127
 Рудничка подгорина – 126
- Св. Богородица**, манастир у Хтетову – 96
Св. Арханђели, манастир код Призрена – 60, 62, 100, 102, 103
Св. Василије, хиландарски пирг – 59, 99, 100
Св. Никола, црква под Кожљем – 54, 55
Св. Павле, светогорски манастир – 52, 119, 120

- Св. Пантелејмон, руски светогорски манастир – 55, 56, 97, 108
 Св. Срђ – 18, 77, 108
 Св. Трипун, црква у Котору – 78
 Света гора – 120
 Сврчин, село – 99, 100
 Секирник – 55, 96
 Сер – 73
 Серска област – 74
 Сицилија – 68
 Скадар – 79
 Сплит – 114
 Србија – 9, 10, 13, 32, 67, 70, 71, 73, 74, 76, 86, 92, 98, 99, 129, 130, 134, 139, 141
 Сребреница – 108, 112, 113, 116, 117
 Сребрница, код Рудника – 127
 Средње Село – 95
 Станисалићи – 65
 Страгари, село – 126, 127
 Струмица – 55, 58, 97
 Суво Село – 135
- Топла – 133
 Требиње – 75
 Трпача – 52, 115, 116, 119, 120
- Угарска – 71, 86, 87, 98, 106, 139
- Ферара – 114, 115
 Фиренца – 71, 122
 Франачка држава – 67, 105, 139
- Хабзбуршка монархија – 130, 131
 Хвалча, село – 95
- Херцег Нови – 89, 141
 Хиландар, манастир – 15, 55–57, 60, 62, 95, 97, 102
 Хоча, село – 60, 100, 103, 121
 Хтетово – 96
 Хтетовски манастир – 16
 Хум, Хумска земља – 41, 85
- Џават – 88
 Централна Европа – 34
 Цетињски манастир – 101
 Црна Гора – 64
- Шабац – 135
 Шабачка нахија – 134, 135
 Шкотска – 69, 106
 Шпанија – 106
 Шрузбери, град – 123
 Штимља – 121

Милош Ивановић

„ДОБРИ ЉУДИ“ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ

Издавач

Историјски институт Београд

За издавача

Др Срђан Рудић

Лектура

Милица Симић

Регистар

Славица Мереник

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Компјутерска припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

Donat graf d.o.o, Београд

Тираж

400 примерака

ISBN 978-86-7743-119-8

Илустрација на корицама

Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића, лист 2'

Минијатура испред почетка текста рукописа законика

(Архив САНУ, бр. 465)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

340.15(497.11)"13/14"
394(497.11)"13/14"
091(497.11)"13/14"

ИВАНОВИЋ, Милош, 1984-

"Добри људи" у српској средњовековној држави/ Милош Ивановић ; уредник
Срђан

Рудић. - Београд : Историјски институт, 2017 (Београд : Donat graf). - 175 стр. :
илустр. ; 21 см. - (Едиција Студије / Историјски институт ; књ. 7)

На спор. насл. стр.: "Boni Homines" in Medieval Serbian State. - Тираж 400. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary: "Boni Homines" in
Medieval Serbian State. - Библиографија: 153-163. - Регистри.

ISBN 978-86-7743-119-8

а) Законодавство - Србија - Средњи век б) Србија - Друштвене прилике -
Средњи век

COBISS.SR-ID 238392076